

ปรีชาญาณ

พระปิณฑะ

12/08/2565

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

คำนำ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราวงษาภาพ
ไตรทรงเรียบเรียงเรื่องประวัติบุคคลใจเป็นอนมาก ทพมพ
เป็นเดิมโดยฉะเพาะกม เช่น พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนด้วยราชย์ ประวัตสมเด็จพระ
เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ก่อนเป็นผู้นำเจ้าราชการ
แผ่นดิน และพระประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง
นครไชยศรีสุริยเดช เป็นอาทิ แต่โดยมากมักพิมพ์แทรก
อยู่ในหนังสือเรื่องต่าง ๆ ที่แจกในงานบำเพ็ญกุศลตทกษณา-
นุภาพนอกที่แก่เจ้าของประวัติผู้ดวงดับไปแล้ว

เหตุที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราวงษา-
ภาพ ทรงเรียบเรียงเรื่องประวัติบุคคลใจมากนั้น เนื่อง
ด้วยเมื่อครั้งทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกรมมหาดเล็กสำหรับ
พระนครในรัชชกาลที่ ๖ ทรงปรารถนาจะให้หนังสือเรื่อง
ต่าง ๆ อันเป็นวรรณคดีมบทของชาติ ได้ออกพิมพ์โฆษณาให้
แพร่หลาย จึงทรงเอาเป็นพระพระระเดอกราหนหนังสือให้เจ้าภาพ

(๖)

พิมพ์แจกในงานศพ และเจ้าภาพทมารับพิมพ์หนังสือหอ
พระสมุดฯ มักทูลขอให้ทรงแต่งประวัติของผู้ตายพิมพ์
เป็นอนุสรณ์ไว้กับหนังสือศพด้วย ถ้าทรงทราบเรื่องประวัติ
หรือตัวผู้ตายคนเคยกับพระองค์ท่าน ก็มักทรงรับแต่งให้ตาม
ประสงค์ จึงมีเรื่องประวัติบุคคลที่ทรงแต่งปรากฏอยู่เนือง ๆ

เรื่องประวัติบุคคลซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระยาดำรงราชานุภาพทรงพนพนชน เป็นที่พอใจอ่านของคน
ทั้งหลายทั่วไป จนถึงกับมีบางท่านที่เคยอยู่ในสมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอพระองค์หนึ่งมีความเต็มใจ ได้ทูลขอให้ทรง
แต่งเรื่องประวัติของตน ตั้งแต่เมื่อตัวเขายังมีชีวิตอยู่
ถึงมหายาน เช่น เจ้าพระยาอมราช (บัน สุ่ม) และ
เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ เป็นต้น ซึ่งทรงรับและเคยเขียนขอ
ผู้พันพระองค์ท่านตลอดมา จนเมื่อทรงพระชนชีพพระชนษา
ถึง ๘๐ ปี บังคองทรงแต่งเรื่องประวัติเจ้าคุณพระประยูร-
วงศ์เป็นหนังสือตาย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ อันเป็นหนังสือตายแห่ง
พระชนมชีพของพระองค์ด้วยเหมือนกัน

(ก)

นางประไพพิศ ดันชรวิเศษ บ้านเลขที่ ๓๒๕ ถนนศรี
อามาตย์ ตรอกโรงเรียนหงส์รุ่นนท์ พระนคร แจ้งความ
ประสงค์มายังกรมคดีปกครองว่า เรื่องประวัตบุคคลต่าง ๆ
ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงนิพนธ์ไว้บน เบนหนังสือเดิมประโยชน์อันอาจเป็นคดี
ฟ้องใจแก่ผู้อ่านในการดำเนินชีวิต สัมควรรวบรวมพิมพ์
ขึ้นให้แพร่หลาย จึงขออนุญาตรวบรวมพิมพ์ขึ้นจำหน่าย
กรมคดีปกครองไม่มีความขัดข้องประการใด อนุญาตให้จัดการ
พิมพ์จำหน่ายได้ตามความประสงค์.

กรมคดีปกครอง

๘ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๓

สารบัญ

พระราชประวัติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว	หน้า ๑
ประวัติสมเด็จพระยาบรมมหารัษฎ์บริรักษ์	๕๔
ประวัติเจ้าพระยาภาณุวงศ์	๑๔๕
พระประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพร เขตพรอุดมศักดิ์	๑๖๖
ประวัติอาจารย์ (พระยาพฤตมาริบดี อ่อน โทมตวรจรณะ)	๑๘๑
พระประวัติกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส	๒๔๑
ประวัติหลวงธรรมวิมล (ถึก จิตรกถึก)	๒๕๒
ประวัติคุณพุ่ม	๒๖๑
ประวัติหลวงจักรพันธ์ (ฤกษ์)	๒๗๒
ประวัติคุณสุวรรณ	๒๗๖

พระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อก่อนเสวยราชย์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชโอรสที่ ๔ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^(๑) พระนางเชอ พระองค์เจาราชเพยภมราภิรมย์ ซึ่งปรากฏ

(๑) พระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นพระเจ้าน้องเธอ ๓ พระองค์นั้น คือ

๑. พระองค์เจ้านพวงศ์ ประสูติณ วันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ (ที่ ๖ มีนาคม) บรมเมียบ จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๘๔ พ.ศ. ๒๓๖๕ ในรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๔ เป็นกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส สิ้นพระชนม์แต่ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อณ วันพุธ เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ บดะระ นพศก จุลศักราช ๑๒๒๘ พ.ศ. ๒๔๑๐

๒. พระองค์เจ้าสุประคิมฐ์ ประสูติณ วันพุธ เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ (ที่ ๑๘ พฤษภาคม) บวอก ฉศก จุลศักราช ๑๑๘๖ พ.ศ. ๒๓๖๗ ในรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๔ เป็นกรมหมื่นวิษณมานนิกัธร์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อณ วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรม ๓ ค่ำ บจจ จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๒๔ พ.ศ. ๒๔๐๕

๓. เจ้าฟ้าโสมนัส ประสูติณ วันเสาร์ เดือน ๑๐ แรม ๑ ค่ำ (ที่ ๒๒ สิงหาคม) บขวด จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๘๔ พ.ศ. ๒๓๖๕ ในรัชกาลที่ ๔ สิ้นพระชนม์มาแต่แรกประสูติ

พระนามโดยพระเกียรติยศคือมาว่า สมเด็จพระเทพรัตนวรา
 บรมราชินี เป็นสมเด็จพระบรมราชชนนี พระองค์
 เด็จจุลสมภพเมื่อ ณ วันอังคาร เดือน ๓๐ แรม ๓ ค่ำ ปีฉด
 เบ็ญจศก^(๑) จุติศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๓๙๖ เทียบประคติน
 ทางสุริยคติ ตรงกับวันที่ ๒๐ กันยายน คริสต์ศักราช
 ๑๘๕๓ พระองค์มีพระชนมชีพร่วมสมเด็จพระบรมราชชนนี
 ๓ พระองค์ คือ

๑. สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลล
 ประสูติเมื่อ ณ วันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ (ตรงกับวันที่
 ๘ เมษายน) ปีเถาะ ตีแปดศก จุติศักราช ๑๒๓๗ พ.ศ. ๒๓๙๘
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน
 ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ปีกุน เบ็ญจศก จุติศักราช ๑๒๒๕ พ.ศ.

(๑) ในปีฉด เบ็ญจศกนั้น ข้างต้นมีฝนแล้ง ครั้นเดือน ๘ แรม ๓ ค่ำ
 ข้างเอื้องที่ได้เป็นปฐมในรัชกาลที่ ๔ คือพระพิมลรัตนกิริณีมาถึง
 กรุงเทพฯ ต่อมาถึงเดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 สมภพ และเมื่อใกล้วันพระราชสมภพนั้น ฝนทำใหญ่ตกอยู่ ๓ วันถึงน้ำ
 นอง ตั้งแต่ต้นฝนก็ตกขรือรุ่ม ต้นข้าวในนาบนันท์พันกษัตราญ ด้วย
 เหตุนี้จึงถือกันว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระพิมลรัตนกิริณี เป็นศิริใน
 การพระราชพิธีพรณสาทร ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ นั้น ถ้าปีใดฝนแล้งถึงต้อง
 ทำพิธีพรณสาทรก็โปรดให้แต่งตั้งพระพิมลรัตนกิริณีด้วยเครื่องชวาภรณ์ออก
 ขึ้นแทน และให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปในการพิธีด้วย

๒๕๐๖ มาในรัชกาลที่ ๕ เสด็จพระนามพระอัฐิเป็น
 ดมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงวดีทักษิทรย พระองค์ ๓

๒. ดมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี
 ประสูติเมื่อ ณ วันอังคาร เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ (ตรงกับวันที่
 ๑๕ มกราคม) ปีมะโรง อัฐศก จุฬศักราช ๑๒๓๘ พ.ศ.

๒๓๘๘ ในรัชกาลที่ ๕ เสด็จสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงฯ
 แดงเดือนเบญจมาศเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ดม
 พระชนมในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒
 ค่ำ (ตรงกับวันที่ ๑๓ เมษายน) ปีชวด โทศก จุฬศักราช
 ๑๒๖๒ พ.ศ. ๒๕๔๓ พระองค์ ๓

๓. ดมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
 ประสูติเมื่อ ณ วันพุธ เดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ (ตรงกับวันที่
 ๑๓ มกราคม) ปีมะแม เอกศก จุฬศักราช ๑๒๒๓ พ.ศ.

๒๕๐๒ ในรัชกาลที่ ๕ เสด็จสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวง
 ภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช 12/08/2565 แดงเดือนเบญจมาศเจ้าฟ้าฯ
 กรมพระภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช ต่อมาในรัชกาลที่ ๖
 เดือนพระเกียรติยศเบญจมาศเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุ-
 พันธุ์วงศ์วรเดช ครั้นถึงรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนา

พระเกียรติยศเป็น สมเด็จพระราชบิดา บรมพงศาพิมุข
เสด็จทรงศกไนรัชชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ.
๒๔๗๓ พระองค์ ๓

พระตำหนักเดิมอนเบนัดถานทพระบรมราชสมภพ และ
ที่สมเด็จพระเจ้ายู่หัวเสด็จประทับอยู่ภายใน อยู่ตรงที่สร้าง
พระที่นั่งมถสถานบรมอาสน์ พระที่นั่งสมมตเทวราชอุปราชา
และท้องพระโรง กตางข้าง หองพระที่นั่งจกกรมหาปราสาท
ทุกอนน พระตำหนักนเรียกกันว่า "ตำหนักตึก" เดิม
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขนถวาย
เป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีวิไลย พระบรมราชชนนี
พันปีหลวง ครนสมเด็จพระศรีวิไลยสวรรคตแล้ว จึง
พระราชทานแด่พระเจ้าตากเชอ พระองค์เจ้าหญิงตมอม อัน
เป็นพระกนิษฐภคินีรวมเจ้าจอมมารตากกับกรมหมนมมาตยา
พทกษ ด้วยเจ้าจอมมารตากเป็นพระญาติวงศ์ของสมเด็จพระ
ศรีวิไลย ได้ทรงบำรุงเลี้ยงพระเจ้าตากเชอถึง ๒ พระ
องค์คนมาแต่ยังทรงพระเยาว์ ครนกรมหมนมมาตยาพทกษ
สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
กรุณาโปรดให้รับบรรดาพระโอรสธิดาซึ่ง ดอนแต่ยังทรง

12/08/2565

พระเขี้ยวทองนบนเขาไปทรงท่านบารงเดียงไว้ในพระบรม
 มหาราชวง อยู่ทพระตำหนักคกกับพระองค์เจ้าอมมโดย
 มาก แต่สมเด็จพระบรมราชชนนของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 รัชกาลที่ ๕ นน พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าบุตร ทรงรับ
 ท่านบารงออกชนนหนึ่ง ด้วยพระองค์เจ้าบุตรเป็นพระราชธิดา
 พระองค์น้อย ได้ทรงรับหน้าทราฐุปฐากในพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชชนน ๆ จึง
 ได้เสด็จขึ้นไปช่วยทำการอุปฐากต้นของพระเดชพระคุณใน
 สมเด็จพระบรมอัยยการาชวงศ์เดียงทรงพระเขี้ยว ได้
 พระราชทานพระนามว่า "ราเพย" เพราะถวายเป็นงานพัด
 ของพระราชธิดายาคัยมาจนต้นรัชกาลที่ ๓ มาใน
 รัชกาลที่ ๕ เมื่อใดเป็นพระนางเธอ ฯ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีรับสั่งให้เสด็จมาประทับที่
 พระตำหนักคก และต่อมาโปรดให้สร้างพระที่นั่งสัตตา
 ภิรมย์^(๑) เป็นที่เสด็จไปประทับในบริเวณพระตำหนักน
 องค์ ๓

12/08/2565

(๑) พระที่นั่งสัตตาภิรมย์ชั้น ๕ รัชกาลที่ ๕ เมื่อทรงสร้างวัด
 ราชบพิธ โปรดให้เรือไปปลุกถวายเป็นต้นหน้าเจ้าอาวาส (หลังทางริม
 คลอง) ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

ดมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชบิดาของสมเด็จพระบรมชนกนาถมาแต่ทรงพระเยาว์ โปรดให้เสด็จอยู่
 ใกล้ชิดติดพระองค์เสมอ ถึงแม่เวลาเสด็จประพาสหัวเมือง
 จะเป็นทางไกลหรือใกล้ก็โปรดให้ไปโดยเสด็จทุกครั้ง พอ
 ทรงพระเจริญชนกได้รับหน้าที่ทรงใช้สอยการงานต่างพระ-
 เนตรพระกรรณมาจนตลอดรัชชกาล ส่วนการศึกษาวิชา
 การทรงปองนุ เมื่อดมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญ
 พระชันษาดมศอรแก่การศึกษาอักษรสมัย ได้ทรงดำริเรียน
 ในด้านอักษรเจ้าราชวงศ์เชอ พระองค์เจ้าบุตร ซึ่งเป็น
 รัชทายาททรงรอบรู้ทั้งอักษรสมัยและโบราณราชประ-
 เเพณีแผ่นดิน และทรงศึกษาวิชาการต่าง ๆ ซึ่งนับถือกัน
 ในสมัยนั้น ว่าสมควรแก่พระราชกุมารทุกอย่าง เช่นภาษา
 มคธ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้
 พระยาปริยัติธรรมจาด (เปี่ยม เมื่อบวชเป็นพระครูอนนทร
 สุวานุกรมในพระองค์) เวदानนยงเป็นหลวงราชาภิมย์
 กรมราชบัณฑิตยเป็นพระอาจารย์ เสด็จออกไปทรงศึกษา
 ที่หอพระมนเทียรธรรม ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 เป็นเวลา การยงบนไฟ ทรงศึกษาในสำนักพระยาอภัย-

12/08/2565

ศรเพลิง (ศรี) วิชามวยปล้ำ กระบี่ กระบอง ทรง
 ศึกษาคือหลวงมตโยชานุโยค (รุ่ง) วิชาอักษกรรรม
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงครอบพระราช
 ทาน แล้วโปรดให้ทรงศึกษาในสำนักหม่อมเจ้าตั้งหนาท
 ในกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ต่อมา อชกรรรม ทรงศึกษาใน
 สำนักสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระบำราบปรปักษ์ (คือเมื่อ
 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว) แต่ฉะฉนวิชาวิทยู
 ภิบาล ราชประเพณี และโบราณคดีทรงปองน พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราโชวาท
 ผูกสอนเองตลอดมา

ถึงประกาศตรัสก จุติศักราช ๑๒๒๓ พ.ศ. ๒๔๐๕
 สมเด็จพระชนนทรงพระประชวร สวรรคตเมื่อนวันจันทร์
 เดือน ๓๐ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลานั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเจริญ
 พระชนมายุได้ ๘ พรรษา แทนพระองค์เจ้าดมมมกัทรง
 ๑2/08/๕565
 อนุภาระท่าน บารุงข้างฝ่ายใน แทน สมเด็จพระชนน สืบมา
 ตลอดจนถึงเวลาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกไปประทับ
 ข้างฝ่ายหน้า พระองค์ก็เสด็จออกไปอยู่ด้วย

ในบั้งระกา ครี๊ดกั้น ๕ ต้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวเจริญพระ
 ชนชาอังกาหนตบพระสุพรรณบุญ เณติมพระนามตาม
 จารตเจ้าฟ้าใน โบราณราชประเพณี พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ตั้งการพระราชพิธีพระทรง
 คุดีตมหาปราสาท เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๕ แรม
 ๕ ค่ำ มีกระบวนแห่อย่างแท้ได้กั้นดี กระบวนใหญ่ตั้งแต่
 พระราชมนเทียรข้างในออกประจวบราชดำราญ เดินกระบวน
 ตามถนนริมกำแพงพระบรมมหาราชวังมาจน ประตูวิเศษ
 ชัยศรี เดียวเข้าประตูพิมานชัยศรี ไปยังพระมหาปราสาท
 ทรงตั้งบั้งพระสงฆ์วัดพระปิตวิ(๑) กระบวนแห่ตรงน
 ปรากฏในจดหมายเหตุว่า บรรดาข้าราชการซึ่งเบญคเคียง
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเดออกดีร
 ข้าราชการผู้ใหญ่ในตระกูลซึ่งบรรพบุรุษได้เคยเบญคเคียง
 ครองพระองค์ทรงรับพระสุพรรณบุญเมื่อในรัชชกาลที่๒เท่าที่
 จะมคดอยู่ทุกตระกูล ครม ณ วันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๖

(๑) งานพระราชพิธีใหญ่เช่นนี้ ที่มีต่อมาสวดมนต์ ๓ วัน แต่ครั้ง
 เห็นจะเป็นด้วยวันพระฤกษ์ติดกับงานโสกันต์ข้างหน้า จึงสวดมนต์แต่
 วันเดียว

คำเวทนาเข้า ให้ตั้งเจตจำนงพระมหาปราชาท ครั้นได้
 พระฤกษ์ได้ตั้งตั้งตรง ทรงเครื่องแถวตั้งจประทบบดงก
 ในทมนทตพิธิ จึงพระศรีรัตนไตรโอรสเจ้ากรมพระ
 ขาดกษณอาณประกาศพระบรมราชโองการ มีคำประกาศ
 ดงน

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาล เป็นอดีตภาคล่วงแล้ว
 ๒๔๐๔ พรรษา ดุสิตวาร ๓๒๒๓ บัณฑิตนักกลอุบายตั้งฉัตร
 ฆคณมาลี กาดบัลลังก์ ตรีศัตถ์ศุกรวาร บริเฉทกาดกำหนด
 พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ ๑๑๑ พระจอม
 เกศาเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า
 ชายพระองค์ใหญ่ เมื่อเวลาประสูติใหม่ ท่านเสนาบดี
 ทั้งปวงได้พร้อมกันกราบทูลขอยกย่องให้เป็นพระเจ้าลูกเธอ
 เจ้าฟ้า เพื่อจะรักษาแบบอย่างโบราณราชประเพณีไว้ไม่ให้
 เดือดมนุญ แต่ยงหาได้พระราชทานพระสุพรรณบัฏจารึก
 พระนามไม่ ครั้นจึงมีพระบรมราชโองการมานพระ
 บันฑูรตั้งตั้งหน้าท คำว่าตั้งตั้งให้เดือนเดือนพระนามพระเจ้า
 ลูกเธอเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่นั้น ให้เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยา

12/08/256๕

เชอเจ้าฟ้า มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า
 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพย
 มหามกุฏ บุรุษยรัตนราชวิวงศ์ วรุตมพงศ์บริพัตร ศิริ
 จิตนราธิกมาร ดงน และให้เป็นเจ้าฟ้าต่างกรม มีนามกรม
 ว่า กรมหมื่นพิฆเณศวรจักร์จังกาศ ได้ทรงศักดินา ๕๐๐๐๐
 ตามพระราชกำหนดอย่างสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเจ้าฟ้า
 ขออาณาจักรนาคะยาสุมมเหศวรศักดิ์อนประเดวีรุ ซึ่ง
 สถิตดำรงอยู่ในภูมิพลุชชากาศ กายจนรัตนพิमानทอ
 ทุกแห่งหตาเป็นชาติ คือเทพยอันตรงนามสยามเทวาธิราช
 ซึ่งเป็นอชบศได้บริรักษ์บำรุงกรุงเทพมหานคร อมรรัตน
 โกสินทรมหินทรายุชยาน และเทพยเจ้าผู้อภิบาลรักษา
 นพปดตเศวตฉัตร ศิริรัตนราชราโชศวรีย และเทพยอัน
 รักษาตนบดตงพระที่นั่งบรมฮาดอันใหญ่้อย ในพระราช
 นิเวศน์บรมมหารัถถานทุกตำบล ทั้งเทพยเจอาอน ๆ ผู้
 12๘0๘256๘
 ทัพยานุภาพมหทธิฤทธิ์ ตั้งสถิตในภูมิดำเนินาแนวพลุชช
 บรรพตอากาศพิमान ทุกสถานทอพระราชอาณาจักร บรรดา
 ซึ่งมีไมตรีจตตได้มาตั้งบริรักษ์พระบรมราชวงค์นตบมาจน

กาดบดิน ^{๖๕} จงได้ทำนุบำรุงรักษาสถาบันเจ้าพระเจ้านุญาเชอ
 พระองค์ ^{๖๕} ให้ทรงเจริญพระกฤษณนามัย พรรณ สู่ พด
 ปฏิภาณ ศิริสวัสดิ์พัฒนามงคล เกียรติยศอิสต์สรียศักดิ์
 เตชานุภาพทุกประการ ทำราชการสนองพระเดชพระคุณ
 โดยสมควรแก่ความเป็นในพระราชตระกูลอันสูงศักดิ์ใน
 พระบรมราชวงศ์ ^{๖๕} ขอให้พระเกียรติคุณออกฉวยยศปรากฏ
 ไปสิ้นกาลนาน เทอญ

อนึ่ง เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้แม่พระอิสต์สรียศักดิ์
 เป็นเจ้าฟ้าต่างกรมพระองค์หนึ่งแล้ว ^{๖๕}

ให้ทรงตั้ง เจ้ากรม เป็นหมื่นพิชฌเนศวรสุรสังกาศ
 ถือกัศัตนา ๘๐๐

ให้ทรงตั้ง ปลัดกรม เป็นหมื่นวรราชบุตราชวัช ถือก
 ศักตินา ๖๐๐

ให้ทรงตั้ง สุ่มหีบญี่ เป็นหมื่นอนุรักษพดสังขยา ถือก
 ศักตินา ๓๐๐

12/08/2565

ให้ผูกโตรบตาแหน่งทั้ง ๓ น ทำราชการสนองพระเดช
 พระคุณโดยมาตุภัตต์สวัสดิ์ทุกประการ เทอญ

เมื่อขาดกษณฮานประกาศแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานอภิเชษฐด้วยนามพระมหาสังฆ ทรงเจมแดงจงพระราชทานพระสุพรรณบัฏจารึกพระนาม และพระราชทานเครื่องยศอย่างเจ้าฟ้าต่างกรม อันเป็นพระอัครราชวโรรส ครั้นเวลาบ่ายห้าโมงเศษ และรับพระราชทานของขวัญที่พระที่นั่งสุทไธสน์มหาปราสาท ออกเวลา ๓ โมงเป็นเสร็จการพิธี

การพระราชพิธีพระราชทานพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนามเช่นนี้ ถ้าทำเต็มตำราทำพร้อมกันพร้อมทั้งตั้งธง ได้ทำเต็มตำราเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อบวช พ.ศ. ๒๓๕๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระชนมายุถึงกำหนดรับพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนาม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชดำริว่า การพิธีใหญ่สำหรับราชประเพณีที่เคยทำสืบมาแต่โบราณ คำหรับตำราค่นุ้ยหายไปเสียเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก เมื่อในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดให้สืบหาตำหรับ

คำราเติม และตอบถามผู้รับแบบแผนการพระราชพิธี
 กรงแก้ว ทรงตั้งแบบแผนราชประเพณีตลอดจนพระราช
 กำหนดกฎหมายให้ถดถอยอย่างเต็ม ส่วนการพิธีใหญ่
 ได้ทำให้ปรากฏเป็นแบบแต่ในรัชกาลที่ ๓ บางอย่าง
 เช่น ทิวพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ได้ทำเต็มคำรา
 เมือบมะเด็ง พ.ศ. ๒๓๒๘ พิธีปราสาทภิเษก ได้ทำเต็ม
 คำราเมื่อขาด พ.ศ. ๒๓๔๘ ครองพระองค์ทรงรับปราสาท
 ภิเษก พิธีได้กหนดเจ้าฟ้าได้ทำเต็มคำราเมื่อบมะโรง พ.ศ.
 ๒๓๕๓ ทรงได้กหนดเจ้าฟ้ากษัตริย์ทอดแต่พระองค์
 เนิลพระนามเจ้าฟ้า เมื่อในรัชกาลที่ ๓ ยังหาได้ทำไม่
 มีพระราชประสงค์จะให้ปรากฏแบบอย่างไว้สำหรับพระนคร
 จึงโปรดให้ทำพิธีตั้งตั้งเฉลิมพระนามพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อบออก พ.ศ. ๒๓๕๕ ได้ทำเต็มคำรา
 มาครั้งเดียวเท่านั้น ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระบรม
 เจ้าอยู่หัวพระชนมายุครบกำหนดรับพระสุพรรณบัฏเฉลิม
 พระนาม ก็ไม่ได้ทำพิธีตั้งตั้ง เป็นแต่พระราชทานพระ
 สุพรรณบัฏ ข้าพเจ้าตั้งนิษฐาว่าจะเป็นด้วยพระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงดำรงเมื่อในรัชกาลที่ ๒
ทรงนงนุชได้ทำพิธีตั้งทรงเนื่องในพิธีพระราชทาน พระอัฐ-
พระรณบุญเฉลิมพระนาม

ในรัชกาล พ.ศ. ๒๔๐๕ นั้น พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวและพระเจ้าดกเชอชายหญิงออกถวายพระองค์ พระ
ชนชาติมคธจะทรงเดาเรียนความรู้นั้นตั้งขึ้นไปได้ ทรง
พระราชดำริเห็นว่าความรู้ภาษาฝรั่งจะเป็นวิชาซึ่งจำเป็น
สำหรับราชการบ้านเมืองคือไปภายนอก จึงทรงตั้งให้ตั้ง
หากครูฝรั่งที่เมืองสิงคโปร์ ได้หญิงมาคนหนึ่ง ชื่อนาง
ติโอโนเวนซ์ เป็นครูสอนเด็กอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ รัชจะ
เข้ามาสอนภาษาอังกฤษแก่พระเจ้าดกเชอ จึงโปรดให้
วาจางเข้ามาถึงกรุงเทพฯ เมื่อบจุ พ.ศ. ๒๔๐๕ โปรด
ให้นางติโอโนเวนซ์เข้ามาสอนที่พระที่นั่งทรงธรรม ในพระ
บรมมหาราชวัง^(๑) สอนเฉพาะเวลาก่อนเจ้านายเสด็จ

(๑) พระที่นั่งองค์นี้ชำรุดหรือเสียนานแล้ว อยู่ตรงที่สวนสิวาลัย

ตั้งแต่ง เจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงศ์ ทิศมุหพระภดาโหม เจ้า
พระยาภูธรภย ทิศมุหนายก จงพระภรชเนาไกรดา
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำกรพชใน
พระอิสริยยศ ได้กหนดแต่งตั้งมโภชต่อมอีก ๓ เวด

กกรได้กหนดใหญ่เต็มคาวาททาครงน นบเบนครงท ๔
ในกรงรัตนโกสินทร คือ ครงท ๓ ทำเมือได้กหนดเจ้าพว
กฤเทตทพยวด ในรัชกาลท ๓ ครงท ๒ ทำเมือได้กหนด
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในรัชกาลท ๒ ครง
ท ๓ ทำเมือได้กหนดพระบาทสมเด็จพระบเนเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในรัชกาลท ๒ ถึงรัชกาลท ๓ ไม่ได้ทำเดย ครงนง
๕ ๒๑
เบนครงท ๔

ในเวदानัน พระบาทสมเด็จพระบเนเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประชอรัตนโรคภายในเรอรงมาทดาบปี พระชการทรด
หนักตงเมือจอนงานได้กหนดควอนัน แต่แรกพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจรงงานพระราช
๑12/๒8/2965
พชได้กหนด แต่พระบาทสมเด็จพระบเนเกล้าเจ้าอยู่หัวทลชอ
ให้คงงานไว้ ด้วยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเบนทดานเชอ ซึ่ง

พระองค์ทรงพระเมตตามาก^(๑) กราบทูลว่าถ้าตั้งงานไถ่กันนี้
ได้ พระองค์จะมีไฉนโอกาส^๕ดมโภช ด้วยเหตุ^๕พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้กองมั่งงาน ไถ่กันนี้
ตามกำหนดฤกษ์ เมื่อกองงาน พระบาทสมเด็จพระปิ่น-
เกล้าเจ้าอยู่หัวมรณถึงไต่ถามกราบทูลว่าจะเสด็จลงมาจรด
พระกรรไกรประทานเอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงทราบช้อยู่ว่าพระอาการเพียบคงเสด็จมาไม่ได้
แตกของตารัสตั้งให้ทอดทราษอาคันเตรียมไว้ ด้วยเกรง
พระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พอ

(๑) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยมีพระราชดำรัส
แล้วว่า ครั้งหนึ่งเสด็จขึ้นไปเฝ้าในเวลาเมื่อประจวบนั้น พระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวยกพระหัตถ์ลูบที่พระเศียรตรัสว่า "เจ้าใหญ่แน่แหละ
จะเป็นที่พึ่งของญาติต่อไปได้" ในส่วนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเอง แม้ต่อมาจนในรัชกาลที่ ๕ ก็ยังทรงเคารพนับถือในพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมาจ ความประหลาดข้อหนึ่ง ข้าพเจ้าได้ยืม
พวกวงหน้าที่เคยอยู่ครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแม่จันลูกเธอ
มักกล่าวกันว่า ^{12/08/๒565} พระครุยาธัทยาक्षย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวคล้ายกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าพเจ้าเคยนำ
ความข้อนั้นกราบบังคมทูลฯ มีพระราชดำรัสว่าไม่ใช่แต่พวกวงหน้า ถึง
ทุกคร่อม่อถึงเคยรับสั่งว่า "พ่อใหญ่อย่างไรดูไม่เหมือนท่านที่บน" ดังนี้

เสด็จงานถึงฉนวนตยพระเกล้า เมื่อนฉนวนอาทิตย์ เคอณษ
 แรม๒ค่ำ พระบาทสมเด็จพระบรมโกศเจ้าอยู่หัวองค์สวรรคต
 การที่พระบาทสมเด็จพระบรมโกศเจ้าอยู่หัวองค์สวรรคต
 เป็นเหตุขอข้อสำคัญในเรื่องพระราชประวัติของสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวเมื่อก่อนเสด็จราชย์ ด้วยก่อนนั้นมา พระบาท
 สมเด็จพระบรมโกศเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ในฐานเป็นรัชทายาท
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงเตรียมการ
 ไว้โดยนนั้น เช่นโปรดให้สร้างพระราชวังนันทอุทยาน ก็
 ด้วยทรงพระราชปรารภว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระบรมโกศ
 เจ้าอยู่หัวได้ทรงครองราชสมบัติ ถ้าพระราชโอรสธิดาของ
 พระองค์คงประทับอยู่ที่พระบรมมหาราชวังบางทีจะเกิด
 ขว้าง จึงทรงกระให้สร้างคกเป็นพระที่นั่งหมู่หนึ่งในนันท-
 อุทยาน หมายจะพระราชทานให้เป็นที่พักของสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวองค์สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้าโดยนนั้นต่อไป และ
 โปรดให้สร้างตำหนักข้างในอีกหลายหมู่ หมู่หนึ่งหมายจะ
 พระราชทานให้เป็นที่พักของพระเจ้าลูกเธอในเจ้าจอม
 มารดาคนหนึ่งคนนั้นตน การสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระ

พระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เปิดณฐานะของสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวมาอยู่ในรัชชทายาทด้วยสมเด็จพระราชโอรส
 พระองค์ใหญ่ เพราะฉะนนั้นบรรดาการที่พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชดำริเตรียมไว้แต่เดิม
 ของเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอนหมด เมื่อพิจารณาเหตุตามทาง
 พระราชปฏิบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ซึ่งปรากฏต่อมา ดูเหมือนควรทรงพระราชดำริเห็นชอบ
 บังเกิดโดยธรรมดา ด้วยสมเด็จพระบิรมหาราชโอรสจะเป็น
 รัชชทายาท จะได้เปรียบพระปรวตถกที่เกดขึ้น เพราะเหตุ
 ที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์ แด่ด้วยพระองค์เอง
 พระชันษากว่า ๖๐ ปีเข้าเขตศตทรงพระชราแล้ว เห็นจะทรง
 พระราชดำริเป็นยุติมาแต่แรก ว่าถ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 จะทรงรับรัชชทายาทได้โดยมั่นคง จึงจะทรงมอบเวนราช
 สัมบัติพระราชทาน ถ้าหากจะไม่ทรงปกครองแผ่นดินโดยม
 คง อย่าให้ทรงครองราชสมบัติจะดีกว่า แต่ในเวลานี้ยัง
 ไม่จำเป็นจะต้องทรงสถาปนาตำแหน่งรัชชทายาท ด้วย

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยงทรงพระเยาว์ จึงเป็นแต่ทรงพระ
ราชดำริคริครองเตรียมการต่อมาโดยลำดับ

ถึงบขาล พ.ศ. ๒๔๐๘ เป็นกำหนดซึ่งสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวจะทรงผนวชเป็นสามเณรตามราชประเพณี พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้จัดการตามแบบ
เจ้าฟ้าทรงผนวช เหมือนอย่างครั้งพระองค์ทรงผนวชเป็น
สามเณรในรัชกาลที่ ๒ คือ เมื่อดนพฤษ เดือน ๘ ขึ้น ๖ ค่ำ
มีพระราชพิธีสมโภชที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย รุ่งขึ้น
ณ ฉนวนพลูทศบดี เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ ให้ทรงพระยานมาศ
จากพระที่นั่งอนันตสมาคมแก่กระบวนใหญ่ ออกประตูเทวา
พิทักษ์ไปทางถนนเจริญกรุง ถนนเพ็ชงนคร เดี่ยวกดับ
ทางถนนบำรุงเมืองเข้าประตูวัดวัดโสมนัส ประทับพลับพลา
เปิดองครของหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ผดุงเศวตงทรง
และทรงไปรัชทานแล้ว เสด็จเข้าในพระอุโบสถ ทรงรับ
บรรพชาด้วยพระเจ้าน้องวงศ์เธอกรมหมื่นบวรวิษณุ
ในท่ประชุมสงฆ์ ครนผนวชแล้ว เสด็จประทับอยู่ในพระ

อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามกินหนึ่ง เย็นฉนนพระ
 ตั้งฆ้องวงดนตรีในท้าวพระอุโบสถ รุ่งชน ณ วนศักร
 เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ เสด็จพระแฉวงทรงรถพระที่นั่งกับ
 สมเด็จพระบรมชนกนาถ มีกระบวนแห่ไปตั้งเสด็จ ณ วัด
 บวรนิเวศฯ โปรดให้เสด็จประทับอยู่ท้าวพระบันหยาทพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยเสด็จประทับอยู่เมื่อดวง
 ทรงผนวช ทรงรับโอรสท้าวเถาเรียนพระธรรมวินัยใน
 สำนักกรมหมื่นบวรวิชัยสุนทรต่อมา และโปรดให้หลวง
 ราชภักดิ์ (ช) ซึ่งภายหลังได้เป็นพระมหाराชาครุมหิธร)
 เป็นพระอาจารย์ หัดทานของเทศน์มหาชาติกัณฑ์กบฏพ
 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์
 ขึ้นใหม่โดยฉะเพาะ ครั้นเดือน ๑๓ โปรดให้พระเจ้าลูกเธอ
 กรมหมื่นมหิศวร์วิดิวัตตเจ้าฟ้ากระจาดใหญ่บุษบาภคินี
 เหมือนอย่างครั้งพระองค์ทรงผนวชเป็นด้ามเนรทวายเป็นเทศน์
 กัณฑ์มัทรี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยัง
 เสด็จดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎา
 บดินทรเชษฐเสด็จไปเทศน์ทวงแฉวงท้าวกระจาดใหญ่ถวาย

12/08/2565

มุขากันเทศน์^(๑) กระจาดทกรมหมันนมเหศวรศิววิลาส
 ทาครวณนตงทัดนามชยตรงหน้าพระทนต์ทไรศิววรย์ ทำ
 เป็นรูปเรือดำเกาโตเท่าดำเกาจริง ๆ จัดของไทยธรรม
 อย่างสินค้าของต่าง ๆ ซึ่งเขาออกวางขายบนปากเรือดำเกา
 เมื่เขามาจากเมืองจน ส่วนผลไม้และเครื่องอาหารแต่ง
 ประดับทำเป็นสัตว์นาชยตามลกกตนรชยดำดำเกา กระจาด
 ใหญ่ครวณเป็นการครกครนใหญ่โตมาก มีเทศน์มหาชาติที่
 พระทนต์ทรงธรรม เมื่อเดือน ๓๓ ขน ๓๔ คำ ในรัชชตนน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่เดชฯ ประพาสหัวเมือง
 ฝายเหนือถงเมืองพิษณุโลก โปรดให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 เมื่อยังทรงผนวชเป็นสามเณรโดยเสด็จไป ในเรือพระทนต์
 ศครวราชวรเทศด้วย เสด็จออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อวัน

(๑) ฐานะของกรมหมันนมเหศวรศิววิลาส เหมือนพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสองอย่าง คือเป็นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่
 อย่าง ๑ ได้ทรงบัญชาการกรมพระคลังมหาสมบัติ (มาตั้งแต่กรมหมัน
 12/08/2565
 วิษณุภคินภารสันพระชนม์) อย่าง ๑ สันนิษฐานว่าโปรดให้เป็นผู้ทำ
 กระจาดใหญ่ด้วยข้อหลังเป็นสำคัญ เพราะได้ทรงว่ากล่าวพวกจีนเจ้าภาษี
 นาอากกร อาจหาของแปลกประหลาดแต่งกระจาดได้ง่ายกว่าผู้อื่น

พฤษภศักราชเดือน ๓๓ แรมค่ำ ๓ ในสมัยนั้นดาเมณาทางเมือง
 เหนือยงกวาง เมอชาชนเรือพระที่นั่งอัครราชอวตเศษจักรราช
 ๒ ปลดองเบนเรือไฟขนาดยาว ๓๐ วา ยังเขาปากนาเกษีย
 ชนทางดำนานเมืองพิจิตรเก่าได้ถึงเมืองพิษณุโลก แต่ชา
 กัดขนาดคตองตองทางคตองเวียง ทเบนดำนานเมืองพิจิตร
 ทุกฉนวน และเมอชาเสด็จชนไปนั้น เสด็จประทับทอดพระ
 เนตรวัดโพธิ์ประทับช้างในดำนานเมืองพิจิตรเก่า ซึ่งเป็นของ
 พระเจ้าเสือทรงสร้างไว้แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา กตองกันว่า
 เพราะเสด็จสมภพทนน เมอพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวเสด็จชนประพาสวัดโพธิ์ประทับช้าง อาศัยเหตุ
 ทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเบนดำนานเมืองพิจิตร จึง
 มรับตั้งให้ทรงพระราชยานต่างพระองค์ และโปรดให้ชา
 ราชการหน้าตามเสด็จเหมือนกระบวนเสด็จพระราชดำเนิน
 ส่วนพระองค์เอง พ.ศ. ๒๔๖๕ ทรงพระราชดำเนินตามไปโดยลำพัง
 ทงชาชนชาวตอง และเมอสมโภชพระพุทธรชินราช ณ เมือง
 พิษณุโลกนั้น โปรดให้ทรงกำกับมหาเดกซึ่งเป็นพนักงาน

การมหรสพด้วย^(๑) และในครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงพระราชดำริว่าสร้างวิหารพระเทโธ (หลวงใหญ่) ที่
ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และโปรดให้ทำคิลาจารกตติ
ไวทวารนันทน์ ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองเหนือครั้งนั้น
เสด็จกลับมาถึงกรุงเทพฯ เมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๓๑
แรม ๓๑ ค่ำ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็นสามเณร
ชย ๖ เดือน ถึงเดือนยยขาดนจงดัดตามนวช

(๑) เหตุที่มหาดเล็กเป็นพนักงานการมหรสพสมโภชพระพุทธรูปราช
เมืองพิษณุโลกนั้น เดิมเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
ผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ เสด็จขุดคันขึ้นไปเมืองเหนือ เมื่อมีมะเส็ง พ.ศ.
๒๓๗๖ เสด็จไปถึงเมืองพิษณุโลก ทรงพระปรารภจะสมโภชพระพุทธรูปราช
ตามราชประเพณี ครั้นนั้นเครื่องมหรสพมีแต่ตัวหนังอยู่ที่วัดพระชินราช
คนเล่นหามไม้ พวกมหาดเล็กที่โดยเสด็จไปด้วยจึงชวนกันรับเล่นหนัง
กลายเป็นการมหรสพ เมื่อเสด็จขึ้นไปครั้งหลังพวกข้าหลวงเดิมที่เคยเล่น
หนังเมื่อเสด็จครั้งแรกได้เป็นข้าราชการตามเสด็จไปหลายคน พวกนี้รับอา-
สาเข้าเล่นหนังเหมือนหนหลัง ^{4/2/08/2565} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็
ทรงอนุโมทนา และทรงพระราชดำริว่าเมื่อครั้งแรกพระองค์ทรงผนวชอยู่
ได้ทรงอำนาจการ ครั้นนี้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงผนวช จึงโปรดให้ทรง
อำนาจการ ครั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๕ เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอม

หนึ่งในสมัยเมื่อก่อนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็น
 ด้ามเนรชน เสด็จประทับอยู่ที่ "พระตำหนักตก" ข้างใน
 พระบรมมหาราชวัง เวลานั้นเสด็จออกมาประพาสข้างหน้า
 ประทับที่โรงช่างเผือก ซึ่งตั้งราชชนใดครองรัชกาลที่ ๒
 โรงตั้งทางด้านตะวันออก^(๒) เป็นที่ให้ชาในกรมและผู้น
 ่าแห่น ครั้นเมื่อทรงผนวชเป็นด้ามเนรชนถึงเวลาผนวช
 จะต้องเสด็จออกมาประทับอยู่ข้างหน้าตามประเพณี ก็ใน
 สมัยนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไป
 ประทับอยู่ ณ พระอภิเนาวนิเวศน์ มีพระราชประสงค์จะให้
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ใกล้พระองค์เพื่อจะได้ทรง
 ฝึกหัดราชการ จึงโปรดฯ ให้แก้ไขคตงเก่าครองรัชกาล
 ที่ ๓ ที่ในสวนกุหลาบสร้างพระตำหนักสำหรับสมเด็จพระ-

เกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเสียบมณฑลฝ่ายเหนือเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๔ เสด็จไป
 ถึงเมืองพิษณุโลก มีการสมโภชพระพุทธชินราช ทรงรำลึกถึงความหลังที่
 กล่าวมา จึงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรม
 ขุนนครราชสีมา เป็นผู้ อำนวยการมหรสพ และให้ข้าราชการกรมมหาด-
 เล็ก กรมตำรวจ และกรมทหารเรือ เล่นหนังในงานมหรสพกรมละคน

(๒) อยู่ตรงมุขกระสันตะวันออกแห่งพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

เจ้าอยู่หัวประทับเมื่อดาณนวช และโปรดให้ชอทบ้าน
เจ้าพระยาพดเทพ (หง) เตรียมไว้สำหรับสร้างวงล้อมเค็จ
พระเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระอนุชา ๒ พระองค์ด้วยอีกแห่ง
หนึ่ง แต่หาทนต์สร้างวงไม่ เป็นแต่โปรดให้เข้าในกรมใบ
ปลุกเรือนรักษาอยู่^(๑) จนตลอดรัชกาลที่ ๕

ตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดาณนวชมาประทับอยู่ที่
พระตำหนักถ่อนกุหลาบ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงผูกตราราชการกวัดขันชน คือนอกจากทนต์เค็จ
ไปเฝ้าและไปตามเสด็จโดยปกติ เวลากลางคืนถ้าทรงพระ-
ราชวณฉนยชอราชการ หรือทรงประพฤติพระราชกรณีย
โดยด่าพง ก็มรับสั่งให้หาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเข้าไปอยู่
ปฏิบัติประจำพระองค์ ให้ทรงฟังพระบรมราโชวาท
และพระบรมราชาธิบายในราชการและราชประเพณีต่าง ๆ

(๑) ที่แห่งนี้มีอุ้มคลองตลาดฝั่งใต้ปลายถนนอัษฎางค์ต่อถนน
จักรเพ็ชร ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชา-
นุญาตให้ปลัดกรมอ้า ช้หลวงเดิมซึ่งได้มีพื้นที่พระอินทรเทพแล้วเลื่อน
เป็นพระยามหาเมษไตร และเป็นพระยาพิชัยสงครามเป็นที่สุดท้าย สร้างบ้าน
เรือนอยู่จนตลอดอายุ

เดิม ผู้เยาว์จนราวเที่ยงคืนบาง บางตกคกกความ จึงได้
 เด็ดจากตัวออกมาดังพระคําหนัก นอกจากนั้นมักโปรดให้
 เป็นผู้เชิญกระแด้งตั้งแจงพระราชประสงค์หรือทรงหาหรือ
 ขอร้องการไปยังเจ้าพระยาศรีรัษฎวงค์ เสด็จเข้าตองเด็ค
 ข้ามไปบ้านเจ้าพระยาศรีรัษฎวงค์เนื่อง ๆ

ถึงบเกาะ พ.ศ. ๒๔๓๐ เมื่อพระราชทานเพลิงพระศพ
 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว โปรดให้เลื่อน
 กรมเจ้านายเนื่องในเขตต์พระมหาอุปราชสังวรรัตน ตาม
 ราชประเพณีเคยมาแต่รัชชกาลที่ ๓ เจ้านายซึ่งโปรด
 ให้เลื่อนกรมครั้งนั้น คือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า
 มหามาตย เป็นกรมขุนบวรราชบริพาร พระองค์ ๓ พระเจ้า
 น้องยาเธอ กรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ กับพระเจ้าราช-
 วรวงศ์เธอ กรมหมื่นราชต์หอกกรม เป็นกรมขุนคองพระนาม
 เดิม และโปรดให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลื่อนพระยศ
 เป็นกรมขุนคองย ^{12/08/2565} รวมเป็น ๔ พระองค์ด้วยถน ครั้งนั้น
 พระราชดำรัสว่าพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราช-
 สนิท กรมความชอบสมควรจะได้เลื่อนกรม แต่ตาม

ราชประเพณี พระเจ้าน้องยาเธอจะทรงกรมได้เพียงชั้น
 กรมหลวงเป็นสูงสุด จึงมิได้โปรดให้เลื่อน กรมหลวง
 วงศ์วชิราภรณ์ทศกษัตริย์ (๑) ส่วนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดชนพระนาม-
 กรม เป็นกรมขุนพันศักราชนาถ ด้วยทรงพระราชดำริว่า
 พระนามกรม กรมมเหศวรศิววิลาส กรมวิษณุนาถนิกาย
 พระชั้นชาไมยงน จะเบนด้วยพ้องกับนามพระเนนเจ้า
 ในไฉยศาสตร์ จึงทรงเปิดชนพระนามกรม พิฆเนศวรศั-
 ตรังกาศนเดย์ ให้มีการพระราชพิธีทรงรับพระสัพพรัตนบฏ
 กรมขุนทพระดาหนกัถนุกฤดาบเมธ ณ วนอาทิตย์ เดือน ๕
 แรม ๗ ค่ำ มีคำประกาศพระบรมราชโองการ ดังนี้

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาล เป็นอดีตภาคตั้งดวงแฉ่ง
 ๒๕๓๐ พรรษา ฤกษ์กวัช ๓๒๒๘ บัศยุบันกาล สัตตังวัจจร
 ผคุณมาดี กภาพกษัตริย์มคธจักรวาร บริเณทกาลกำหนด

(๑) ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อจะโปรดให้เลื่อน กรมสมเด็จพระเจ้า
 น้องยาเธอทั้ง ๒ พระองค์เป็นกรมพระ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริสว่าทรงเทียบ ตามอย่างพระบาทสมเด็จพระพุทธ-
 ยอดฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงเลื่อนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้า กรมหลวงอนุ-
 รัักษ์เทวศร์ เป็นกรมพระราชวังหลัง

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลฯ พระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าดุกเซอ
 เจ้าฟ้าชายพระองค์ใหญ่ เมื่อเวลาประสูติใหม่ ท่านเด็บบัด
 ทงปวงได้พร้อมกันกราบทูลขอยกย่องให้เป็นพระเจ้าดุกยา-
 เรอเจ้าฟ้า เพื่อจะรักษาแบบอย่างโบราณราชประเพณีไว้
 ไม่ให้เสื่อมค่อน เพราะฉะนั้นเมื่อบรรดากษัตริย์ ตริศก
 ได้พระราชทาน พระสุพรรณบัฏจารึกเฉลิมพระนามตั้งญา
 ว่าสมเด็จพระเจ้าดุกยาเรอ เจ้าฟ้าจุฬาดวงกรณ บดินทร-
 เทพยมหาอานันทบรมราชรังสรรค์ กรมหลวงศุภสวัสดิ
 ศิริวัฒนราชวโรวดี ดงหน้ และให้เป็นเจ้าฟ้าต่างกรม มี
 พระนามกรมว่า เจ้าฟ้าฯ กรมหมื่นพิมเสนศรีวรสุรดังกาศ
 ได้ทรงศักดินา ๕๐๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างสมเด็จพระ
 พระเจ้าดุกยาเรอเจ้าฟ้า บดินทร์สมเด็จพระเจ้าดุกยาเรอ
 เจ้าฟ้าจุฬาดวงกรณ ฯลฯ ศิริวัฒนราชวโรวดีนั้น ทรง
 พระเจริญด้วยคุณนาศาสนาได้ราชการต่าง ๆ หาดายอย่าง
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชดำริ
 พร้อมกับดำริความคิดพระราชวงศ์ และท่านเด็บบัด

เห็นพร้อมกันให้เดือนพระนามกรมเป็นตั้งมีเจ้าพระเจ้าดุก-
 ยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนตั้งกว่าแต่ก่อน บดินจงพระ-
 บรมราชโองการมานพระบิณฑุรตั้งหน้าท้าวตั้งให้
 เดือนพระนามกรม ตั้งมีเจ้าพระเจ้าดุกยาเธอ เจ้าฟ้าฯพา-
 ดงกรณ บดินทรเทพยมหามกุฏ บรมยุวรัตนราชวิวงศ์
 วรตมพงศ์บริพัตร ศิริวัฒนราชวโรวรด ซึ่งแต่ก่อน
 ทรงพระกรุณาโปรดให้เบนเจ้าฟ้า ฯ กรมหมื่นพิณเฑาะว์
 ตั้งการคั่น ให้เดือนชนเป็นตั้งมีเจ้าพระเจ้าดุกยาเธอ
 เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณตประชานาถ ทรงศักดินา ๕๐๐๐๐ ตาม
 พระราชกำหนดอย่างตั้งมีเจ้าพระเจ้าดุกยาเธอเจ้าฟ้าดางกรม
 ขออาราธนาเทพยดาผู้มเหศวรศักดิ์ค่อนประเสริฐ ซึ่ง
 สถิตดำรงอยู่ในภูมิพลุชอากาศกาญจนรัตนพิमानทวทุก
 แห่งหุดาเบนอาทิตย์ คือ เทพยอันทรงนามสยามเทวาธิราช
 ซึ่งเป็นขอขบได้บริรักษ์นำรุ่งกรุงเทพมหานคร อมรรัตน-
 โกลีนาทรมหินทรายชยาน และเทพยเจ้าผู้อภิบาลรักษา
 นพปดตมหาเศวตฉัตร ศิริรัตนราชไศศวิชัย และเทพยอัน
 รักษารัตนบดดงก พระที่นั่งบรมราชอาสน์ใหญ่ในพระ-

12/08/2565

ราชินิกุลบรมมหาราชวังทุกตำบล ทั้งเทพยเจ้าอื่น ๆ ผู้มี
 พิษยานุภาพมหิททธิฤทธิ์ศักดิ์สิทธิ์ ตั้งสถิตในภูมิดำเนาแนว
 พฤษภบรรพตอากาศไพمان ทุกสถานทอพระราชอาณาจักร
 บรรดา ซึ่งมีไมตรีจิตดีเมตตาบริรักษ์ พระบรมราชวงศ์ น
 ด้บมาจนกาดบดิน จึงได้ทำนุบำรุงรักษาดมเด็จพระเจ้า-
 ลุกยาเธอพระองค์นี้ ให้ทรงพระเจริญทฤพชนมายุ พรรณ
 ด้ช พด ปฏิภาณ ศิวส์สวัสดิพัฒน์มงคล เกียรติยศอิสริย-
 ศักดิ์เดชะนุภาพทุกประการ

ท้าวราชการณของพระเจ้าแผ่นดิน โดย ส้ม ครอบแก้วความ
 เป็นในพระราชตระกูลอันตั้งศักดิ์ในพระบรมราชวงศ์ ขอ
 ให้พระเกียรติคุณออกอุทัยศุภปรากฏไปสู่นกาดนานเทอย

อนึ่งเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระอิสริยยศ
 เป็นเจ้าฟ้าต่างกรมพระองค์หนึ่งแล้วดั่งน

ให้ทรงตั้งเจ้ากรมเป็น ขุนพิณตประชาชนาก ถ้อยศักดิ์นา

12/08/2565

๑๐๐

ให้ทรงตั้งปลัดกรมเป็น หม่อมราชบุรุษราชการ ถอ

ศักดิ์นา ๒๐๐

ให้ทรงตั้งสมุหบัญชีเงิน หมึนอนุรักษพดตั้งชยา ถ้อ
ศกคณา ๓๐๐

ให้ยศไต่รับตำแหน่งทง ๓ นายนน ทำราชการฉดของพระ
เดชพระคุณ โดยผาสักถัดวัดคทุกประการ เทอญ (๑)

มีเรื่องเนื่องในการเดือนกรมครน (๒) ปราบฏว่า
วนเมอพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรงตั้งน
เด็จจประทับที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมอ
มีพระราชดำรัสสั่งให้เตรียมการเดือนกรมแล้ว มีรับสั่งให้
หาเจ้านายทง ๕ พระองค์นั้นเข้าไปเฝ้ายังทง ไทฐานตรง
หน้าพระดงมา มีพระราชดำรัสว่าจะให้ปฏิญาณณะเพาะ
พระพักตรพระมหามณรัตนปฏิมากร ว่าเจ้านายซึ่ง
จะเบ็นกรมชุน & องค์คน ถ้าใครได้ครองราชสมบัติขอ
ไปไม่ทรงรังเกียจเลย เจ้านายทง ๓ พระองค์ต่างถวาย
ปฏิญาณแล้วกราบทูลว่า มิได้ทรงคิดมักใหญ่ใฝ่สูง
ดงพระหฤทัยแต่จะตั้งนง พระเดชพระคุณช่วยท่านบำรุง
สมเด็จพระเจ้าอดญาขอให้ไต่รับราชสมบัติสืบไป ดงน

(๑) ประกาศนึ่งคณัพบสำเนาในกรมราชเลขาธิการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐

(๒) เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรงเส้าให้ทราบ

เมื่อเดือนกรกฎาคมเจ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับตำแหน่งมหาดเล็กในราชการแผ่นดินต่อมา คือ ทรงบัญชาการกรมมหาดเล็กเหมือนอย่างพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้โปรดให้พระองค์เอง เมื่อยังเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ทรงบัญชาการกรม ๑ ทรงบัญชาการกรมทหารบกวงหน้า ซึ่งมาตั้งที่รับราชการวังหลวงตามประเพณีตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต (๑) กรม ๑ แต่แต่ก่อนได้โปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นมหิศวร์ศิวธิราชทรงบัญชาการกรมต่อมพระราชวัง กับกรมพระคงมหาราชมนตรี กรมหมื่นมหิศวร์ศิวธิราชสิ้นพระชนม์ จึงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงบัญชาการ ๒ กรมหนวดย หนึ่ง เมื่อบชชาติ พ.ศ. ๒๔๐๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้ตั้งมอธร้างพระราชวังสุราษฎร์มณฑลใต้พระบรมมหาราชวังทาง

(๑) ทหารบกวงหน้ามีจำนวนประมาณ ๖๐๐ คน ส่วนทหารเรือและเรือรบวังหน้านั้น โปรดให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญทรงบัญชาการ

ด้านตะวันออกออกแห่งหนึ่ง ด้วยตั้งพระราชหฤทัยว่า เมื่อ
 สัมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอภัยภูเบศรมบูรณพระชันษา พอได้รั้งกิจทรง
 ผนวชเป็นภิกษุภาวะแดง จะทรงมอบเวนราชสมบัติ
 พระราชทาน ส่วนพระองค์เองนั้นจะเสด็จออกเป็น
 “พระเจ้าหลวง” (๑) และออกไปประทับอยู่ที่พระราชวัง
 สราญรมย์ ทรงช่วยแนะนำกำกับราชการต่อไปจนตลอด
 พระชนมายุ แต่กระแต่พระราชดำริขอหาใต้ทรงเปิดเผย
 ไม้ ถึงกระนั้นก็ทราบกันอยู่ในบรรดาผู้ทรงไว้วางพระ-
 ราชหฤทัย แต่มาถึงสมัยนี้ การที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้
 เป็นรัชทายาทย่อมเป็นทศเขาใจและเป็นที่ความนิยมของคน
 ทรงหลายโดยมาก ตลอดคนชาวต่างประเทศ เป็นแต่
 บางคนก็วิตก ด้วยเห็นว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มีอำนาจ
 ยิ่งกว่าใคร ๆ ในแผ่นดินเวลานี้แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวพระองค์เดียว เกรงว่าจะไม่ชอบตรงต่อสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัว ๒/๐๘/๒๕๖๖ ความวิตกเช่นว่ามานี้ มีเรื่องจะยกพอเป็น

(๑) ทรงกำหนดว่า “พระพุทธเจ้าหลวง” ให้ใช้เมื่อสวรรคตแล้ว
 แต่ในเวลาเมื่อเสด็จลงราชสมบัติแต่ยังดำรงพระชนม์อยู่ ให้ใช้ว่า “พระ
 เจ้าหลวง” ดังนี้

อุกาทรณ์^(๑) ตั้งในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงประชวรหนักอยู่นั้น วันหนึ่งพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปเยี่ยม พระบาทสมเด็จพระ
 ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสว่า ใครจะกราบ
 บังคมทูลความตบตักเรื่องหนึ่ง แดงครัดขมบรรดาผู้ทูลเฝ้า
 แหนอยู่ในทันท่วงทีให้ตงมาเสวยจากพระที่นั่งอัครเศวตราชานุสร
 ให้อยู่แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นผู้เชิญพระแสงของสมเด็จพระ
 พระบรมชนกนาถพระองค์ ๓ ก็ยกถมจอมมารดา ซึ่งเป็นผู้
 พยายามแต่เป็นทิวากงพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระ
 ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกคน ๓ เมื่อเบนนทระโหรุวานแล้ว
 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกราบบังคมทูลว่า
 พระองค์จะไม่ดำรงพระชนม์อยู่ไปได้อีกวันเดียว จะขอ
 ถวายปฏิญาณว่ากรรทิดทรงเสด็จมาเสวยอาหารและเครื่อง
 ค้ำคราดุชยทฤณาทิวเป็นอันมากนั้น จะคิดรายต่อได้มา
 ตระของชุดพระบาทอย่างหนึ่งอย่างใดไม่มีเลย แต่ไม่ไหวใจ

12/08/2565

(๑) เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราช
 ดำรัสเล่าให้ทราบ

เจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงค์ เกรงว่าถ้าพระบาทสมเด็จพระจอม-
 เกดดาเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตลงเมื่อใด เจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงค์
 จะกราบขอรับสนอง จงได้เตรียมกำลังไว้ของกษัตริย์องค์ เมื่อ
 พระองค์สวรรคตแล้วขอให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ คึงน พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ว่า มิได้เคย
 ทรงระแวงสงสัยในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ว่าจะทรงคิดร้ายต่อพระองค์ แต่เรื่องเจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงค์
 นนหาได้มีพระราชดำรัสตอบประการใดไม่ นอกจากเรื่อง
 หมายฆาตรากฎในพระราชสำนักหลายคน ซึ่งมิได้ใจเจ้า-
 พระยาศรีสวัสดิ์วงค์ คิดเขากนเป็นพวคนยว่าเพอะจะบองกน
 ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัว^(๑) แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวไม่ทรงตั้งเสริมพวคน อนุความทเกิดมผู้มิได้ใจ
 เจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงค์ครงน จนถึงชาวต่างประเทศก็
 ทราบ เซอร์แฮร์ริสออกเจ้าเมืองสิงคโปร์เข้ามาเฝ้าพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จไปทอดพระเนตร
 ตรีขุปรากทคาบตหวากอ ได้มารู้จักสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

(๑) เรื่องนี้ก็ได้ทราบโดยมีพระราชดำรัสแล้ว

และทราบความเรื่องที่จะทรงรับรัชทายาท ก่อวางไว้ใน
จดหมายเหตุ^(๑) ดังนี้

“สมเด็จพระเจ้าฟ้าพาดงกรณ พระชนนหาราชวงศ์ ๑๕ ปี เป็น
ที่เขารู้จักน้อยว่า เจ้าฟ้าพระองค์นั้นจะเป็นรัชทายาทสืบพระ
วงศ์ เพราะในเวลานั้นไม่มีพระมหากษัตริย์ แต่ไม่เป็นการเห็น
ที่เดยวทเจ้าฟ้าพระองค์นั้นจะได้ราชสมบัติ ด้วยตามประเพณี
ไทยถึงการรับราชสมบัติย่อมสืบต่ออยู่ในพระราชวงศ์อัน
เดียวกัน ราชสมบัติไม่ได้แก่พระราชโอรสพระองค์ใหญ่
ของพระเจ้าแผ่นดินเป็นแน่นอน มีตัวอย่างเช่นครั้งพระเจ้า
แผ่นดินพระองค์ก่อน (คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว) มีพระราชประสงค์จะให้พระเจ้าลูกเธอได้รับ
ราชสมบัติ^(๒) แต่ตระกูลใหญ่ของผู้สำเร็จราชการทั้ง ๒
(หมายความว่าพวกสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์
และสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ) ไม่เห็นชอบตาม
พระราชประสงค์ ไม่ยกพระเจ้าลูกเธอของพระเจ้าแผ่นดิน

(๑) จดหมายเหตุของเซอร์ร้อยตรี หอพระสมุดฯ ได้แปลเป็น
ภาษาไทย พิมพ์แล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ หักมาลงที่นี้แต่เฉพาะเรื่อง

(๒) ข้อนั้นรั้งเข้าใจผิด

พระองค์กอนชน พร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระเจ้าแผ่นดิน
 คนพระองค์ (คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)
 ผู้เป็นรัชทายาทกตเทแห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถ ก็ทำได้
 โดยปราศจากเหตุการณ์ (ตั้งเกิด) สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬา-
 ดงทรงพระองค์ฉลาดหลักแหลม ถัดคิดโดยพระชนมายุ
 เพียงเท่านั้น พระรูปอยู่ข้างสูง และพระกรยาอหยาศัย
 ก็เป็นผใหญ"

ฝ่ายฝรั่งเสด็จเห็นจะเข้าใจอย่างเดียวกัน พระเจ้า
 เอ็มปเรอโน ไปเดือนที่ ๓ จึงถือเขาเป็นโอกาสที่จะบ่าวางทาง
 พระราชไมตรีให้ดังนี้ถึงชน ให้สร้างพระแสงกระบี่ชน
 ๒ องค์ ตั้งมาถวายเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๐ พระแสงกระบี่
 องค์ใหญ่จารึกอักษรว่า "ของเอ็มปเรอโนเสด็จถวายพระ
 เจ้าแผ่นดินสยาม" พระแสงกระบี่องค์น้อยจารึกอักษรว่า
 "ของพระยพราชมการเสด็จถวายพระยพราชมการสยาม"
 ดั้งนี้^(๑) และต่อมาในปีเถาะนั้น เอ็มปเรอโน ไปเดือนที่ ๓

12/08/2565

(๑) การที่เอ็มปเรอโนไปเยือนประธาณพระเมสเสจระบี ก็มีผลต่อยุ
 บ้าง จะพึงเห็นได้ในคำพระชาสรวงสวีตวิวัฒน์กรมบังคับมทูล ฯ พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งปรากฏในจดหมายแนบเมื่อพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

เสียตายที่รวดเร็วไป ไม่วเฒ่าพอจะจัดการรับเสด็จ
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้สมแก่พระเกียรติยศ ขอเชิญเสด็จ
 ไปทอดพระเนตรเรือรบแต่พระองค์เดียวออกตรงหน่ง พอจะ
 ได้มีโอกาสจัดการรับเสด็จ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวออกพระราชทานพระบรมราชานุญาตตามประสงค์
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงไปตรงหน่ง เมื่อ ณ วันพุธ
 เดือนธันวาคม ๑ ราชทูตฝรั่งเศสจัดการรับเสด็จอย่าง
 เต็มยศใหญ่ชกขงบริวาร และให้ทหารขยยนประจำเรือ
 เรือรบแถวขงบนฝั่งตตามพระเกียรติยศรัชชทายาททุก
 ประการ อากัษเขตทหารตฝรั่งเศสได้แต่งความเคารพโดย
 พิเศษตรงน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง
 โปรดให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระนามและประทับพระ
 ถัญจกร^(๑) ในหน่งต้อสำคัญสำหรับการแตกเปดขย
 ตัญญาตว้ยกันกับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท สมเด็จพระ
 เจ้าฟ้าฯ กรมขุนมรุคธบปรบมภ์ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ
 และเจ้าพระยาภรรารากัย

(๑) ตเหมือนพระลัญจกรรูปพระจุลมงกุฎจะคิดขึ้นในคราวนี้ แต่
 ขอนข้าพเจ้าไม่แน่ใจ

ตามเรื่องพระราชประวัติที่แต่งมา พึงเห็นได้ว่าพระ
 บารมีของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเจริญขึ้นตามทางพระราช
 ประสงค์แห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถเป็นอันดับมา จน
 ไม่มีผู้ใดจะคิดเห็นว่ามีอนจะเบญจรัชชทายาท ถึงกระนั้น
 ก็ดี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ตั้งทรง
 พระปรวิศก เพราะเหตุซึ่งต้องทรงพระปรวิศกมอญ คือ
 ถ้าหากพระองค์สวรรคตลงก่อน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมพระ
 ชนชาติมบูรณ ก็จะไดทรงรับรัชชทายาทกตของมผู้อนว่า
 ราชการแผ่นดินแทนพระองค์ การอนนยงมิได้เคยมีแบบอย่าง
 ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ปรากฏมาในเรื่องพงศาวดาร
 กรุงศรีอยุธยา เคยมีพระเจ้าแผ่นดินทรงพระเยาว์ของ
 มผูวราชการแทน & ครัง พระเจ้าแผ่นดินก็ถูกปลงพระชนม์
 บ้าง ถูกกำจัดจากราชสมบัติบ้าง ไม่เคยอยู่โดยงนเคย
 ด้กพระองค์เคยดี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ไม่ทรงประมาทต่อเหตุการณ์ ได้ทรงพระราชดำริบองกน
 ด้วยพระบรมราโชบายอันดีชุมคัมภรภาพ ด้วยทรงนทรกน
 อยเป็นแนวว่า ถ้าหากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ด้วรวรคตลงในเวดาสัมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังหย่อนพระชันษา
 มีเจ้าพระศรีธวัชวงศ์คนเดียวกับที่สามารที่จะเป็นผู้สำเร็จ
 ราชการแผ่นดิน เพราะเหตุนี้ใคร ๆ กราบบังคมทูล ๆ
 แสดงความรังเกียจก็ไม่ทรงนำพา กลับทรงปรึกษาหารือ
 กับเจ้าพระยาศรีธวัชวงศ์ตามตรง ให้ช่วยคิดอ่านรักษา
 ความเป็นอธิปไตยของประเทศในเมื่อเหตุการณ์เช่นนี้
 หากจะมชน และได้ทรงทราบความคิดของเจ้าพระยา
 ศรีธวัชวงศ์อยู่แล้วทุกประการ^(๑) เพราะฉะนั้น เมื่อใกล้จะ
 เสด็จสวรรคต บางคราวพระราชอุทัยหวงห้องสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวขึ้นมา เกิดเคลือบแคลงก็ดำรัสถามว่ายังเสด็จ
 ดำรงพระชนมอยู่หรือ ครั้นทรงทราบว่ายังเสด็จอยู่ก็หว่านต่อไป
 ถึงการทรงบรรชชทายาท เกรงจะไม่มั่นคงจึงมีพระราช
 ดำรัสแก่พระยาธวัชวงศ์ด้วยถน ในที่สุดจึงพระราชทาน
 พระบรมราชานุญาตให้พระราชวงศ์ และเสนาบดีปรึกษา
 พร้อมกันแล้วจะเลือกเจ้านายพระองค์ใดให้รับราชสมบัติ

(๑) ความที่กล่าวตรงนี้ ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อคิดวินิจฉัยเห็นว่าเหตุใดจึงโปรดให้เลิกรัชชทายาท
 แต่ละมีได้ทรงมอบเวนราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 เห็นว่าน่าจะเป็นด้วยทรงพระราชดำริเป็น ๒ ประการ คือ
 ประการที่ ๑ ทรงพระราชดำริว่าความมั่นคงของประเทศ
 ด้ยามสำคัญยิ่งกว่าเพียงจะได้ความพอพระราชหฤทัย
 เพราะพระราชบุตรได้รับรัชชทายาท ประการที่ ๒ ถ้าหาก
 ให้พระราชวงศ์กับเสนาบดีพร้อมใจกันถวายราชสมบัติแก่
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ซึ่งน่าจะทรงเชื่ออยู่ว่าจะเป็นอย่าง
 นนงกว่าอย่างอื่น) ทรงพระราชวงศ์และเสนาบดีมีเจ้าพระยา
 ศรัทธียวงศ์โดยน่ะเพราะ จะได้รู้สึกความรับผิดชอบที่จะ
 ต้องช่วยกันอุปถัมภ์บำรุงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยเต็มกำลัง
 เพราะพร้อมกันเดือกตั้งรเองตั้งน และการที่พระราชทาน
 พระบรมราชานุญาตให้เลิกรัชชทายาทก็ไม่ผิดราชประ-
 เพณีซึ่งเคยมีมา ดังแต่เมื่อต้นรัชชกาลที่ ๒ พระบาท
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระอาการประชวรไม่
 สามารถจะดำรงสืบมอบเวนราชสมบัติ พระราชวงศ์กับเสนาบดี
 ได้ปรึกษาพร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระ

เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับที่พระตำหนักถนุก
 กหาดาบนน มเเพเป็นที่เสด็จประพาส^(๑) จอดไว้ที่ข้างใต้
 ทหาราชวรติดตตหงหนง ด้วยในสมัยนั้นทนต์ไม้ธรรของผดยง
 อยุ่ทางแม่น้ำตามแบบโบราณ ผู้มบรรดาศักตมกมเเพ
 เบนทพกแะเบนทพบปะมครด์หาย ชอบไปมาเที่ยวเตร
 กน โดยทางเรือเบนพน แต่ทพระตำหนักถนุกหาดาบนใน
 สมัยนั้นกเบนทประชมของเจานายแะขาราชการชนหนม ๆ
 คดายกบเบนตไม้ธรรถถานอนหนง ด้วยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 มีพระราชชัชชยาศัยโอบอ้อมอารี แะโปรดการถ่มมาคมกับ
 ผอนมาคองแะถ่มยมนนแะว บรรดาพระเจ้าตุกเชอในพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกดดาเจ้าอยู่หัว ซึ่งประสูติภายหลัง
 สมเด็จพระบรมชนกนาถแะวราชย ถอนเคยรทไกรนบถอ
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเบน หวหนามาคองแะททรงจำความได้
 ทกพระองค์ ต่างก็ติดตามออกไปเฝ้านเห็นหัวแะโดย

(๑) แพหตุผู้มอยู่ชยั้งถลึงถวลยราชสมบัตินตัวเรียกว้า "แพ
 ข้เหลวงเดิม" สมเด็จพระเจ้าน้องอนขอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์
 ทรงรับไปรักษาวัดที่หน้ำพระราชวังเดิมอยู่ทั้นนจนถันพระชนม์ ต่อมา
 ภายหลังเมื่อสร้างท่าวาสุกรีแล้ว โปรดให้ถอยไปจอดไว้ที่ท่าวาสุกรี ยัง
 จอดอยู่ทั้นนจนทุกวันนี้

เสด็จประพาสไม้ซาด^(๑) ด่วนเจ้านายชนผู้ใหญ่ เช่นสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ เป็นต้น ในเวลานั้นยังไม่ทรงพระชรา มักพอพระหฤทัยหาของซึ่งชอบเด่นกันในสมัยนั้น เช่นกตของเมษขอมเบนตม ก็มักพากันเสด็จไปทรงต้นทนาท่ด่วนกฤตดาบ ด้วยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกตทรงเด่นของเหล่านั้นเหมือนกัน แม่มห่อมเจ้าทรงชนผู้ใหญ่และชนที่ยงเยาว์ก็ไปเฝ้าไม้ซาด แต่ข้าราชการทหมนไปด่วนกฤตดาบนั้นมักเบนพวณชนหนุ่ม ๆ และเป็นข้าราชการในพระราชสำนักเป็นพน

เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ ณ ตำหนักดงนฤทดาบมีพระจิตกับหม่อมราชวงศ์เชษฐองศ์ (คือพระองค์เจ้าผอง) ประดิศทวงเติมของกรมหม่นมาตยาพิทกษ^(๒) เมื่อดนพฤทศบติ เดือนธาย แรม ๘ ค่ำ บเถาะ พ.ศ.

(๑) ตัวข้าพเจ้าอยู่ในชั้นเล็กอายุได้ ๕ ขวบ ออกไปเฝ้าที่สวนกุหลาบครั้งแรก ^{12/08/2567} โปรดให้ตัดเสื่อสักหลาดสี่เชี้ยวตามแบบฝรั่งนั้นในเวลานั้นพระราชทานตัวหนึ่ง เลบคิดใจไปสวนกุหลาบเสมอ ยังจำได้อยู่

(๒) ด้วยตามพระราชประเพณีมีมาแต่โบราณ ถือว่าประสูติในพระราชวังได้แต่พระราชโอรสริตาของพระเจ้าแผ่นดิน

๒๔๓๐ แดงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระ-
 ราชทานคุณแพ^(๑) จิตาเจ้าพระยาดีรวงศ์วิจิตร (ฉน
 บนนาค) เป็นอธิบดีบริหารการ มีพระจิตา (เมื่อในรัชกาล
 ที่ ๕) พระองค์ ๓ (คือพระองค์เจ้าหญิงศรีวิไลยลักษณ
 ซึ่งภายหลังทรงสถาปนาเป็นกรมขุนสุพรรณภาควดี) ประ-
 สงค์ที่พระราชวังนันทอุทยาน เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือน ๘
 ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๓๓ แต่ในสมัยนั้นยังทรง
 ดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้าทรง ๒ พระองค์

12/08/2565

(๑) คือเจ้าคุณพระประยูรวงศ์

พระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ^(๑)

แต่ก่อนแต่ไรมาไม่ปรากฏว่าได้เคยเห็นตู้วิทยุปราคา
ถึงหมดดวงที่ในประเทศสยามนี้ จนถึงกล่าวในตำราโหรา-
ศาสตร์บางฉบับ ซึ่งแต่งไว้แต่โบราณว่า มีหมดดวง
แต่จันทร์อุปราคา แต่ตู้วิทยุปราคานี้หนามที่จะถึงหมดดวง
ไม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษา
วิชาโหราศาสตร์ ทงตามตำราไทยและตำราฝรั่งจนชำนาญ
ทรงกำหนดตราว่า ในปีมะโรง รัชนีจติก พ.ศ. ๒๔๓๓
จะเห็นตู้วิทยุปราคาหมดดวงในประเทศสยามนี้ เมื่อวัน
อังคาร ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๑๐ และทางโคจรของดวงอาทิตย์
จะให้เห็นตู้วิทยุปราคาหมดดวงได้ติดตามดวงอาทิตย์
จึงหัดประจวบครั้นช อยู่โคจรมาตรงดัดฐานอากาศ-

(๑) คัดจากจดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๒

ยานเคียวนไม่ห่างนัก มีพระราชดำรัสแดงแก่พวกไพร่
 ไทยในสมัยนั้น ก็มีใครมีใครเห็นพ้องด้วย เพราะฉนั้นก็
 ทักดำไว้ในตัวรา ส้มเต็เจ้าฟ้า ๆ กรมพระยาบาราบ-
 ปรบกับขจรดีเดาเมื่อภายหลังว่า แม่พระองค์ท่านเองก็ไม่
 ทรงเชื่อ แต่หากเกรงพระราชอัชฌาศัยกับขจรดีเดาไป
 ดุดวย จึงโปรด ๆ ให้ตั้งพลับพลาสถานสำหรับทอดพระ
 เนตรดูริยขอปราสาทตาบดหว่ากอนน แดงเด็จทรงเรือ
 พระที่นั่งฉัตรราชวรเดชะออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อวันศุกร์
 เดือน ๘ แรม ๕ ค่ำ ประทับ ณ ที่บางแห่งในระยะทาง
 เด็จไปถึงพลับพลาตาบดหว่ากอน เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘
 แรม ๗ ค่ำ ครั้นเช้าเชษฐาออกเจ้าเมืองตั้งคไปรับมา
 เผ่า ฯ แดงริยบาสฝรั่งเค็สก็แต่งให้พวกไพร่มาดดูริย-
 ขอปราสาทด้วย ทหว่ากอนมารรับแขกเมืองมบรรดาเค็สก็ตั้ง
 ดุดวยออกอย่าง ๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 12/08/2565
 ครอบเกล้าทำการคานฉริยขอปราสาทมาคงแต่ก่อนเด็จ
 ไปจากกรุงเทพ ฯ ชนหนึ่งแดง ดุดวยทรงเกรงว่าถ้าไม่เป็น
 จริ่งตั้งทรงพยากกรณีจะถูกพวกไพร่หมิ่น ครั้นเมื่อเด็จไป

ก็ทรงทราบโดยพระอาการว่าประชวรทรงหนักเห็นจะเป็นที่ตัก
 พระชนมายุตั้งชาร ได้มรับสั่งแก่สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ
 พระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิณตประชานาถ
 ให้ทรงทราบ^(๑) มีพระราชดำรัสตั้งพระราชประสงค์และ
 พระราชทานพระบรมราโชวาทแก่สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ
 เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณตประชานาถแล้ว จึงมรับสั่งแก่พระ
 เจ้านองยาเชอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ อธิบดีกรมหมอ
 ว่าพระอาการประชวรทรงหนักอยู่ให้ประชุมแพทย์ปรึกษา
 กันตงพระโอสถ และมีรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้านองยาเชอ
 เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนนารายณ์บริรักษ์ กับพระเจ้านองยาเชอ
 กรมขุนวรจักรธรานุภาพ เสด็จเข้าไปอยู่ประจำที่กับหมอ
 ที่ในพระบรมมหาราชวัง

ตงแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
 ประชวรเสด็จออกไม่ได้ สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ เจ้าฟ้า ฯ
 กรมขุนพิณตประชานาถก็เสด็จเข้าไปพยาบาลอยู่ข้างที่ ทรง
 12/08/2565

(๑) ข้อนี้เขียนตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ดำรัสเล่า

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
 ประชวรพระอาการทรุดลงโดยลำดับ^(๑) ครั้นถึงวันจันทร์
 เดือน ๓๐ แรม ๓๓ ค่ำ เสด็จขึ้นพระราชมณเฑียรสถาน
 เสด็จออกไม่ได้ ข้าราชการประชุมถือนาพระพพัฒน์สวดยา

(๑) จดหมายเหตุเรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 ประชวรมีอยู่ ๒ ฉบับ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล)
 ข้าหลวงเดิม เวลานั้นเป็นพระยาบรมมหาราชวัง อังวณมหาดเล็ก
 อยู่ในตำแหน่งซึ่งได้ดูแลรักษาพยาบาลข้างที่ แต่งไว้ฉบับ ๑ เจ้าพระยา
 ติพเพศวรศักดิ์แต่งไว้ในตอนที่ย้ายพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ อีกฉบับ ๑
 ความที่เจ้าพระยาติพเพศวรศักดิ์เวลานั้นเข้าใจว่า ท่านคงตามมาจากเจ้าพระยา
 มหินทรฯ ด้วยตัวท่านเองเป็นเวลาอยู่นอกราชการ ไม่ได้เข้าวัง จดหมายเหตุ
 เหตุที่ ๒ ฉบับมีที่กล่าวถึงความข้อสำคัญคลาดเคลื่อนกันอยู่บางแห่ง
 แต่ถึงถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ์ เวลานั้นปรากฏ
 พระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดี เป็นผู้บัญชา
 รักษาพยาบาลข้างที่สมเด็จพระองค์ ๑ เป็นผู้เชิญกระแสรีบส่งออกมา
 ข้างหน้าในเวลาเมื่อทรงประชวรนั้นเอง ๆ เวลาข้าพเจ้าแต่งหนังสือพระ
 ราชพงศาวดารฉบับนี้ เจ้าพระยาติพเพศวรศักดิ์ถึงพิราลัย เจ้าพระยา
 มหินทรศักดิ์ธำรงถึงอสัญกรรมไปแล้ว จะถามข้อสงสัยในจดหมายเหตุ
 เหตุต่อท่านทั้ง ๒ นั้นไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงกรบพิลาทามกรมหลวงสมรรัตนฯ
 เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ในบทเริ่มแต่งหนังสือนี้ ได้ความตามที่กรมหลวง
 สมรรัตนฯ ตรัสเล่า ข้าพเจ้าเห็นแม่นยำในความชัดเจนสิ้นสงสัย สมควร
 จะจดไว้ให้ปรากฏ ข้าพเจ้าจึงได้กล่าวเนื้อความในหนังสือนี้ ตามที่ได้
 ทราบจากกรมหลวงสมรรัตนฯ เว้นไว้แต่แห่งใดที่ท่านไม่ทรงทราบ
 ข้าพเจ้าจึงกล่าวตามจดหมายเหตุของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง

ทวดพระศักรรัตนศาสตร์ดาราม^(๑) แดงจึงพร้อมกันมาถวาย
 บังคมทในท้องพระโรงพระอภิเนาวนิเวศ^(๒) และในทนั้น
 พระราชวงศ์ประมุขกษัตริย์ตามประเพณีไม่เคยจ
 อกวัด ๆ ในเวลาที่พระราชวงศ์และข้าราชการ
 ผู้ใหญ่ผู้น้อยประชุมพร้อมกันทพระที่นั่งอนนตต์มาคมนน^(๓)
 เจ้าพระยาจักร์ศรีวงศ ทดมพระกตาทิโหม ซึ่งเบหนทหน้า
 ในข้าราชการทงปวง กตางในทประชุมว่า พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรพระอาการมากอยู่
 ทงสมเด็จพระเจ้าตากยาเชอพระองค์ใหญ่ก็ประชวรอยู่ด้วย
 ไม่ควรจะประมาท แดงจึงตั้งให้จัดการรักษาพระบรมมหา

(๑) แต่ก่อนถือนาบละ ๒ ครั้ง ถือนาตรชมเดือน ๕ ชม ๓ คำ
 ครั้ง ๑ ถือนาสารทเดือน ๑๐ แรม ๑๓ คำ ครั้ง ๑

(๒) พระอภิเนาวนิเวศอยู่ตรงที่สวนสิวลียบตัน เดิมเป็นสวนที่
 เสด็จประพาสครั้งรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้สร้างพระราช
 มนเทียรขึ้นใหม่ ทำอย่างแบบตึกฝรั่ง มีชื่อพระที่นั่งหลายองค์ เรียกรวม
 กันว่า พระอภิเนาวนิเวศ ต่อมาเมื่อในรัชกาลที่ ๕ พระราชมนเทียรหมื่น
 12/08/2565
 ชำรุดทรุดโทรมลง เพราะเป็นตึกมีเสาไม้เป็นโครง ไม้สุเหลื่อที่ระซ่อม
 แห่มให้กันดี จึงต้องรื้อเสียทั้งหมด

(๓) พระที่นั่งอนันตสมาคมองค์แรก เป็นห้องพระโรงในพระ
 อภิเนาวนิเวศ อยู่ตรงหลังพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

ราชวงศ์กวดชนชนกฉาปกติ และให้ตั้งกองต่อมวงพระ
 คำหนักตั้งนฤทดาบ อันเป็นที่ประทับสมเด็จพระเจ้าดุกยา
 เชอ ๑ ควย ตั้งแถวหน้ามาเจ้านายและเสนาบดีข้าราชการ
 ผู้ใหญ่ก็เข้ามาอยู่ประจำที่ในพระบรมมหาราชวัง
 ถึง ณ วันอังคาร เดือน ๑๓ ขึ้น ๒ ค่ำ พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมรบัดังให้หาพระเจ้าน้องยา
 เชอ กรมหลวงเทเวศร์วชิรนทร ซึ่งเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่
 โดยเจริญพระชนมายุกว่าพระองค์อื่น ๆ พระองค์ ๑ กรม
 หลวงวงศ์ราชสันติ ซึ่งเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ในราชการ
 พระองค์ ๓ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อัครมหาเสนาบดีที่สมุห
 พระกลาโหม ซึ่งเป็นหัวหน้าในราชการทั้งปวงคน ๓
 เข้าไปเฝ้าพร้อมกันแล้ว มีพระบรมราชโองการมอบพระ
 ราชกิจในการปกครองพระราชอาณาจักร ให้ท่านทั้ง ๓
 ปรีกษาหารือกันบังคับบัญชาการต่างพระองค์ในเขตตรง
 พระประชวร อย่าให้ราชการบ้านเมืองติดขัดฉฉฉฉฉ เป็น
 เหตุให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้เกิดความเดือดร้อน

และในหนังสือการ เดือน ๓๓ ขน ๖ คานน มีรับสั่งให้
 ภูษามาดาเชิญหีบ พระเครื่อง มาถวายแด่ดวงเด็กรพระ
 ประคำทองสาย ๓ อันเป็นของพระบาทสมเด็จพระพุทธ
 ยอดฟ้าจุฬาโลก^(๑) กับพระขำวงศ์เพชรองค์ ๓ ให้พระ
 ราชโกษา^(๒) เชิญตามเสด็จพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิง
 ไฉมาวงศ์ ไปพระราชทานเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ
 กรมขุนพิริยดิศประธานาก พระองค์เจ้าหญิงไฉมาวงศ์เสด็จ
 ออกมาทอดกรมทอดวงวงคำจราชสันนิท และบอกให้เจ้าพระ
 ยาศรีสุริยวงศ์ซึ่งพร้อมกันอยู่ที่ท้องพระโรงพระที่นั่งอนันต-
 ศัมาคมให้ทราบตามกระแสรับสั่ง กรมทอดวงวงคำจราชสันนิท
 และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ไปยังพระตำหนักสวนกุหลาบ
 ด้วยเวदानันตมีความไม่ให้เสด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ทรง

(๑) พระประคำทองสายนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 จะสวรรคต จะพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรรณพ ซึ่งได้
 เป็นกรมหมื่นอุดมรัตนราสีในรัชกาลที่ ๔ แต่บังเอิญเจ้าพนักงานหีบ
 ผิดสาย กรมหมื่นอุดมฯไม่ได้ไป จึงถือวันขึ้นของสิริมงคลสำหรับแต่ผู้มี
 บุญญาภิหาร

(๒) ชื่อ จัน ในรัชกาลที่ ๕ เป็นพระยา เป็นบิดาพระยาอุทัยธรรม
 (หรุ่น วัชรโรทัย)

ทราบว่าสมเด็จพระบรมชนกนาถประชวรพระอาการมาก
 เจ้าพระยาศรีรัษฎวงค์จึงแนะนำพระองค์เจ้าหญิงไฉ่มาดัดให้
 ทูลสมเด็จพระเจ้าตากยาเธอว่าของทรง๒ตั้งนั้น พระราช
 ทานเป็นของขวัญ โดยทรงยินดีที่ได้ทรงทราบว่าพระอาการ
 ที่ประชวรค่อยคลายขึ้น เมื่อพระองค์เจ้าหญิงไฉ่มาดัดไป
 ทูลสมเด็จพระเจ้าตากยาเธอว่า คำรัษฎองว่า ของขวัญเหตุใด
 จึงพระราชทาน พระประคำพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโลกด้วย แต่ไม่มีผู้ใดทูลตอบว่าอะไร เมื่อถวาย
 ตั้งของแตรดวงกกดบมา ในเวลานั้นเห็นจะเป็นด้วยเจ้า
 พระยาศรีรัษฎวงค์ เห็นว่าพระองค์เจ้าหญิงไฉ่มาดัดได้
 เล็ดลอดออกไปทอดพระเนตรเห็นการทจตตงกองดอมวงแตร
 กกดบเข้าไปข้างในก็คงจะกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอม
 เกตาเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อกกดบมาถึงพระที่นั่งอนนคณ์มาคม
 เจ้าพระยาศรีรัษฎวงค์ก็กรมหลวงวงศาธิราชสนิทปรึกษา
 กันว่า ควรจะกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวให้ทรงทราบถึงการทจตใจ จึงตั้งพระองค์เจ้าหญิง
 ไฉ่มาดัดเข้าไปกราบบังคมทูล ว่าเจ้านายผู้ใหญ่กับเสนาบดี

ปรึกษากันเห็นว่า พระอาการที่ทรงพระประชวรมากอยู่ ไม่
 ควรจะประมาทแก่เหตุการณ์ ได้ตั้งให้จัดการจุกช่องล้อม
 วงรักษาพระบรมมหาราชวังให้กวดขันขึ้น และได้ตั้งกอง
 ล้อมวงรักษาดมเด็จพระเจ้าอุกยาเธอฯ ที่พระตำหนักสวน
 กุหลาบด้วย^(๑) เมื่อพระองค์เจ้าหญิงได้มาวิตกราบทุกข์ความ
 นให้ทรงทราบ มีรับสั่งถามว่า ได้เห็นผู้คนล้อมวงที่สวน
 กุหลาบจริงหรือ และมีผู้หนักผู้ใหญ่ใครดูแลการล้อมวง
 ยยทนน เมื่อใดทรงทราบแล้วจึงควรตั้งให้พระองค์เจ้า
 หญิงได้มาวิตกถอบออกไปทุกข์กรมทอวงวงศ์ฯ และแจ้ง
 แก่เจ้าพระยาศรีรัษฎวงค์ว่า การที่ระดับต้นของพระองค์นั้น
 ขอให้คิดมุ่งหมายเอาแต่ความเรียบร้อยมั่นคงของพระราช
 อาณาจักรเป็นประมาณ พระองค์ไม่ได้ตั้งพระราชหฤทัย
 มกใหญ่ไม่ตั้งอย่างไรดอก ผู้ที่จะรับราชดำเนียบจะเป็นของ

12/08/2565

(๑) ประเพณีการตั้งกองล้อมวงรักษาพระองค์เจ้านายพระองค์ใด ใน
 เวลาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับที่หัวพระชนนิก เป็นการแสดงว่าเจ้านายพระองค์
 นั้นจะเป็นผู้รับราชสมบัติ เคยตั้งกองล้อมวงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแล้วก่อน

ยาเชือกได้ หาดานเชือกได้ ขอแต่ให้ไต่ร่มเย็นเป็นดั่งชกเก้
 ไพร่ฟ้าชำแผ่นดิน ส้มเด็จพระเจ้าตุ๊กยาเธอ ฯ พระชั้นชาวยัง
 ทรงพระเยาว์นัก จะทรงบังคับบัญชาราชการบ้านเมืองได้และ
 หรือ ขอให้คิดกันดูให้ดี เมื่อพระองค์เจ้าหญิงได้มาวัดเชิญ
 พระกระแสดออกมาทอดกรมทอดวงศา ฯ และเจ้าพระยาศรี
 สूरียวงศ์ ทานทองต้องนงเงงเชิญส้มเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนบาราบ
 ปรบักษมาปรกษาอีกพระองค์หนึ่ง แดวดั่งให้เขาไปกราบ
 บังคมทอดว่า ได้ปรกษาเห็นพร้อมกันว่า ส้มเด็จพระเจ้าตุ๊ก
 ยาเธอ ฯ ส้มควรวะรบราชส้มบตส้มบด้นองพระองค์ ราชการ
 บ้านเมืองจึงจะเรียบร้อยเป็นปกติ ขอซึ่งทรงพระปรวิศกถว่า
 ยงทรงพระเยาว์นัก ส้มเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบาราบปรบักษ
 รับจะด้นองพระเศษพระคุณช่วยคุดแประคัมประคองในด้น
 พระองค์มิให้เด้อมเดัยได้ เมื่อพระองค์เจ้าหญิงได้มาวัด
 นำคความเขาไปกราบบังคมทอด ฯ พระบาทส้มเด็จพระจอม
 เกศาเจ้าอยหวยงทรงพระปรวิศกถว่า พระองค์เจ้าหญิง
 ได้มาวัดจะเชิญกระแสดรับตั้งออกไปแจ้งไม่ถกถ้วนตามพระ
 ราชประสงค์ ครนรุ่งชน ณ วันพุธเดือน ๑๓ ชน ๗ คา จึง

12/08/2565

ท้าวตั้งให้พระศรีสุนทรโวหาร^(๑) เขียนกระแด้งตั้งพระ
 ราชทานให้พระองค์เจ้าหญิงโสมมาดเชิญออกมาขังที่ประชุม
 พระราชวงศ์แฉะเสนาบดี ว่าผู้ซึ่งจะครองราชสมบัติ
 พระบรมราชวงศ์ต่อไปนี้ ให้ท่านผู้ทูลผู้ใหญ่ปรึกษา
 แล้วแต่จะเห็นว่าเจ้านายพระองค์ใด จะเป็นพระเจ้าของยา
 เชอกต พระเจ้าตุ๊กยาเชอกต พระเจ้าหลานเชอกต ส้มคอง
 จะเป็นผู้ใหญ่ เมื่อพร้อมกันเห็นว่าพระองค์ใดจะปกครอง
 รักษาแผ่นดินได้ ก็ให้ถวายราชสมบัติแก่พระองค์นั้น
 ต้นของพระองค์ต่อไป กระแด้งตั้งซึ่งโปรดฯ ให้เขียน
 ออกไปอ่านในที่ประชุมเสนาบดี ไม่ปรากฏว่ามีคำ
 ประชุมคอบประการใด

ในระหว่างนั้น เห็นจะเป็นด้วยพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระปรีดยั้งถึงสมเด็จพระเจ้าตุ๊ก
 ยาเชอฯ ยิงชน ด้วยเมื่อดมเด็จพระเจ้าตุ๊กยาเชอฯ ประชวร
 พระอาการมากอยู่นั้น ไม่ได้กราบบังคมทูลฯ ให้ทรงทราบ

12/09/2565

(๑) พระศรีสุนทรโวหาร พัก ต้นสกุลสาลักษณ์ เป็นศิษย์ข้าหลวงเดิม
 เมื่อบวชได้เป็นเปรียญสี่ประโยค และเป็นพระราชคณะที่พระศรีวิสุทธิวงศ์
 อยู่วัดบวรนิเวศ แล้วจึงลาสิกขาเมื่อในรัชกาลที่ ๓

เพราะเกรงกันว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงทราบ ก็ทรงพระปรีดถก้วย พระอาการจะ
 ทรมนหนักไปจึงมีตความเดี่ย ครน ณ วันพุธเดือน ๑๓ ขน ๑๔
 คำ จึงโปรดฯ ให้พระองค์เจ้าหญิงโสมมาตถวายเป็นปฏิญาณ
 ก่อนแล้ว จึงดำรัสถามว่า สมเด็จพระเจ้าดุกยาเธอ ฯ
 กรมขุนพิษณุโลกประชานาถ ซึ่งรับสั่งเรียกว่า "พ่อใหญ่" นั้น
 ต้นพระชนมเดี่ยแถวหรือยังมีพระชนมอยู่^(๑) ขอให้กราบทูล
 แต่โดยสัตย์จริง ถ้าต้นพระชนมเดี่ยแถวก็จะไต่หมัดหัว
 พระองค์เจ้าหญิงโสมมาตถกราบบังคมทูล ฯ ว่าสมเด็จพระ
 เจ้าดุกยาเธอ นั้น เติมประชวรไข้ ครนไข้ค่อยคลายเกิด
 พระยอคมพิษจนทพระคือพระอาการมากอย่คราวหนึ่ง แต่
 เดียวนค้อยคลายขนแล้ว เป็นความดีสัตย์จริงตงน มีพระ
 ราชดำรัสว่า ถ้าเช่นนั้นให้ไปทูลสมเด็จพระเจ้าดุกยาเธอ ฯ
 ว่าถ้าพระอาการค้อยคลายพอจะมาเฝ้าได้ให้เสด็จมาเดี่ย
 ก่อนวันชน ๑๕ คำ ถ้ารอไปจนถึงวันแรมค่ำ ๓ ก็จะได้แต่

(๑) ข้าพเจ้าเคยได้ยิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ดำรัสเล่าตรงกัน

ทรงพระบรมศพไม่ทันตั้งเตียงอนาคิ พระองค์เจ้าหญิงโศมา-
 วัตติเชษฐีพระกระแสด์ออกมาทอดกรมทอดวงวงศา ฯ และเจ้า
 พระยาศรีสุริยวงศา ทานทองตั้งปรึกษากันเห็นว่า สมเด็จพระ
 พระเจ้าดุกยาเชอ ฯ พระกาดังยังอ่อนนัก ถ้าเชษฐีเสด็จ
 เข้าไปเฝ้าในเวลานั้น คงจะทรงพระโคกาดูรแรงกด่าน่า
 กัดพระโรคจะกดับกำเริบขึ้น เห็นควรจะระงับรักษาอย่า
 ให้สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ ฯ มกษยชนตราจะตั้งกว่า จึง
 พร้อมกันห้ามเสียไม่ให้ไปทอดให้ทราบพระราชประสงค์ และ
 ให้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า
 สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ ฯ พระอาการก็ชย็คตายแล้ว แต่
 พระกาดังยังอ่อนนัก เสด็จมาตั้งปรึกษากันเห็นว่ายังจะเชษฐี
 เสด็จมาเฝ้าไม่ได้

ในวันพุธเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำวัน จึงมรณถึงให้หา
 พระยาสุริยวงศาด้วยตัวฉัน^(๑) จางวางมหาดเล็ก เข้าไปเฝ้า

12/08/2565
 (๑) พระยาสุริยวงศาด้วยตัวฉัน (วร) เป็นบุตรเจ้าพระยาสุริยวงศา ต่อ
 มาในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นเจ้าพระยาสุริยวงศาด้วยตัวฉัน ที่สมุหพระกลาโหม
 เวลานั้นธิดาของเจ้าพระยาสุริยวงศาด้วยตัวฉัน คือเจ้าคุณพระประยูรวงศา เป็น
 อัครบริจาริกาในสมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณิตประชาภาค

พร้อมกับพระยาบุรุษ ฯ คำว่าสั่งถามพระยาด้วงด้วยฉันทน์
 ว่าพระอาการสมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ ฯ เพียงคนเดียวอย่างไร
 บ้าง พระยาด้วงด้วยฉันทน์กราบบังคมทูลว่าพระอาการ
 ค่อยคลายชนแล้ว ตรัสถามต่อไปว่าถ้ามืดคนเดียวจนจ
 ก็น้อย่างไร พระยาด้วงด้วยฉันทน์กราบบังคมทูล ว่าเจ้า
 พระยาด้วงด้วยฉันทน์ผู้บิดาเห็นว่าอาการที่ทรงพระประชวรมาก
 ได้ปรึกษากับพระราชวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่เห็นพร้อม
 กันว่า สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณ
 ปรชานาถเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ควรจะรับสร
 ราชสมบัติสืบต้นของพระองค์ต่อไป เจ้าพระยาด้วงด้วย
 ฉันทน์ได้สั่งให้เจ้าพนักงาน ตั้ง กอง ถ่อม วง ที่พระ ตำหนัก ถ้วน
 กุหลาบหลายเวดามาแล้ว มีพระราชดำรัสว่า สมเด็จพระ
 เจ้าดุกยาเชอ ฯ พระชนนีชายังเยาว์ จะทรงบังคับบัญชา
 ราชการแผ่นดินอย่างไรได้ เกรงจะทำการไปไม่ตลอด เจ้า
 นายผู้ใหญ่ที่ทรงพระศติบญญากรมอยู่มาก พระองค์ใดควร
 จะว่าราชการแผ่นดินได้ จะเลือกพระองค์นั้นกควร อย่าให้
 เกิดเป็นภัยอันตรายแก่สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ ฯ ซึ่งยัง

ทรงพระเยาว์อยู่ พระยาสุรสงครามด้วยฉันทนกราบบังคมทูลว่า
ถ้าไม่ยกตั้งมเด็จพระเจ้าตากยาเชอ ๑ ธนครองราชสมบัติ
มากดจจะมีเหตุร้ายไปภายใน ด้วยคนทั้งหลายตลอดจน
ชาวนานาชาติก็ยินยอมยกตั้งมเด็จพระเจ้าตากยาเชอ
เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพิศประชานาถว่าเป็นรัชชทายาท แม่
ตั้งมเด็จพระเจ้านะโปลีเยนที่ ๓ เอมเปรอฝรั่งเศส ก็ได้มี
พระราชดำรัสทรงยินดี ประทานพระแสงมีจรรักษ์ของ
พระเกียรติยศเป็นรัชชทายาทมาเป็นสำคัญ ถ้าไม่ยก
ตั้งมเด็จพระเจ้าตากยาเชอเจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพิศประชานาถ
ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป การภายในเห็นจะไม่ปกติ
เรียบร้อยได้ มีพระราชดำรัสว่าเมื่อเห็นพร้อมกันเช่นนี้
ตามใจ แล้วทรงขแข็งต่อไปถึงครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกรมไต้มนรบดีให้หาตั้งมเด็จพระยา
บรมมหาประยูรวงศ์เข้าไปทรงฝากฝังตั้งเดี่ยราชการแผ่นดิน
รบดีให้หาแต่เจ้าพระยาจักรีวงศ์แต่เพียงเบินจางวาง
มหาดเล็กเข้าไปทรงตั้ง ครองนพระองค์ทรงประพฤติตาม
แบบอย่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีไต้มน

รับผิดชอบเจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงศ์เขมาตั้งเตี้ย ให้พระ
 ยาสุวรรณวงศ์ช่วยฉมนเบนบรมตั้ง เมื่อจะขัดขวางอย่างใดก็จง
 ปรึกษากับเจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงศ์ผู้เป็นบิดาเถิด ไหน ๆ
 ต้มเด็จพระเจ้าตากยาเธอฯ ก็ได้เป็นเซย การที่ปรึกษาเห็น
 พรหมกันว่าจะให้ต้มเด็จพระเจ้าตากยาเธอฯ ครองราชสมบัติ
 คือไปนั้นขอทรงฝากฝังให้ช่วยกันทำนุบำรุงให้ค่อยยาให้
 เหตุการณ์เกิดขึ้นได้ การเปลี่ยนแปลงดินใหม่ ถ้าไม่ระวัง
 ให้ค่อยอาจจะเกิดรบพุ่งฆ่าฟันกัน ต้องระวังอย่าให้เหตุเช่น
 พระเสนหามนตรี^(๑) ถ้าเกิดเหตุเช่นเช่นนั้นจะช้ายเขา พระ
 ยาสุวรรณวงศ์ช่วยฉมนกราบบังคมทูลฯ รับว่าจะไปคิดอ่านกับ
 เจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงศ์ผู้บิดาตั้งของพระเดชพระคุณมิให้เกิด
 เหตุการณ์ขึ้นได้

(๑) เหตุเรื่องพระเสนหามนตรีนั้น คือเมื่อเจ้าพระยาขานคร (น้อย
 กลาง) ถึงอสัญญกรรมในรัชกาลที่ ๔ พระเสนหามนตรี (หนูพร้อม)
 ผู้เป็นบุตรใหญ่อายุยังเยาว์ยังไม่ได้บวช มีผู้ซึ่งเป็นเชือกส์เจ้าพระยาขานคร
 (น้อย) คิดปรารถนาจะชิงตัวพระยาขานครศรีธรรมราชหลายคน แต่พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจะโปรดฯ ให้พระเสนา
 มนตรีเป็นพระยาขานครฯ จึงยังรอการตั้งพระยาขานครไว้ ครั้นพระเสนา
 มนตรีมีอายุครบอุปสมบทเข้าบวชขอผู้วัดพิไชยญาติการาม เมอบเถาะ
 พ.ศ. ๒๔๑๐ กันวันหนึ่งพระเสนหามนตรีไหว้พระอยู่ในกุฏิ มีผู้ร้ายเอา

ถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๓๓ ชน ๓๕ ค่ำ เวลา ๕ โมง
เช้า ค่ำรัดสั่งให้พระยาบุรุษฯ ๑ ออกไปเชิญเสด็จพระเจ้า
นงเยาว์ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริย-
วงศ์ที่สมุหพระกลาโหม เจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายก
เข้าไปเฝ้าถึงข้างที่พระบรรทม มีพระราชดำรัสว่าเห็นจะ
เสด็จสวรรคตในฉันทัน ทานทั้ง ๓ กับพระองค์ได้ทำนุบำรุง
ประคับประคองกันมา บัดนี้ภาวจะถึงพระองค์แล้ว ขอดา
ทานทั้ง ๓ หายในฉันทัน ขอฝากพระราชโอรสธิดาอย่าให้ม้วย
ชนตายหรือเบียดขาดดวงในการแผ่นดิน ถ้าจะมีความ
ผิดสิ่งไรเป็นข้อใหญ่ ขอแค่ชีวิตไว้ให้เป็นแต่โทษเนียรเทศ
ขอให้ทานทั้ง ๓ จงเป็นทพแก่พระราชโอรสธิดาคือไปด้วย
เกิด ทานทั้ง ๓ เมื่อได้ฟังกพากนรของให้สะอึกสะอื้นอาลัย
จึงดำรัสห้ามว่าอย่าร้องไห้ ความตายไม่เป็นอัศจรรย์อันใด

บ้นยังเข้าไปทางช่องฝา บังเอิญบันลั่นออกเมื่อขณะพระเสนหามนตรีกรม
พระ กระสุนปืนขามไปจึงไม่ถูก การไต่สวนต่อมาก็ไม่ได้ตัวผู้ร้าย พอ
พระเสนหามนตรีลาสิกขา ก็ทรงตั้งให้ขึ้นพระยานคร ๑ พระยานคร
(หนูพร้อม) อยู่มาจนชรา ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีเมื่อใน
รัชกาลที่ ๕

ขอมมียอมเป็นเหมือนกนทุกรูปทุกนาม ผิดกนแตกตาย
 กอนแแต่ตายท่หง แต่ก้อยในคองตายเหมือนกนทงต้น
 บदनเมอกาเดมาถงพระองคเเขาแแต่ จงไดเถาท่านทงทงาย
 แแต่มีพระราชดำรัสต่อไปว่า มีพระราชประสงค์จะรบตั้ง
 ด้วยราชการแผ่นดิน แต่จะทรงส่งมาทวนเบญจศีลเดี้ยก่อน
 ครนทรงส่งมาทวนศีลแแต่ ครัสภาษาองกฤษทงายองค
 แแต่จงมีพระราชดำรัสว่า ทพุตภาษาองกฤษนเพอจะให้
 ทานทงทงายเห็นวาคศีลัมปชัญญะยังเบนปกค ดิงภาษาอน
 มีใช้ภาษาของตนกึ่งยंत्रงจำไตด้วยศยงตอยี่ ทานทงปวง
 จะได้อำคัญในขอความทจะตั้งความได้ตั้งโดยพินเพอน เมอ
 ครัสประภาษตงนแแต่ จงมีพระราชดำรัสต่อไปว่า ท่าน
 ทง ๓ กับพระองคได้ช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดินมาได้อยู่เช่น
 เบนตั้งชตอดตมาจนถงเจดาดันพระชนมายุ ถาดันพระองค
 ถ่วงไปแแต่ ขอให้ท่านทงปวงจงช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดิน
 ต่อไปให้เรียบรอย ให้สมณพราหมณอาณาประชาราษฎร
 ได้ฟังอยู่เยนเบนตั้งชตอถกน ขอให้ทงพระเจ้าแผ่นดินพระองค
 ใหม่ให้เขาเบนพระธุระรับฎการองราชฐรอนมทุกขรอน ให้

รองใต้ดวงคอกเหมือนพระองค์ได้ทรงเป็นพระขรรค์บริวาร
 แด่กษัตริย์ (๑) อนึ่ง ผู้ซึ่งจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินดีพระบรม
 ราชาวงศ์ไปภายหน้านั้น ให้ปรึกษาแก่เด็กดีแต่ดั่งมคธ
 จะเบนพระเจ้าของยาเชอกตาม พระเจ้าถกยาเชอหรือ
 พระเจ้าหลานเชอกตาม เมื่อปรึกษาเห็นพรอมกันว่าพระองค์
 ได้มีปรีชาสามารถควรจะรักษาแผ่นดินได้ ก็จงยกย่อง
 พระองค์นั้นจนจะได้ทำนุบำรุงแผ่นดิน ให้พระราชวงศ์
 ข้าราชการและอาณาประชาราษฎร์อยู่เย็นเป็นสุขต่อไป
 อย่าได้หันเหินเอาตามเห็นว่าจะชอบพระราชหฤทัยเป็น
 ประมาณเดย เขาแต่เลวความคิดความเจริญของบ้านเมืองเป็น

(๑) ประเพณีราษฎรถวายฎีกามาแต่ก่อน เป็นที่เข้าใจกันว่า ถ้า
 ใครมีความทุกข์ร้อนให้เข้าไปตีกลองใบ ๑ ซึ่งแขวนไว้ที่มตามกรมวัง
 เมื่อเสียงกลองถึงพระกรรณ ก็โปรดฯ ให้ราชบุรุษออกมารับฎีกา เรียกกัน
 ว่า "ตีกลองร้องฎีกา" เห็นจะเป็นประเพณีมาแต่โบราณ แต่ตามการที่
 เป็นจริงไม่มีใครมีใครกล้าเข้าไปตีกลองร้องฎีกา ถ้ามีทุกข์ร้อนจะถวายฎีกา
 ก็ถวายในเวลาเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยังที่ไหน ๆ นอกพระราชวัง
 เมื่อในรัชกาลที่ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐ ๑๐๑ ๑๐๒ ๑๐๓ ๑๐๔ ๑๐๕ ๑๐๖ ๑๐๗ ๑๐๘ ๑๐๙ ๑๑๐ ๑๑๑ ๑๑๒ ๑๑๓ ๑๑๔ ๑๑๕ ๑๑๖ ๑๑๗ ๑๑๘ ๑๑๙ ๑๒๐ ๑๒๑ ๑๒๒ ๑๒๓ ๑๒๔ ๑๒๕ ๑๒๖ ๑๒๗ ๑๒๘ ๑๒๙ ๑๓๐ ๑๓๑ ๑๓๒ ๑๓๓ ๑๓๔ ๑๓๕ ๑๓๖ ๑๓๗ ๑๓๘ ๑๓๙ ๑๔๐ ๑๔๑ ๑๔๒ ๑๔๓ ๑๔๔ ๑๔๕ ๑๔๖ ๑๔๗ ๑๔๘ ๑๔๙ ๑๕๐ ๑๕๑ ๑๕๒ ๑๕๓ ๑๕๔ ๑๕๕ ๑๕๖ ๑๕๗ ๑๕๘ ๑๕๙ ๑๖๐ ๑๖๑ ๑๖๒ ๑๖๓ ๑๖๔ ๑๖๕ ๑๖๖ ๑๖๗ ๑๖๘ ๑๖๙ ๑๗๐ ๑๗๑ ๑๗๒ ๑๗๓ ๑๗๔ ๑๗๕ ๑๗๖ ๑๗๗ ๑๗๘ ๑๗๙ ๑๘๐ ๑๘๑ ๑๘๒ ๑๘๓ ๑๘๔ ๑๘๕ ๑๘๖ ๑๘๗ ๑๘๘ ๑๘๙ ๑๙๐ ๑๙๑ ๑๙๒ ๑๙๓ ๑๙๔ ๑๙๕ ๑๙๖ ๑๙๗ ๑๙๘ ๑๙๙ ๒๐๐ ๒๐๑ ๒๐๒ ๒๐๓ ๒๐๔ ๒๐๕ ๒๐๖ ๒๐๗ ๒๐๘ ๒๐๙ ๒๑๐ ๒๑๑ ๒๑๒ ๒๑๓ ๒๑๔ ๒๑๕ ๒๑๖ ๒๑๗ ๒๑๘ ๒๑๙ ๒๒๐ ๒๒๑ ๒๒๒ ๒๒๓ ๒๒๔ ๒๒๕ ๒๒๖ ๒๒๗ ๒๒๘ ๒๒๙ ๒๓๐ ๒๓๑ ๒๓๒ ๒๓๓ ๒๓๔ ๒๓๕ ๒๓๖ ๒๓๗ ๒๓๘ ๒๓๙ ๒๔๐ ๒๔๑ ๒๔๒ ๒๔๓ ๒๔๔ ๒๔๕ ๒๔๖ ๒๔๗ ๒๔๘ ๒๔๙ ๒๕๐ ๒๕๑ ๒๕๒ ๒๕๓ ๒๕๔ ๒๕๕ ๒๕๖ ๒๕๗ ๒๕๘ ๒๕๙ ๒๖๐ ๒๖๑ ๒๖๒ ๒๖๓ ๒๖๔ ๒๖๕ ๒๖๖ ๒๖๗ ๒๖๘ ๒๖๙ ๒๗๐ ๒๗๑ ๒๗๒ ๒๗๓ ๒๗๔ ๒๗๕ ๒๗๖ ๒๗๗ ๒๗๘ ๒๗๙ ๒๘๐ ๒๘๑ ๒๘๒ ๒๘๓ ๒๘๔ ๒๘๕ ๒๘๖ ๒๘๗ ๒๘๘ ๒๘๙ ๒๙๐ ๒๙๑ ๒๙๒ ๒๙๓ ๒๙๔ ๒๙๕ ๒๙๖ ๒๙๗ ๒๙๘ ๒๙๙ ๓๐๐ ๓๐๑ ๓๐๒ ๓๐๓ ๓๐๔ ๓๐๕ ๓๐๖ ๓๐๗ ๓๐๘ ๓๐๙ ๓๑๐ ๓๑๑ ๓๑๒ ๓๑๓ ๓๑๔ ๓๑๕ ๓๑๖ ๓๑๗ ๓๑๘ ๓๑๙ ๓๒๐ ๓๒๑ ๓๒๒ ๓๒๓ ๓๒๔ ๓๒๕ ๓๒๖ ๓๒๗ ๓๒๘ ๓๒๙ ๓๓๐ ๓๓๑ ๓๓๒ ๓๓๓ ๓๓๔ ๓๓๕ ๓๓๖ ๓๓๗ ๓๓๘ ๓๓๙ ๓๔๐ ๓๔๑ ๓๔๒ ๓๔๓ ๓๔๔ ๓๔๕ ๓๔๖ ๓๔๗ ๓๔๘ ๓๔๙ ๓๕๐ ๓๕๑ ๓๕๒ ๓๕๓ ๓๕๔ ๓๕๕ ๓๕๖ ๓๕๗ ๓๕๘ ๓๕๙ ๓๖๐ ๓๖๑ ๓๖๒ ๓๖๓ ๓๖๔ ๓๖๕ ๓๖๖ ๓๖๗ ๓๖๘ ๓๖๙ ๓๗๐ ๓๗๑ ๓๗๒ ๓๗๓ ๓๗๔ ๓๗๕ ๓๗๖ ๓๗๗ ๓๗๘ ๓๗๙ ๓๘๐ ๓๘๑ ๓๘๒ ๓๘๓ ๓๘๔ ๓๘๕ ๓๘๖ ๓๘๗ ๓๘๘ ๓๘๙ ๓๙๐ ๓๙๑ ๓๙๒ ๓๙๓ ๓๙๔ ๓๙๕ ๓๙๖ ๓๙๗ ๓๙๘ ๓๙๙ ๔๐๐ ๔๐๑ ๔๐๒ ๔๐๓ ๔๐๔ ๔๐๕ ๔๐๖ ๔๐๗ ๔๐๘ ๔๐๙ ๔๑๐ ๔๑๑ ๔๑๒ ๔๑๓ ๔๑๔ ๔๑๕ ๔๑๖ ๔๑๗ ๔๑๘ ๔๑๙ ๔๒๐ ๔๒๑ ๔๒๒ ๔๒๓ ๔๒๔ ๔๒๕ ๔๒๖ ๔๒๗ ๔๒๘ ๔๒๙ ๔๓๐ ๔๓๑ ๔๓๒ ๔๓๓ ๔๓๔ ๔๓๕ ๔๓๖ ๔๓๗ ๔๓๘ ๔๓๙ ๔๔๐ ๔๔๑ ๔๔๒ ๔๔๓ ๔๔๔ ๔๔๕ ๔๔๖ ๔๔๗ ๔๔๘ ๔๔๙ ๔๕๐ ๔๕๑ ๔๕๒ ๔๕๓ ๔๕๔ ๔๕๕ ๔๕๖ ๔๕๗ ๔๕๘ ๔๕๙ ๔๖๐ ๔๖๑ ๔๖๒ ๔๖๓ ๔๖๔ ๔๖๕ ๔๖๖ ๔๖๗ ๔๖๘ ๔๖๙ ๔๗๐ ๔๗๑ ๔๗๒ ๔๗๓ ๔๗๔ ๔๗๕ ๔๗๖ ๔๗๗ ๔๗๘ ๔๗๙ ๔๘๐ ๔๘๑ ๔๘๒ ๔๘๓ ๔๘๔ ๔๘๕ ๔๘๖ ๔๘๗ ๔๘๘ ๔๘๙ ๔๙๐ ๔๙๑ ๔๙๒ ๔๙๓ ๔๙๔ ๔๙๕ ๔๙๖ ๔๙๗ ๔๙๘ ๔๙๙ ๕๐๐ ๕๐๑ ๕๐๒ ๕๐๓ ๕๐๔ ๕๐๕ ๕๐๖ ๕๐๗ ๕๐๘ ๕๐๙ ๕๑๐ ๕๑๑ ๕๑๒ ๕๑๓ ๕๑๔ ๕๑๕ ๕๑๖ ๕๑๗ ๕๑๘ ๕๑๙ ๕๒๐ ๕๒๑ ๕๒๒ ๕๒๓ ๕๒๔ ๕๒๕ ๕๒๖ ๕๒๗ ๕๒๘ ๕๒๙ ๕๓๐ ๕๓๑ ๕๓๒ ๕๓๓ ๕๓๔ ๕๓๕ ๕๓๖ ๕๓๗ ๕๓๘ ๕๓๙ ๕๔๐ ๕๔๑ ๕๔๒ ๕๔๓ ๕๔๔ ๕๔๕ ๕๔๖ ๕๔๗ ๕๔๘ ๕๔๙ ๕๕๐ ๕๕๑ ๕๕๒ ๕๕๓ ๕๕๔ ๕๕๕ ๕๕๖ ๕๕๗ ๕๕๘ ๕๕๙ ๕๖๐ ๕๖๑ ๕๖๒ ๕๖๓ ๕๖๔ ๕๖๕ ๕๖๖ ๕๖๗ ๕๖๘ ๕๖๙ ๕๗๐ ๕๗๑ ๕๗๒ ๕๗๓ ๕๗๔ ๕๗๕ ๕๗๖ ๕๗๗ ๕๗๘ ๕๗๙ ๕๘๐ ๕๘๑ ๕๘๒ ๕๘๓ ๕๘๔ ๕๘๕ ๕๘๖ ๕๘๗ ๕๘๘ ๕๘๙ ๕๙๐ ๕๙๑ ๕๙๒ ๕๙๓ ๕๙๔ ๕๙๕ ๕๙๖ ๕๙๗ ๕๙๘ ๕๙๙ ๖๐๐ ๖๐๑ ๖๐๒ ๖๐๓ ๖๐๔ ๖๐๕ ๖๐๖ ๖๐๗ ๖๐๘ ๖๐๙ ๖๑๐ ๖๑๑ ๖๑๒ ๖๑๓ ๖๑๔ ๖๑๕ ๖๑๖ ๖๑๗ ๖๑๘ ๖๑๙ ๖๒๐ ๖๒๑ ๖๒๒ ๖๒๓ ๖๒๔ ๖๒๕ ๖๒๖ ๖๒๗ ๖๒๘ ๖๒๙ ๖๓๐ ๖๓๑ ๖๓๒ ๖๓๓ ๖๓๔ ๖๓๕ ๖๓๖ ๖๓๗ ๖๓๘ ๖๓๙ ๖๔๐ ๖๔๑ ๖๔๒ ๖๔๓ ๖๔๔ ๖๔๕ ๖๔๖ ๖๔๗ ๖๔๘ ๖๔๙ ๖๕๐ ๖๕๑ ๖๕๒ ๖๕๓ ๖๕๔ ๖๕๕ ๖๕๖ ๖๕๗ ๖๕๘ ๖๕๙ ๖๖๐ ๖๖๑ ๖๖๒ ๖๖๓ ๖๖๔ ๖๖๕ ๖๖๖ ๖๖๗ ๖๖๘ ๖๖๙ ๖๗๐ ๖๗๑ ๖๗๒ ๖๗๓ ๖๗๔ ๖๗๕ ๖๗๖ ๖๗๗ ๖๗๘ ๖๗๙ ๖๘๐ ๖๘๑ ๖๘๒ ๖๘๓ ๖๘๔ ๖๘๕ ๖๘๖ ๖๘๗ ๖๘๘ ๖๘๙ ๖๙๐ ๖๙๑ ๖๙๒ ๖๙๓ ๖๙๔ ๖๙๕ ๖๙๖ ๖๙๗ ๖๙๘ ๖๙๙ ๗๐๐ ๗๐๑ ๗๐๒ ๗๐๓ ๗๐๔ ๗๐๕ ๗๐๖ ๗๐๗ ๗๐๘ ๗๐๙ ๗๑๐ ๗๑๑ ๗๑๒ ๗๑๓ ๗๑๔ ๗๑๕ ๗๑๖ ๗๑๗ ๗๑๘ ๗๑๙ ๗๒๐ ๗๒๑ ๗๒๒ ๗๒๓ ๗๒๔ ๗๒๕ ๗๒๖ ๗๒๗ ๗๒๘ ๗๒๙ ๗๓๐ ๗๓๑ ๗๓๒ ๗๓๓ ๗๓๔ ๗๓๕ ๗๓๖ ๗๓๗ ๗๓๘ ๗๓๙ ๗๔๐ ๗๔๑ ๗๔๒ ๗๔๓ ๗๔๔ ๗๔๕ ๗๔๖ ๗๔๗ ๗๔๘ ๗๔๙ ๗๕๐ ๗๕๑ ๗๕๒ ๗๕๓ ๗๕๔ ๗๕๕ ๗๕๖ ๗๕๗ ๗๕๘ ๗๕๙ ๗๖๐ ๗๖๑ ๗๖๒ ๗๖๓ ๗๖๔ ๗๖๕ ๗๖๖ ๗๖๗ ๗๖๘ ๗๖๙ ๗๗๐ ๗๗๑ ๗๗๒ ๗๗๓ ๗๗๔ ๗๗๕ ๗๗๖ ๗๗๗ ๗๗๘ ๗๗๙ ๗๘๐ ๗๘๑ ๗๘๒ ๗๘๓ ๗๘๔ ๗๘๕ ๗๘๖ ๗๘๗ ๗๘๘ ๗๘๙ ๗๙๐ ๗๙๑ ๗๙๒ ๗๙๓ ๗๙๔ ๗๙๕ ๗๙๖ ๗๙๗ ๗๙๘ ๗๙๙ ๘๐๐ ๘๐๑ ๘๐๒ ๘๐๓ ๘๐๔ ๘๐๕ ๘๐๖ ๘๐๗ ๘๐๘ ๘๐๙ ๘๑๐ ๘๑๑ ๘๑๒ ๘๑๓ ๘๑๔ ๘๑๕ ๘๑๖ ๘๑๗ ๘๑๘ ๘๑๙ ๘๒๐ ๘๒๑ ๘๒๒ ๘๒๓ ๘๒๔ ๘๒๕ ๘๒๖ ๘๒๗ ๘๒๘ ๘๒๙ ๘๓๐ ๘๓๑ ๘๓๒ ๘๓๓ ๘๓๔ ๘๓๕ ๘๓๖ ๘๓๗ ๘๓๘ ๘๓๙ ๘๔๐ ๘๔๑ ๘๔๒ ๘๔๓ ๘๔๔ ๘๔๕ ๘๔๖ ๘๔๗ ๘๔๘ ๘๔๙ ๘๕๐ ๘๕๑ ๘๕๒ ๘๕๓ ๘๕๔ ๘๕๕ ๘๕๖ ๘๕๗ ๘๕๘ ๘๕๙ ๘๖๐ ๘๖๑ ๘๖๒ ๘๖๓ ๘๖๔ ๘๖๕ ๘๖๖ ๘๖๗ ๘๖๘ ๘๖๙ ๘๗๐ ๘๗๑ ๘๗๒ ๘๗๓ ๘๗๔ ๘๗๕ ๘๗๖ ๘๗๗ ๘๗๘ ๘๗๙ ๘๘๐ ๘๘๑ ๘๘๒ ๘๘๓ ๘๘๔ ๘๘๕ ๘๘๖ ๘๘๗ ๘๘๘ ๘๘๙ ๘๙๐ ๘๙๑ ๘๙๒ ๘๙๓ ๘๙๔ ๘๙๕ ๘๙๖ ๘๙๗ ๘๙๘ ๘๙๙ ๙๐๐ ๙๐๑ ๙๐๒ ๙๐๓ ๙๐๔ ๙๐๕ ๙๐๖ ๙๐๗ ๙๐๘ ๙๐๙ ๙๑๐ ๙๑๑ ๙๑๒ ๙๑๓ ๙๑๔ ๙๑๕ ๙๑๖ ๙๑๗ ๙๑๘ ๙๑๙ ๙๒๐ ๙๒๑ ๙๒๒ ๙๒๓ ๙๒๔ ๙๒๕ ๙๒๖ ๙๒๗ ๙๒๘ ๙๒๙ ๙๓๐ ๙๓๑ ๙๓๒ ๙๓๓ ๙๓๔ ๙๓๕ ๙๓๖ ๙๓๗ ๙๓๘ ๙๓๙ ๙๔๐ ๙๔๑ ๙๔๒ ๙๔๓ ๙๔๔ ๙๔๕ ๙๔๖ ๙๔๗ ๙๔๘ ๙๔๙ ๙๕๐ ๙๕๑ ๙๕๒ ๙๕๓ ๙๕๔ ๙๕๕ ๙๕๖ ๙๕๗ ๙๕๘ ๙๕๙ ๙๖๐ ๙๖๑ ๙๖๒ ๙๖๓ ๙๖๔ ๙๖๕ ๙๖๖ ๙๖๗ ๙๖๘ ๙๖๙ ๙๗๐ ๙๗๑ ๙๗๒ ๙๗๓ ๙๗๔ ๙๗๕ ๙๗๖ ๙๗๗ ๙๗๘ ๙๗๙ ๙๘๐ ๙๘๑ ๙๘๒ ๙๘๓ ๙๘๔ ๙๘๕ ๙๘๖ ๙๘๗ ๙๘๘ ๙๘๙ ๙๙๐ ๙๙๑ ๙๙๒ ๙๙๓ ๙๙๔ ๙๙๕ ๙๙๖ ๙๙๗ ๙๙๘ ๙๙๙ ๑๐๐๐

ประมาณเกิด มีพระราชดำรัสตั้งตงนแถว ก็มิได้ครัดตั้ง
ถึงราชการแผ่นดินอีกต่อไป เวลาเย็นวันนั้นได้ทรงพระราช
นิพนธ์คำขอขมาและดาพระสงฆ์โดยภาษาบาลี แล้วทรง
พระปริวิตกว่าพระองค์ทรงพระประสงครพระอาการมากถึง
เพียงนั้น พระสัจจมิตรจะพินเพื่อนไป จึงมีรับสั่ง
ให้หาพระศรีรัตนทรโองการ พัก เบรียญ เข้าไปเฝ้าทข้างที่
พระบรรทม ทรงทอพระราชนิพนธ์ให้ฟัง แล้วครัดตามว่า
ยังทรงภาษาบาลีถูกต้องอยู่หรือประการใด พระศรีรัตนทร ฯ
กราบทูลว่า ยังถูกต้องจะหาวิปลาดแต่แห่งใดนหมได้ จึง
มีรับสั่งให้พระศรีรัตนทร ฯ เขียนพระราชนิพนธ์นั้น ตั้ง
ข้อไปนี้

พระราชนิพนธ์ขอขมาพระสงฆ์

ขคฺเข ภนฺเต สงฺโฆ ชานาคฺค มยฺหํ ภิกฺขุคฺคาเล
 ปุณฺณปุณฺณํ เฮสา วาจา ภาสิตา ชโตหํ มหาปวารณาย
 ชาโต กาลํ กุรุมาโน สเจ มหาปวารณาทิวเส พาพห-
 กิตาโน อโปสถาคารเ มหาปวารณาสนฺนิปาตํ นโต
 ตถารูปเณ พเลน สมณฺนาคโต ยถารูปเณ พเลน สงฺฆํ

เตวาจิกั ปวาเรตวา สงขสส สมมุขา กาลั กเรยั ตั
 สาชวตสส ตั เม อนรุปปี อสส อติ เอวรูปี วาจา
 ปุณปุณั ภูิกชุกาเล ภาสีดา อิทานมฺหิ คหณฺโจิ กุยาหิ
 กาหามิ เตนาหิ อิเม สกฺกาเร วิหารั ปหีนามิ อิเมหิ
 สกฺกาเรหิ มหาปวารณากมฺมึ กโรนตึ สงฆั ชมฺมเมว
 ปุเชมิ อุตฺตานิ วิย กตฺวา อัย มหาปวารณา คุรุวาริภา
 ยตา มม ชาตทิวโส อาพาโธ เม อภิวัตฺตติ เอว ภาชามิ
 อชฺช กาลั กเรยั อาปุจฺฉามหิ ภูนฺเต สงฆั จิรปรินิพ-
 พุตฺตมปี ตั ภควนตึ อภิวาเทมิ อรหนตึ สมนฺตสมฺพุทฺธ
 ตสส ชมฺมึ นมสฺสามิ อริยณฺจ สงฆั นนามิ ยมหิ
 รัตนตฺตยั สรณั คโตมฺหิ

อจฺจโย มึ ภูนฺเต อจฺจคฺคมา ยถาพาลั ยถามุพฺหิ
 ยถาอกุสลั โยหิ ภูนฺเต อิมสฺมึ อุตฺตภาเว ตถา ตถา
 ปมตฺโต อกุสลานิ กมฺมานิ อกาสิ ตสส เม ภูนฺเต
 สงฺฆเ อจฺจยั อจฺจยโต ปฏิกฺคณฺหตุ อายตึ สัวฺรช

อิทานิ มยา ปณฺจสุ สีเลสุ สัวฺรชชฺญานัน กตึ ตสส
 มยฺหิ เอวรูปเ มนสิกาโร อนฺนุจฺหิตฺติ สิกฺขิตฺติ ปณฺจสุ

ขนฺเชสฺ ฌสฺ อชฌตฺติเกสฺ อายตเนสฺ ฌสฺ พาหิเรสฺ
 อายตเนสฺ ฌสฺ วิณฺเณสฺ ฌสฺ สมฺพสฺเสสฺ ฌสฺ
 ฌทวาริเกสฺ เวทนาสฺ นตฺเตตฺ โลกสฺมี ยํ อฺปาทียมานํ
 อนวชฺชํ อสฺส ยํ วา ปฺริโส อฺปาทียนฺโต อนวชฺชวา
 อสฺส อนฺปาทานํ สีกขามิ สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ
 ธมฺมา อนตฺตา ยถาปจฺจยํ ปวตฺตนฺติ เนตฺติ มม
 เนโสหฺมสฺมี น เม โส อตฺตา อิติ ยํ ยํ มรณํ สตฺตานํ ตํ
 อนจฺฉริยํ ยโต เขตฺติ สพฺเพสฺส มคฺโค อปฺปมตฺตา
 โหนฺตุ ภูณฺเต อปฺปจฺฉามิ วนฺทามิ ยํ เม ปฺราธํ สพฺพิ
 เม สงฺโฆ ขมตฺตุ.

อาตฺรฺสฺมีปํ เม กาเย จิตฺตํ น เหสฺสตาตฺรํ
 เอวํ สีกขามิ พุทฺธสฺส สาสนานุกฺตํ ภิ.

คำแปลพระราชนิพนธ์ขมาสังข์^(๑)

ขอเคืองดังขจร เมื่อครั้งฉันเป็นภิกษุอยู่ ตฉันได้
 ๕ 12/08/2365
 กล่าววาจาเอนง ๆ ว่า เพราะตฉันได้เกิดแล้วในวันมหา
 ปวารณา เมื่อจะทำกาละ ถ้าในวันมหาปวารณาช่วย

(๑) คำแปลนี้แปลขึ้นภายหลัง

หนักง ฤกษ์ตั้งขั้วตามเนตรช่วยนำไปยังที่ตั้งประชุมทำ
มหาปวารณา ณ โรงอุโบสถ ประกอบไปด้วยกำลังเช่นนั้น
ด้วยกำลังเช่นใดเล่า คิดนจะพึงปวารณากระตั้งฆ้อง
กำหนดตามคำได้แต่ ทว่ากระ ณ ทระเพาะหน้าตั้งฆ
ความทศนทว่าใดตั้งนจะเป็นกรรมตเทยวหนอ ความทำได้
ตั้งนจะเป็นกรรมตมควรแกคนนเทยวหนอ วาจาเช่นนคิดน
ใดกตาดแแดงเองๆเมอกรงเบนภกษ บคนตคนเบนศฤหัดถ
เสียแแดงจกทำอะไรได้ เพราะเหตุนนตคนจงตั้งเครของ
ตั้งการะเหต่านไปยังวหารบชาตั้งฆซึ่งทาปวารณากรรม
กับทงพระขรรณ ด้วยเครของตั้งการะเหต่านทาให้เบ
ประหนงคน จันมหาปวารณานนิกเป็นจนพลุหัดบต เช่น
กับจนคคนเกิดเหมอนกน อาพาชของคคนนเกเรญกตา
คคนนถด้วยว่าจะทำกาตุดัย ณ เวตาดอนน คคนนขอตาพระ
ตั้งฆ อภิกาทพระผสมพระภาคเจ้าพระองคคนน ผู้รหันค-
ตั้งมาตั้งมพุทธ แม่ปรีณพพานแแดงนาน นมตั้งการพระขรรณ
นอบนอมพระอรยตั้งฆของพระตั้งมาตั้งมพุทธเจ้าพระองคคนน
คคนนใดถงพระรัตนตรัยไรเจ้าว่าเป็นตั้งระตพง โทษตั้ง

12/08/2565

คณขอตา คณไหว ตั้งโคตคณโคตคณตั้งขังออกตั้ง
 ทงปวงนนแกตคณเกิด

เมอกายของคณแมกกระดับกระดับายอยู่ จิตคของคณ
 จักไม่กระดับกระดับาย

คณ มาทำคความ ไปตามคำ ตั้งสอน ของ พระพุททเจ้า
 คักษาอยู่ดวยประการคณ ๑

แต่ไโปรต ๑ ให้พระศรั้งนทรโฆหาร เขมยพระราช-
 นพนชนไปพร้อมดวยเคอของตักการะ ไปอ่านไนที่ประชุม
 พระตั้งขัง มกรรมทมนบวรรังษ์รัยพนชนเป็นประชาชน ที่ไน
 พระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐ เมื่อเวลาคากอนพระตั้งขัง
 ทำพรปวารณา พอถึงเวลา ๙ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จจรดวรรคคณ พระที่นั่งภาณุมาศ
 จารุณ จคหมายเหตุทรงพระประชวร ยังมคความชอนนค
 ปรากฏอยู่ในท้ายพระราชพงศาวดารรัชชกาลต ๕ คคเนอ
 คความมากถ้าว ไททนณะเพาะแต่ชคความชอนนคเกยวเนอ
 ดวยเรอพระราชพงศาวดารรัชชกาลต ๕

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 ด้วรวคตเดว เจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงศ์ กิ่งให้เจ้าพนักงาน
 ดอมดวงรักษาพระราชมณฑลราชวงศาหน้าข้างใน แดงตั้ง
 ให้มนตรีพระสังฆราชาคณะฐานานุกรมรวม ๒๕ รูป มี
 กรมหมื่นบวรวิชัยพงษ์เป็นหัวหน้ามาทรงเป็นประธานใน
 ที่ประชุมพระราชวงศาหน้าวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่ง
 ประชุมกันอยู่ในพระที่นั่งอนันตสมาคม

พระราชวงศาหน้าวงศ์ซึ่งประทับอยู่ในที่ประชุมเวदानัน
 พระเจ้าน้องยาเธอ ๗ พระองค์ คือ ๑ กรมหลวงเทเวศร์
 วชิรันท ๒ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ๓ กรมหมื่นถาวร
 ราช ๔ กรมหมื่นวรศิกตาศรี ๕ กรมหมื่นภบาลวิ
 รัช ๖ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ๗ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรม
 ขุนบวรประภัสร์ พระเจ้าวรวงศาหน้าวงศ์เธอ ๖ พระองค์^(๑) คือ
 ๑ กรมหมื่นภมรินทร์ภักดี ๒ กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ
 ๓ กรมหมื่นภูตราชฤทธิย ๔ กรมหมื่นภูวนนถุเบงทรา

12/08/2565

(๑) เมื่อในรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้ใช้คำนำพระเจ้าน้องยาเธอ ใน
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าพระเจ้าวรวงศาหน้าวงศ์เธอ ฟังมา
 เปลี่ยนเป็นพระเจ้านวมวงศ์เธอขึ้น ๓ และใช้คำนำพระนามเจ้านายวงศาหน้า
 ว่า ราชวงศาหน้า เมื่อในรัชกาลที่ ๖

ธิบาท & กรมหมื่นอักษรสวรรค์ธัญญ ๖ กรมหมื่นเจริญผล
 พดด้วงดีดี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ๓ องค์ คือ ๑ กรมหมื่น
 บวรวิมลธัญญ ๒ กรมหมื่นอนันตการวิมล ๓ กรมหมื่น
 ตรีธรรมการ นอกจากนี้พระเจ้าอุฎยาเชอทเบนชนใหญ่ที่
 ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ ๗ พระองค์ คือ ๑ พระองค์เจ้า
 กฤษฏาภินิหาร ๒ พระองค์เจ้าคณางคยุดดี ๓ พระองค์
 เจ้าด้วงดีดี ๔ พระองค์เจ้าทวณวดีดาภิ ๕ พระองค์
 เจ้าทองกองก้อนใหญ่ ๖ พระองค์เจ้าเกษมสันตโธภาคัย
 ๗ พระองค์เจ้ากมลาคีเดอธรรค เจ้านายทั้งปวงนเวดา
 ประชุมประทับทางด้านตะวันตก แต่ตรงหน้าพระแท่น
 เค็ดฉัตรเรียงไปทางด้านเหนือ ข้างด้านเหนือพระตั้งผนัง
 กรมหมื่นบวรวิมล ประทับเป็นประธานอยู่ข้างหน้า ด้าน
 พระตั้งผนังมาในทิศประจิมนั้น มีพระราชาคณะ ๒ รูป คือ
 พระสาส์นโธภณ (สา) วัดราชประดิษฐ์ ๑ พระอมรโมดี
 (นพ) วัดบุปผาราม ๑ นอกนั้นเป็นฐานานุกรมแต่เปรียญ
 ดอนคณะ ครั้นยกศิวมาประชุมฟังพระอาการ หยทวด
 ราชประดิษฐ์ทุก ๆ วัน^(๑) ตั้งสการไปนิมนต์จึงได้มา

(๑) ด้วยเป็นสานุศิษย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เพราะพระองค์ทรงตั้งลัทธิธรรมยุติกานี้แต่เดิมมา

พร้อมกันโดยเร็ว เจ้าพระยาตรีบริษัณวงศ์ตั้งให้มนตรีพระ
 ราชาคณะฝ่ายมหานิกายด้วย แต่มาไม่ทันประชุม ดังนั้น
 ชุมนางนันทนาคานตระจนออก จวงจางมหาดเล็กอยู่ทางด้าน
 ใต้ ชุมนางผู้ใหญ่ที่เขาประชุมเวदानัน ข้าราชการฝ่าย
 พระบรมมหาราชวัง คือ ๑ เจ้าพระยาตรีบริษัณวงศ์ (ช่วง
 บุณนาค) ที่สมุหพระกลาโหม ๒ เจ้าพระยาภูธราภัย
 (นุช บุณยรัตพันธุ์) ที่สมุหนายก ๓ พระยามหาอำมาตย์
 (ตมิ่ง สันธิรัตน) & พระยาราชภักดี (ช้าง เทพหัสดิน
 ณ อยุธยา) & พระยาศรีวิวัฒน์ (แพ บุณนาค) ๖ พระยา
 เพชรพิชัย (หนู เกตุทัต) ๗ พระยาดำรงเดโช (พิณ)
 ๘ พระยาดำรงราชฤทธิไกร (บัว) ๙ พระยาราชวรานุกูล
 (บุญรอด กัตยาณมิตร) ๑๐ พระยาเทพประสุน (ท่อม
 บุณนาค) ^(๑) ๑๑ พระยาอภัยวณฤทธิ (เฉย ยมาภัย)
 ๑๒ พระยาอนุชิตชาญชัย (ฮั่น) ๑๓ พระยาดุรงค์ชัย-
 วัฒน์ (อร บุณนาค) ๑๔ พระยาบุรุษรัตนราชพัสดก (เพ็ง

(๑) คือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ท่านว่าตัวท่านก็ได้อยู่ในที่ประชุม แต่
 ไม่จดหมายเหตุอาลักษณ์หาปรากฏชื่อไม่

เพ็ญกุล) ๑๕ พระยาศรีเสด็จราช (ภู) ข้าราชการผู้ใหญ่
 ฝ่ายพระบวรวัง ๑๖ เจ้าพระยามุขมนตรี (เกศ สิงหนั่น)
 ๑๗ พระยามณเฑียรบาล (บัว) ๑๘ พระยาเสนาภูเบศ
 (กรับ บุญยรัตพันธุ์) ๑๙ พระยาศรีโศภนรวิชัย ๒๐ พระยา
 สรินทรราชเสนี (ชั้น กัตยาณมิตร)^(๑) นอกจากขุนนาง
 ผู้ใหญ่ ยังมีเจ้ากรมปลัดกรมตำรวจขตกระบวนประจำอยู่
 ข้างหลังเสนาบดีข้างมุขตะวันออกอีกหลายคน แต่ไม่ได้มี
 หน้าที่ในการประชุม

พอเวลาเที่ยงคืนที่ประชุมพร้อมแล้ว เจ้าพระยา
 ศรีธรรมาธิบดียกขึ้นนั่งคุกเข่าประณามขอ หันหน้าไปทาง
 เจ้านายกล่าวในท่ามกลางประชุมว่า ด้วยพระบาทสมเด็จพระ
 พระปรเมนทรมหามงกุฎฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 สวรรคตเมื่อเวลายาม ๓ บคนแผ่นดินว่างอยู่ การสืบพระ
 บรมราชสันตติวงศ์ตามราชประเพณีเคยมีมาแต่ก่อนนั้น
 เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะเสด็จ
 สวรรคต ได้ทรงมอบราชสันตติวงศ์พระบาทสมเด็จพระบรม

(๑) เสนาบดีที่มีตัวอยู่แต่มีได้ปรากฏว่าได้อยู่ในที่ประชุม ๓ คน คือ
 เจ้าพระยาบวรราช (แก้ว สิงหนั่น) เห็นจะป่วย เจ้าพระยาธรรมมา (บุญศรี
 ต้นสกุล บุรณศิริ) เจ้าพระยาพลเทพ (หลง) ขราชูพลภพทั้ง ๒ คน

โอรสข้าราชการ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล คือพระบาท
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะสวรรคต ไม่ได้ทรงตั้งมอกราช-
 สมบัติแก่เจ้านายพระองค์ใด ด้วยอาการพระโรคคัศโรค
 ตั้งไม่ได้ เสด็จมาตั้งพร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จสวรรคต มรณตั้งคนราช
 สมบัติแก่เจ้านายตามแต่จะปรารถนา ให้เจ้านายพระองค์
 ใดเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์และเจ้านาย
 ปรักษากันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ในครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวทรงพระประชวรอยู่ ได้มรณตั้งให้หากกรมหลวงวง-
 ศำขราชธำนิเทศ เจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงศ์และเจ้าพระยาภูธรราภัย
 เข้าไปเฝ้า พระราชทานพระบรมราชานุญาตไว้ว่า ผู้ที่จะ
 ดำรงรักษาแผ่นดินต่อไปนั้น ให้พระราชวงศานุวงศ์และ
 ข้าราชการปรักษากันหาข้อดีแต่จะเห็นพร้อมกันถวาย
 วงศ์พระองค์ใดจะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน หรือพระเจ้าดก
 ยายาเธอ พระเจ้าหลานเธอ ซึ่งทรงพระสติปัญญารอบรู

ด้รพหลังทองปอง ส้มคอรจะปกบ้องส้มฉนพรหมณาจารย์
 อาณาประชาราษฎร์ได้ ก็ให้ยกพระราชวงศ์พระองค์คนนั้น
 เบนพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์มีไต่ทรงรงเกยฯ บดินทาน
 ทงหลายทงปองบรรดาอยู่ในที่ประชุม จะเห็นว่าเจ้านาย
 พระองค์ใดส้มคอร จะเป็นทงแกพระบรมวงศ์้านวงศ์ชา-
 ราชการและอาณาประชาราษฎร์ดยุคเขมรได้ก็ให้ว่าชนใน
 ท้ามกตางประชุม อย่าได้มีความหวาดทวนเกรงขาม

ขณะนั้นพระเจ้านงเยาวาเชอ กรมหลวงเทพเดศร์วชิรนทร
 ซึ่งมีพระชนมายุยังกว่าพระราชวงศ์้านวงศ์ทงปอง จึงเสด็จ
 ออกคภพระซึ่งมีพระพักตร์ไปทางข้างตะวันออก ประดำเนิน
 พระหัตถ์ตรัสชนในท้ามกตางประชุมว่า พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระเดชพระคุณไต่ทรงท่านบ่าว
 เดยงพระบรมวงศ์้านวงศ์แต่มีขมนตรัสใหญ่ผู้ช้อยทงปอง
 มาเป็นอันมาก พระคุณเหนือดิน ไม่มั่งโตจะทดแทนให้
 ถึงพระคุณได้ ขอให้ยกส้มเด็จพระเจ้าดกยาเชอเจ้าฟ้า-
 จูพาดงภรณ์ กรมชนพินิตประชานาถซึ่งเป็นพระราชโอรส
 พระองค์ใหญ่ชนเบนพระเจ้าแผ่นดิน เหมือนหนึ่งได้ทดแทน
 พระคุณพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อกรมหลวงเทศเวศร์ ฯ ครดิตั้งนแดง เจ้าพระยา
 ครดิริยวงศ์จิงถามที่ประชุมเวียงพระองค์เจ้านายแฉะเวียง
 คิวชาธาการผู้ใหญ่ แต่ด้วยพระถามณะเพาะกรมหมน
 บวรวงษ์ ฯ พระองค์เคียว ถามตั้งแต่กรมหดวงวงศา ฯ
 เบนคนมา ทกพระองค์ทุกท่านประดำนพระหิตถและประดำน
 มอຍกขนรบว่า " ส้มคอร " เมื่อเห็นชอบพร้อมกันแดง
 เจ้าพระยาครดิริยวงศ์จิงชาราษาพระตั้งฉัดอชยัน โดและ
 ถวายคติแรก^(๑)

เมื่อประชุมเห็นพร้อมกันว่า ควรถวายราชส้มคอก
 ส้มแดงพระเจ้าอุกยาเชอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณตประชาภาค
 แดง เจ้าพระยาครดิริยวงศ์จิงกล่าวถามค้อไปในที่ประชุม
 ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
 ประชวรอยู่นั้น ท่านใดกราบบังคมทูล ฯ ให้ทรงทราบว่

(๑) ธรรมเนียมถวายขอดีเรกนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวได้ทรงบัญญัติไว้ว่าควรจะถวายต่อเมื่อสมเด็จพระเจ้านแผ่นดินได้ราชา
 ภิเษกแล้ว ยังเป็นประเพณีมาจนทุกวันนี้ การที่ถวายขอดีเรกในที่ประชุม
 ครั้งนั้น เห็นจะเป็นด้วยเจ้าพระยาครดิริยวงศ์ไม่ทราบพระราชนิมม และ
 กรมหมั้นบวรวงษ์ ฯ ก็ไม่กล้าทรงทักทาน

ปรึกษากันจะถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณี
 เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิษณุพงษ์ไพศาล พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบริบูรณ์ด้วยพระวิศุทธิ์ด้วยสมเด็จพระ
 พระเจ้าสุทนต์มณี ฯ พระชนม์ชราวยังทรงพระเยาว์ จะไม่ทรง
 สามารถว่าราชการแผ่นดินให้มเย็นเป็นธุระแก่พระราชวง-
 คำนุวงศ์ชาติธุระของชุดพระบาท สมณพราหมณาจารย์
 อาณาประชาราษฎร์ได้ตั้งสมควร พระกระแต่ที่ทรงพระ
 บริวิศุทธิ์ จะคิดอ่านกันอย่างไร

กรมหลวงเทเวศร์ ฯ ตรัสว่า ขอให้เจ้าพระยาศรีสุริย-
 วงศ์ว่าราชการแผ่นดินไปกว่าสมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณี ฯ
 จะทรงผนวชพระ^(๑) เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ถามความชอบ
 แยกประมุข ก็ให้อนุมตเห็นสมควรพร้อมกัน เจ้าพระยา
 ศรีสุริยวงศ์จึงว่าัดฉวนตวทานเองนั้นจะบริบูรณ์ของพระเดชพระ
 คุณโดยเต็มสติปัญญา แต่ในเรื่องการพระราชพิธีต่าง ๆ
 ท่านไม่สู้เข้าใจ ขอให้เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบวรมาบปรบกับช่วย

(๑) คือเมื่อพระชนม์ชราครบ ๒๐ ในบรรดา พ.ศ. ๒๔๑๖ เป็นเวลาที่
 ต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่ ๕ ปี

ในด้านการพระราชนิเวศด้วยอีกพระองค์หนึ่ง ที่ประชุมก็
อนุมัติเห็นชอบด้วย

เมื่อเสร็จการปรึกษาคอนกวยราชสมบัติแก่สมเด็จพระ
พระเจ้าตากยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิษณุตนครานุรักษ์
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึ่งกตเวทิตาขอว่า แผ่นดินทองแดง
แตกออกมา มีพระมหากษัตริย์เดวีกคองมมหาอุปราช
ฉายหน้าเบนเยงอย่างมากทุก ๆ แผ่นดิน ครั้นที่ประชุม
จะเห็นกรรมพระมหาอุปราชฉายหน้าด้วยหรือไม่

กรมหลวงเทเวศร์วชิรนาถเสด็จดูทุกพระองค์พระซึ่งมีประเด็น
พระหัตถ์ตรัสขึ้นอีกว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มี
พระเดชพระคุณมาแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละออง
ธุลีพระบาทเป็นอันมาก ควรจะคิดถึงพระเดชพระคุณของ
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกกรมหมื่นบวร
วิชัยชาญ พระโอรสพระองค์ใหญ่ ขึ้นเป็นกรมพระราชวัง
บวรสถานมงคล ต้นของพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหมื่นบวรวิชัยชาญก็ทรงขาน-

ชำนาญการต่าง ๆ ซึ่งได้ทรงศึกษามาตามแบบอย่าง
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จะได้ทรงปกครอง
พสกนิกรไทยฝ่ายพระราชวังบวรและคงจะเป็นความยินดีของ
พสกนิกรทั่วทุก

เจ้าพระยาตรีศูริยวงศ์กรมทูลประมุขเรียงไปตั้งแต่ก่อน
โดยมากรับว่า "สมควร" หรือให้อนุมัติโดยอาการไม่
คัดค้าน แต่กรมขุนวรจักร ๑ ตรัสว่า "ผู้ที่จะเป็น
ตำแหน่งพระราชโองการมีอยู่แล้ว ตำแหน่งพระมหา
อุปราชควรแต่แต่พระราชโองการจะทรงตั้ง เห็นมีใช้กิจ
ของทูลประมุขที่จะเลือกพระมหาอุปราช" เจ้าพระยาตรี-
ศูริยวงศ์ชักใช้กรมขุนวรจักร ๑ ว่าเหตุใดจึงขัดขวาง กรม
ขุนวรจักร ๑ ทรงขแข็งต่อไปว่า เห็นราชประเพณีเคยมี
มาแต่ก่อนอย่างนั้น ครองรัชกาลที่ ๓ เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จปราบดาภิเษก ก็ทรงตั้ง
สมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
รัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ก็ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวร ถึง

รัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กัทรง
 ทรงกรมหมื่นศักดิ์พลเดชเป็นกรมพระราชวังบวร มาใน
 รัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กัทรง
 ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
 เจ้าอยู่หัว เห็นเคยทรงตั้งมาทุกรัชกาล จึงเห็นว่ามีใช้
 หน้าที่ของทปประชุมจะเดือกพระมหากษัตริย์ เจ้าพระยา
 ศรัทธียวงศ์ชดเคือง ว่ากล่าวกรมขุนวรจักร ๑ ต่าง ๆ
 ดงที่สุดทูลถามว่า “ทำไมยอมนออยากจะเป็นเองหรือ”
 กรมขุนวรจักร ๑ จึงตอบว่า “ถ้าจะให้ยอมก็ดของยอม”
 กวกรก เบนตกลง เป็นอนทปประชุมเห็นสมควรทกรมหมื่น
 บวรวิชัยชาญ จะเป็นกรมพระราชวังบวรตั้งถาน มงคต
 เจ้าพระยาศรัทธียวงศ์จึงอาราธนาให้พระสังฆสังฆคชยันโต
 และถวายขอติเรกอีกครึ่งหนึ่ง (๑)

(๑) เรื่องตอนประชุมถวษราชสมบัติที่กล่าวมานี้ ได้ทูลถามกรม
 หมื่นราชศักดิ์สโมสรท่านตรัสเล่าให้ฟัง ด้วยเวลานั้นท่านทรงผนวชเป็น
 สามเณรได้ประทับอยู่ในที่ประชุม ทรงจำความที่กล่าวกันในที่ประชุม
 ถ้วนถี่ ละเอียต ว่า จดหมายเหตุที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์และเจ้าพระยา
 มหินทรได้จัดไว้ เนื้อความก็ไม่คลื่อนคลาดกัน ความในจดหมายเหตุ
 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์และเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง กล่าวถึงการ

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กล่าวในที่ประชุมคือไปว่า สม-
 เ็จเจ้าพามหาเมธา กรมขุนบำราบปรปักษ์ ทรงพระสติ
 ปัญญาชอบราชการแผ่นดิน ด้วยได้เคยทำราชการใน
 ตำแหน่งกรมวงมาช้านานถึง ๒ แผ่นดิน ขอให้สมเด็จพระ
 เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์สำเร็จราชการพระคตัง
 มหาสมบัตินี้และพระคตังต่าง ๆ และสำเร็จราชการในสถาน
 ราชการเป็นอุปถัมภ์ในสวนพระองค์พระเจ้าแผ่นดินด้วย
 ที่ประชุมก็เห็นชอบพร้อมกัน เป็นเสร็จการประชุมเวลาด
 ราว ๘ โมงเศษ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงให้อาตมาทูล

เลือกกรมพระราชวังบวร ฯ แต่ตอนปลาย ว่าที่ประชุมยอมพร้อมกัน
 เห็นจะเป็นเพราะแต่งตั้งส่อนั้นในเวลาซึ่งเกี่ยวข้องกับยังไม่กล้ากล่าว
 ถึงการที่มีผู้คัดค้าน แต่ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ทั้งเจ้านายและขุนนางผู้อยู่ในที่
 ประชุมนั้น ท่านเหล่านั้นอย่างทีกล่าวนั้น ทราบด้วยกันโดยมาก ต่อมา
 ได้ฟังเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ฯ เเล่เมื่อก่อนจะอัญญากรรมไม่ช้านักก็อกรงหนึ่ง
 ว่าการเลือกกรมพระราชวังบวร ฯ ครั้งนั้น ถ้อยคำที่กรมหลวงเทเวศร์ ฯ
 ตรัส เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จกล่าวย ให้เจ้าพระยารัตนนิเบศร์ (พุ่ม)
 แต่ยังเป็นขุนสมุทโศกรุ่นเขียนที่พระทวารเมื่อก่อนเวลาประชุม และใน
 เมื่อปรึกษากันนั้น ในข้อจะถวายราชสมบัติแต่พระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ยินยอมพร้อมกันด้วยความยินดีจริง แต่เมื่อ
 เลือกพระมหาอุปราช ท่านสังเกตตผู้ที่อยู่ในที่ประชุมไม่เห็นชอบโดยมาก
 พยายามด้วยกลัวเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เท่านั้น

จดคำปรึกษา แดงนาขุนทดเกล้าฯ ถวายแด่สมเด็จพระเจ้า
อยู่หัว เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพันศัประชาภาค ดังน^(๑)

“ ศรัทศุภมศต พระพุทธศักราชออกตกถาด สมัยตั้งตั้ง
ตั้งวจนรจตุศคารฤก เอกาทศตั้งวจนรบคยุบันกาด มังกร
ตั้งวจนรตั้งยุมมาต ศักรบเกษ บรรณตั้งยคฤถศุวาร บริ
เขตถาดออกฤษฐู เวตา & ทุมทศียบาท

กรมหม่นบวรรังษตั้งริยพันธุ พระราชาคณะ พระวงศา
นุงศัชาติตตะของขตั้งพระบาทมใหญ่ผู้นอยปรึกษาพร้อมกัน
กรมหม่นบวรรังษตั้งริยพันธุ พระเจ้าตั้งนโถภณ พระอมรโมถ
พระราชาคณะคามวางตั้งและอริญจาดตั้งกับพระครูฐานานุกรม
เปรียญตั้งบองข้างฝ่ายพุทธจักร และฝ่ายข้างพระราช
อาณาจักร กรมหม่นวงเทเวศตั้งริยพันธุ กรมหม่นวงวงศา
ชราชตั้งนท กรมหม่นถาวรวิยศ กรมหม่นนวิศกตั้งพิศาส
กรมหม่นภบาทบวรเกษ กรมหม่นนวิจักรชรานภาพ เจ้าฟ้าฯ
กรมหม่นบารบประเกษ⁶⁵ กรมหม่นนภมทรภกต กรมหม่น

(๑) คำปรึกษานี้ได้มาแต่กรมราชเลขาธิการ และถารที่เขียนคำ
ปรึกษาขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเช่นนั้น ทำตามเยี่ยงอย่างครั้งรัชกาลที่ ๓
และรัชกาลที่ ๔

อุดยตักษณต์มบค กรมหมื่นภูมิตราชฤทัย กรมหมื่น
 ภูวณีนฤเบนทราชิบาด กรมหมื่นอักษรदारโธภณ กรม
 หมื่นเจริญผลพูนต์สวัสดิ์ กรมหมื่นอนนคการฤทธิ กรมหมื่น
 ดิทธิสุนการ พระวงศานวงศ์ผู้น้อยที่ยังไม่ได้รับกรม กับ
 ข้าทูลละออง ฯ ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระ
 กดาโหม ท่านเจ้าพระยาภรกราย ที่สมุหนายก พระยา
 มหาอำมาตย์ พระยาราชภักดี พระยาศรีพัฒน พระยา
 เพ็ชรพิชัย พระยาศรีหราชเทโช พระยาศรีหราชฤทธิไกร
 พระยาราชวรานุกูต (พระยาเทพประชัน) พระยาอภัย
 รัตนฤทธิ พระยาอนุชิตชาญชัย พระยาศรีวงศวิวัฒน์
 พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ พระยาศรีเดาจราช ท่านเจ้า
 พระยามอมนตรี พระยามณเฑียรบาล พระยาเดณาภุเบศร์
 พระยาศิริโชควรชัย พระยาศรีนทรราชเดณี และข้าราชการ
 ผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารและพลเรือน ทั้งพระพุทธรังษีและ
 พระราชอาณาจกร ประชุมในพระที่นั่งอนนคต์มาคม
 ปรีกษาพร้อมกันว่า พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมพิตร
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตั้งผู้ส่วราชการแล้ว และตั้ง

พระเจ้าดุกยาเซอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิศณุประชา
 นาด ทรงกอบด้วยพระวัญวิปริชาญาณสุภาพ และทรง
 พระสติปัญญาพระเมตตามหาปรกมอันประเสริฐ สามารถ
 เบนบรมศาสตร์อนุปกัมภกพระพุทธรศาตนา ด้ม คอวทีจะ
 ดำรงราชสมบัติปกป้องพระมหานครขอบขัณฑสีมาตมณ
 พราหมณาประชาราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขได้ด้วยพระบุญ-
 ฤทธิ์มหาบารมีอันด้าดมมา หาผู้จะเด่มอมได้ จึงกราบทู
 ธัญเชิญตมเด็จพระเจ้าดุกยาเซอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรม
 ขุนพิศณุประชา นาด ขุนผ่านพิภพมให้ศวรราชสมบัติ ถอดย-
 ราชประเพณีสืบศรัยวงศคตวงศ์ ดำรงพิภพมณฑล สกต
 กรุงเทพมหานคร อมรัตนโกสินทร มหินทราโยชยามหา
 คิตกภพพรตนาครี มหานครบวรราชธานีบรมมย์ อุดม
 ราชนิเวศมหาตถานอันอำพดด้วยตมณฑลประเทศนานา
 มหาไพบุตยพิศาตราชเจ้าตมาอาณาเขตตมณฑลตตทงปอง
 โดยบุรพประเพณีพระมหากษัตราธิราชเจ้าสืบ ๆ มา”

12/๑8/2565

ในถดางคณวณน เจ้าพระยาศรัยวงศตั้งให้ตงกอง
 ถอมวงทองใหม่เทขอพระราชวงบวร ฯ อันเป็นทประทบ

กรมหมื่นบวรวิชัยชาญออกแห่งหนึ่ง^(๑) และตั้งให้เชษฐเด็ดยศ
พระองค์เจ้าเนตรคณางคยุด กับพระองค์เจ้าเนตรทว
ถวัลย์ตาภตามนุษ เพื่อจะได้ปกครองพระโกศพระบรม
ศพในกระบวนแห่เมอวันรุ่งขึ้น^(๒)

ณ วันศุกร์ เดือน ๑๓ แรมค่ำ ๑ เจ้าพนักงานจัดเตรียม
การตั้งวงจัดการพระบรมศพ และเตรียมกระบวนแห่และที่
ประดิษฐานพระบรมศพพร้อมเด็ย พระบรมวงศานุวงศ์
ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยประชุมพร้อมกัน ณ พระที่นั่งอนันต

(๑) วังใหม่ที่กล่าวนี้อยู่ริมคลองโรงไหมฝั่งเหนือ ตรงที่สร้างโรง
พยาบาลทหารบกบัดนี้

(๒) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจำนงจะให้
พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดัย กับเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ประ
คองโกศพระบรมศพ ได้ดำรัสสั่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้าฯ กรมขุน
พินิตประชานาถเวลานั้นแรกทรงพระประชวร ผู้นั้นหาได้ทราบพระราช
ประสงค์ไม่ แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มาประชวรเสวยด้วยตลอดมา
การรอนึ่งจึงมิได้เป็นไปตามพระราชประสงค์ ในเวลานั้นพระเจ้าลูกยาเธอ
ที่โสกันต์แล้ว ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ทั้ง ๑ พระองค์ ที่เลือก ๒ พระ
องค์นั้น เพราะพระองค์เจ้าคึกคางคยุด คือ กรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็น
หลานเลี้ยงของเจ้าพระยาสุรสีห์วงศ์ ทสมุหพระกลาโหม พระองค์เจ้า
ทวีถวัลย์ลาภ คือ กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ เป็นหลานตัวเจ้าพระยา
ภูธราภัย ที่สมุหนายก

ต่มาคมแต่เวทนาเข้า เจ้าพระยาศรีธัญญวงศ์จึงให้พระยา
 ธรรมคุณพิณไปเชิญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้า ฯ
 กรมขุนพิษณุพรชนาวัตพระคว่หนักถนุกุหลาบ^(๑) ใน
 เวदानนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ กาดังยังอ่อนเปลี้ยมากด้วย
 ทรงพระประชวรมากกว่าเดือน และข้าประดังทรง โคกค้าย
 แรงกล้า ไม่สามารถจะทรงพระราชดำเนินได้ ต้อง
 เชิญเสด็จทรงพระเกวียนหมอนไปจนในพระที่นั่งภานุมาศ
 จารุญที่ทรงพระบรมศพ พอทอดพระเนตรเห็นพระบรมศพ
 สมเด็จพระบรมชนกนาถ ได้แต่ยกพระหัตถ์ชนถวายเป็นบังคม
 เท้านนแล้วก็ทรงสดับนงนแนไป เจ้านายผู้ใหญ่ซึ่งเสด็จอยู่
 ทนบกบหมอกตามเสด็จก็ไปกับ ช่วยกันแก้ไขพอพ
 ็นคืนได้ล้มประทุต แต่พระ กาดังยังอ่อนหนักไม่สามารถจะ
 เสด็จออกพระองค์จากเกวียนได้ จึงมรปลงขอให้สมเด็จพระ

(๑) การที่ให้พระยาธรรมคุณพิณไปเชิญเสด็จนั้น ทำตาม
 แบบอย่างครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จผ่าน พิภพ
 สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เวลานั้นเป็นเจ้าพระยาพระคลัง
 หัวหน้าข้าราชการทั้งปวง ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ซึ่งเป็นบุตร เวลานั้น
 เป็นจมนราชามาตย์ ไปเชิญเสด็จที่วัดบวรนิเวศ

เจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ ถวาย
 นาสรงทรงเครื่องพระบรมศพแทนพระองค์ เจ้านายผู้ใหญ่
 เห็นว่าจะให้เต็มเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ทนนั่งไป
 เกรงพระอาการประชวรจะกตมกำเริบขึ้น จึงตั้งให้เชิญ
 เต็มมายังพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ซึ่งได้จัดห้องใน
 พระฉากข้างด้านตะวันออกไว้เป็นที่ประทับ ระหว่างเวลา
 กว่าจะได้ทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชม
 นนเทียร^(๑) ทางโน้นเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์
 สรงนาทรงเครื่องพระบรมศพ แล้วเชิญลงพระทองเงิน
 แห่พระบรมศพบนกระบวนมา ออกประคัตนามราชกิจ
 เชิญพระ โภคชนดงบนพระยานมาศด้ามดำคาน ประกอบ
 พระ โภคทองใหญ่ มีพระมหาเศวตฉัตรกัน แห่
 กระบวนใหญ่ไปยังพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท เชิญพระ

(๑) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ เวลาก่อนทำ
 พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ก็ประทับที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเหมือนกัน
 แต่เมื่อในรัชกาลที่ ๔ เวลาระหว่างเฉลิมพระราชมณเฑียรถึงเดือนครึ่ง
 จึงปลดพลับพลาดวายเป็นที่ประทับที่โรงแสงใน เพื่อให้ทรงสำราญกว่า
 ประทับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

โภคพระบรมศพชนประดิษฐานเหนือแจ่มฟ้าทองคำ ใน
 มหาปราสาทคานตะวันตก ตั้งเครื่องสูง เครื่องราชูปโภค
 ตั้งเคียงพระดังฆัตตอภิขรรณ ๒ เคียง และมีนางร้องให้
 มีเครื่องประโคมตามอย่างพระบรมศพแต่ก่อน ส้มเต๋จ
 พระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จไปถวายบังคมพระบรมศพ และ
 บำเพ็ญ พระราชกุศลสนอง พระเดชพระคุณด้วย ประการ
 ต่าง ๆ ทุกวันมา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จจรมภพ
 ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๓๓ ปี ๑๔
 ค่ำ รัชชศก ตรงกับ วันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗

เสด็จถึงถวดยราชสมบัติ เมื่อ ณ วันพุธ เดือน ๕
 ๕ : ปี ๑๓ พ.ศ. ๒๓๕๔

เสด็จสวรรคตเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๓๓ ปี ๑๕ ค่ำ
 ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๓๓ พระชนมายุ ๖๕ ปี

ประวัติสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
เมื่อก่อนเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

อธิบายเบื้องต้น

หนังสือซึ่งข้าพเจ้าเรียบเรียงทอดเกล้า ฯ ถวาย ในงาน
พระราชกุศลหน้าพระศพ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า
กรมหลวงสังฆดานครินทร์ ๒ เวียงทพมพมาแดว คือเรื่อง
จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จสวรรคต พิมพ์ในงานตั้งสมวาร และเรื่องพระราช
ประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อก่อน
เสวยราชย์ พิมพ์ในงานบัญญัติสมวาร มีข้อความกล่าว
ถึงสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อยังเป็น
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตมฺหพระกตาโหมทง ๒ เวียง ครน
ถึงเวลาเรียบเรียงหนังสือทอดเกล้า ฯ ถวาย ต่หรบพมพ
ในงานศตมาห ข้าพเจ้าคัดความเป็นเรื่องประวัติสมเด็จพระ
ยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เห็นจะเหมาะสม จะได้เป็นเรื่อง
เนื่องต่อกันในหนังสือแจกทง ๓ งาน ข้าพเจ้าจึงได้เรียบ

12/28/2565

เรื่องเรื่องประวัติของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
 ตอนเมื่อก่อนเบนผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน จนหลุดถ่วง
 ถวาย ความทักต้วงในเรื่องประจักษ์ โดยมากถ่วงตามท
 พบในจดหมายเหตุต่าง ๆ ทั้งของไทยและของฝรั่ง ที่ทราบ
 ด้วยตนเองก็มีบ้าง แห่งใดซึ่งเป็นแต่กล่าวโดยสันนิษฐาน
 ของข้าพเจ้าเองก็โตบอกไว้ เพื่อผู้อ่านจะได้วินิจฉัย หวังว่า
 จะเป็นประโยชน์ในทางความรู้โบราณคดีแก่ท่านทั้งปวง

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)
 เสนอบุตรสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค)
 ท่านผู้หญิงจัน (น้องกรมหมื่นนรินทรภักดี) เป็นมารดา เกิด
 ในรัชชกาลที่ ๓ เมื่อฉะอุกร เดือนยี่ จน ๗ ค่ำ ปีมะโรง^(๑)
 พ.ศ. ๒๓๕๓ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๘ คน แต่
 ย่อมมาจนเป็นผู้ใหญ่แต่ตัวท่านกับน้องอีก ๔ คน คือ เจ้าคุณ
 หญิงแฉะ เรียกกันว่าเจ้าคุณคำหนักใหม่คน ๓ เจ้าคุณหญิง

(๑) คนสำคัญของประเทศสยามเกิดเป็นสหชาติกันในปีมะโรง
 มี ๔ คือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ ๑ กรมหลวง
 วงศาธิราชสนิทพระองค์ ๑ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ๑ เจ้าพระยาภูธราภัย
 (นุช บุนยรัตพันธ์) ที่สมุหนายก ๑

ปก เรียกกันว่าเจ้าคุณกลางคน ๓ เจ้าคุณหญิงหรั่ง เรียก
กันว่าเจ้าคุณน้อยคน ๓ พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม) คน ๓

เรื่องประวัติของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
ปรากฏว่าได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กแต่ในรัชกาลที่ ๒ แต่
ส่งนการศึกษานมเอกจากเอนทรานในชั้นหนึ่ง ว่าเห็นจะไม่
ได้เรียนอักษรสมัยตงซงนิก เพราะการเดาเรียนของตงซงนิก
ในสมัยเมื่อก่อนเขาจดยพน มักเป็นแต่ฝากให้พระภิกษุ
สอนตามวัด ไม่ได้มาเรียนกวดขัน จะรู้ได้มากหรือน้อย
ก็แดงแต่ความนิยมของเด็ก แม้การทเรียนวิชาสำหรับ
เป็นข้าพเมอเคบใหญ่ ในสมัยนั้นมักเรียนโดยกระบวน
ฝึกหัดอบรมในด้านกผู้ปกครอง คือขบตาเบนอทิ ดังเช่น
บิดาเป็นช่างหรือเบนแพทย บุตรฝึกหัดศึกษาวชานน
จากบิดาต่อไป ดงนเบนคน สมเด็จพระยาบรมมหา-
ศรีสุริยวงศ์เป็นบุตรชายคนใหญ่ของสมเด็จพระยาบรม-
มหาประยูรวงศ์ ^{15/08/2565} ซึ่งเป็นพระยาพระคลังแต่เดิมบิดาการ
ต่างประเทศ (ในสมัยเมื่อยังมิได้แยกออกเป็นกระทรวง
หนึ่งต่างหาก) และได้ว่าการปกครองหัวเมืองชายทะเลฝ่าย

ตะวันออกมาแต่ในรัชกาลที่ ๒ คงจะได้ศึกษาราชการ
 ที่เนื่องกับชาวต่างประเทศ และกระบวน การปกครอง
 หัวเมืองในด้านของบิดาเป็นวิชาสำคัญสำหรับตัวมาแต่
 แรก จึงไม่ปรากฏว่าท่านหันเหในการช่าง^(๑) หรือในการ
 ข้างมาแต่วิชาอื่นอย่างหนึ่งอย่างใด ได้ยื่นท่านผู้หลัก
 ผู้ใหญ่ชม มาก แต่ขอที่มีความสามารถฉลาดในกระบวน
 ราชการบ้านเมืองอย่างเดียว

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เห็นจะเป็นคน
 ไปรดของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาตั้งแต่ใน
 รัชกาลที่ ๒ ด้วยบิดาของท่านเป็นผู้ซึ่งทรงชอบชดสีนิต
 ธิมน และได้มารับราชการกรมท่าร่วมกันเมื่อตอนปลาย
 รัชกาล เพราะฉะนั้น พอถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อทรงตั้งบิดา
 ของท่านให้เป็นเจ้าพระยาพระคลัง ดังท่านก็ได้เป็นทนาย
 ขัยชรรค์ หุ้มแพร มหาเด็ก และต่อมาทรงพระกรุณา
 ไปรด ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นท้าวทองดีทนายเวร

(๑) ต่อเมื่อมีตำแหน่งในราชการแล้วจึงได้ศึกษาวิชาต่อเรือกำปั่น
 จนชำนาญ ภายหลังอย่างหนึ่ง ดูเหมือนจะชอบศึกษาพงศาวดารจีน
 ด้วย แต่ก็เป็นการชั้นหลังเหมือนกัน

มหาดเล็ก^(๑) ส้มเต๋จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เมื่อ
 ยังเป็นหลวงนายสิทธิแต่งงานสมรสกับท่านผู้หญิงกตัญ ธิธา
 หลวงแก้วชายัค (จาด) บุตรของเจ้าพระยามหาเสนา
 บุนนาค แต่เจ้าคุณนวมมิได้เป็นมารดา แต่จะแต่งงานเมื่อ
 ปีใดนั้นทราบได้แต่ว่าก่อน พ.ศ. ๒๓๗๓ เพราะเจ้าพระยา
 สุริยวงศ์ช่วยฉนบุตรของท่านเกิดเมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๗๓
 แล้วมรดกตกคนหนึ่งชอกอง ได้แต่งงานสมรสกับพระยา
 สหราชฤทธิไกร (แย้ม บุญยรัตนพันธ์) บุตรเจ้าพระยา
 ภูธรราชย์

พิเคราะห์ดูตามความที่ปรากฏในหนังสือจดหมายเหตุ
 เก่า ๆ ดูเหมือนความดำมารณฉลาดหักเหตมของส้มเต๋จ
 เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์จะเริ่มปรากฏแก่คนทั้งหลาย
 ตั้งแต่เมื่อเป็นหลวงสิทธินายเวร เพราะเหตุการณต่าง ๆ
 ให้โอกาสประกอบกับฐานะของท่านที่เป็นบุตรเจ้าพระยา

(๑) สันนิษฐานว่าได้เป็นที่นายชั้นบรรด ในปีต้นรัชกาลที่ ๓ เวลา
 นั้นอายุได้ ๑๘ ปี และมีจดหมายเหตุของมิชชันนารีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘
 เรียกท่านว่าหลวงนายสิทธิ เห็นจะได้เป็นที่หลวงสิทธิรายนายเวรมหาดเล็ก
 เมื่ออายุราว ๒๕ ปี

พระคตง เบนคณาพอลงรัชชกาลที่ ๓ แดงไม่ช้า อังกฤช
 กิเรมมาอำนาจจนโกดชดกับประเทศสยาม ดวยคไต
 หวงเมืองของพระมาทคตแดนไทยไวเบนเมืองจน แะมาตง
 เมืองเกาะหมากเบน ทมนคตแดนไทยทาง หวงเมืองมธาย
 คองทาหนงด้อสัญญาทางไมตรีกับบรัชทองกฤชซงปกครอง
 ชนเคย เรมมการเมองแะการค้ำขายเกยวชองชนกับ
 อังกฤช คอนนมา (เมอเล็วการปรามทบฏเวียงจันทแฉง)
 ไทยเกิตรบกับญวน คองเตรยมรักษาปากณาเจ้าพระยา
 แะเมืองจันทบุรี มีให้ญวนจ้มาทำร้ายได้โดยทางทะเล ใน
 การปรกษาทาหนงด้อสัญญากับทคองกฤชกิด การด้ราง
 บ้อมแะเตรยมก้าดงรักษาเมืองลัมทรปรากวรกิด การ
 ด้รางเมืองจันทบุรี โหมทเนื้องบางกระจกิด อยู่ใน
 กระทรวงของเจ้าพระยาพระคตงบตาของท่าน ลัมเตจเจ้า-
 พระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นบุตรผู้ใหญ่ก็ได้รบไซเบน
 ลุช่วยอย่างกบมชชวาบตาของท่านในการทงปวง^(๑) จึงเบน

(๑) บุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ที่ได้เป็นกำลังช่วย
 บิดาอีกคนหนึ่งในครั้งนั้น คือเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เจ้า บุนนาค) ต่อมา
 ในรัชกาลที่ ๓ ได้เป็นที่จ้มนราชามาตย์ในกรมตำรวจ

โอกาสที่ได้แสดงคุณงามให้ปรากฏ จนนำเรื่องมาฝากพอ
 เป็นอุทาหรณ์ ดังเช่นเมื่อบิดาของท่านลงไปสร้างเมือง
 จันทบุรี ต่อกวนเซงรบต่อเรือกำปั่นรบ คิดพยายามทำ
 เรือกำปั่นอย่างฝรั่งได้ แต่พอกำปั่นรบ^(๑)ดำแรกเข้ามา
 ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗
 โปรดพระราชทานชื่อว่า "เรือแกลดกลางสมุทร" (แต่เมื่อ
 เรียกอย่างฝรั่งออกชื่อหนึ่งว่า "เรืออาเรียด")

มีจดหมายเหตุของพวกมิชชันนารีอเมริกันแต่งพิมพ์ไว้
 ในหนังสือบางกอกกรีกอเคอร์ ว่าด้วยสมเด็จพระยาบรม
 มหาคีรีศรีอยุธยาองค์เมื่อยังเป็นหลวงนายด้ยธิ รวมเจดาเมื่อ
 พาเรือกำปั่นเข้ามาถวาย ได้คิดคำแปลมาดังไว้
 ต่อไปนี้^(๒)

"วันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๗

จันน มิชชันนารีไทยหนุ่มคนหนึ่งมาหาพวกมิชชันนารี
 ชุนนางหนุ่มผู้หนาทาทางคมจา ฉะบแหมม พุดจาไฟเราะ

(๑) เป็นเรือชนิดใช้ใบแหลมทั้งเส้าหน้าเส้าท้าย

(๒) ชุนบริบาลบุรีรักษ์ (บัวน อินทวงศ์ ปรีชญ) เป็นผู้แปล

เมื่อแรกมาถึงได้สนทนากับพวกมิชชันนารีอยู่สักพักหนึ่ง
 ครั้นจวนจะกลับจึงได้สนทนากับยอนแบบตัสต์ผู้ช่วยในร้าน
 ชายยาว ตอนทศยุคกับยอนแบบตัสต์ตนเอง ชุนนางหนุ่มคน
 นั้นได้บอกว่าคุณท่านคือหอดวงนายดีทช (คือ ลัมเตงเจ้า
 พระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) บุตรหัวบ่ของเจ้าพระยา
 พระคลัง เห็นว่าบุตรทรงวงการต่างประเทศ ฟังกลับมา
 จากجنทบุรี โดยเรือทศมาจากทันน ซึ่งได้ชื่อว่าอาเวียด
 ต้นบุตรของท่านยังคงอยู่ที่เจนทบุรี เมื่อพวกมิชชันนารีเรา
 เช่นจงเชื้อเชิญให้ท่านอยู่สนทนากันอีกก่อน ท่านก็ยอม
 อยู่สนทนาด้วยออกสักครู่หนึ่ง ขณะเมื่อจะไปได้เชิญ
 ให้พวกมิชชันนารีไปเที่ยวที่บ้านของท่านบ้าง

วันที่ ๒๕ ตุลาคม วันนั้นพวกมิชชันนารีได้ไปหาหอดวง
 นายดีทชที่บ้านของท่าน บ้านของหอดวงนายดีทชนั้น หมอ
 บรัดเดเกกล่าวว่ามีใหญ่โตงดงามมาก ที่หน้าบ้านเขียนป้ายคิด
 ไว้ว่า "บ้านหอดวงนายดีทช ขอเชิญท่านสหายทั้งหลาย "

12/๑8/๕35
 ที่บ้านหอดวงนายดีทช พวกมิชชันนารีได้รู้จักคนใด ๆ
 ออกหลายคน ขอพวกมิชชันนารีรู้สึกชอบพอและรักใคร่
 ท่านมาก

วันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

พวกมิชชันนารีไปชมเรือใบ อาเรียด ซึ่งต่อมาจาก
 เมืองจันทบูร มาถึงได้ ๒-๓ วันเท่านั้น จะนำมากวาง
 ไว้ในห้องทอดพระเนตร พวกมิชชันนารีก็ดาดงา เรือ
 อาเรียดนี้ เป็นดาแรกททาเทียมเรือฝรั่ง ห้องงนายดีทช
 ไม่มีแบบดี แต่เทียบได้จำแบบเรือจากเรือฝรั่งดำโน้นนิด
 ดานหนอยแดงมาทาชน ถึงเช่นนั้นก็ทพอใช้ทีเดียว
 ห้องงนายดีทชนี้ เป็นคนฉลาดไหวพริบนัก คนไทยออก
 จรฉลาดเทียมฝรั่งแดง นอกจากเรืออาเรียดทนามากวาง
 ทอดพระเนตร ห้องงนายดีทชยังได้ต่อเรืออื่น ๆ ทีเมือง
 จันทบูร นอกเป็นจำนวนมาก นานหนักตั้งแต่ ๓๐๐ ตัน ถึง
 ๕๐๐ ตัน

ภรรยาของห้องงนายดีทช (ท่านผู้หญิงกตัญ) นี้ดีด้วย
 กัดคายกับสามี ชอบตีมาคมกับชาวต่างประเทศ ได้ชอบพอ
 รักใคร่กับนางแบบคิดดีดีมาก ถึงกับเคยไปนอนค้างที่บ้าน
 นางแบบคิดดี ก็นหมากคิด

วันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

เรขอเรนต์ ยอนต้นกับภรรยา มาหาหมอบรัดเตแจ่งวา
 หดวงนายดีทชเชญเขาทาง ๒ ไปเมืองจันทบุรี แะจะให้พัก
 ยอนต้น ๖ เดือน ด้วยดวงนายดีทช ภรรยาแะเดดกม
 ความประสงค์จะเรียนภาษาอังกฤษในโอกาสนั้น ยอนต้น
 จะได้แจกหนังสือแะสอนคำด้นาแก่พวกจันทจันทบุรีด้วย

วันที่ ๘ ยอนต้นกับภรรยาตกลงจะไปกับดวงนายดีทช
 นั้นนอน หมอบรัดเตก็จะไปด้วย แต่ไปเปิดยอนอากาศชั่ว
 คราว เมื่อสบายคแะจะกลับมา เพราะหมอบรัดเตไม่
 ไครจะสบายมาคแต่พวกมิชชันนารีถูกไล่ออกจากทอยเดิม
 หมอบเป็นผูดงเคนเรองทอยยอนเป็นภาระชระมากมาย

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

หมอบรัดเตออกจากบ้านไปลงเรือฮาเรียด ซึ่งจะไป
 ยงเมืองจันทบุรีพรอมคดยอนต้นกับภรรยา ไปลงเรือเวดว
 เทียงตรง ได้พบกับมารดาแะภรรยาของดวงนายดีทช
 ไปลงเรือก่อนแะ มารดาแะภรรยาของดวงนายดีทช

นเบนคนชยาศัยตทงคู้ คุณถน (ภรรยาหตวงนายดีทช)
 ออกควดแฉะขอโทษแกพวกฝรังวาวเรือคัมเคบ หตวงนาย
 ดีทชจดีให้พวกฝรังพกบนคาคพาชนบน หมอบรัตเดคอง
 อัยพรากจากเมยเมนคองแรกคองคแตคองงานมา เรือเด้น
 ไปตควดคตเกนทควดทหมายกน

วันที่ ๓๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

รุ่งเช้าเรือตองตงมาถงปากนา มารดาแฉะญาคพนของ
 ผู้หญิงของหตวงนายดีทชตงเรือมาตงคแตคองคชนจากเรือ
 ทปากนา ตกเวดากตางคนพวกมชชนนารวองเพดงเดนคน
 แก้งวง หตวงนายดีทชบอกวบนคาคพาคคควาขางตาง
 เพระขางตางปะปนกันมากนค พวกทอຍขางตางกชอม
 เพดงกตอมชวงเผอกทไต ณ เมืองจันทบูรคน จนทงรอง
 หตงคู้ เทยวคตบไปกตบมาจนน้าเบอ หมอยอนตงนคบ
 ภรรยาอัยหองเกด ๑๒๖๕๖๕ กบหมอบรัตเด พวกมชชนนารทไป
 เมืองจันทบูรคราวน ใครับคความเอาใจใคจากกปคนตช
 พวกคูกเรือแฉะผู้ทมาควยเบนอยางค

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

พจนานามขำมต้นดอนได้ออกเรือ หลวงนายสัตย์
 แต่งว่า มีคความเสียใจที่ออกจากมารดาไป และมารดา
 ก็เหมือนกัน เมื่อจะไปแต่งว่า เสียตายที่จะจากบุตรและ
 หลาน ในจำพวกบุตรของหลวงนายสัตย์ชนหลงได้เป็น
 อัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีกระทรวงกลาโหมคนหนึ่ง
 (คือเจ้าพระยาสุรสงครามวิวัฒน์ อชน บุนนาค) เรือเดินไป
 โดยสวัสดิภาพ

วันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

ฉันทหลวงนายสัตย์มีความกรุณาเตรียมข้าวของและ
 เครื่องโต๊ะเบียงอาหาร อันจะใช้เป็นของสำหรับเดินทางกลับ
 กรุงเทพฯ ฯ ให้แก่หมอบรัดเดเเน่จำนวนอนมาก

วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

ฉันทหมอบรัดเดเเน่เรือที่ปากน้ำจันทบุรี เดินทางกลับ
 กรุงเทพฯ ฯ กลับมาพร้อมกันของเขยของหลวงนายสัตย์
 (พระยาสุรเสนา สวัสดิ์)

วันที่ ๑๘ ถึงปากน้ำเมืองสมุทร วันที่ ๒๐ ถึงเรือสำเภา
 เข้ามากรุงเทพฯ กับนายตั้งจินดา^(๑) วันที่ ๒๓ ถึงกรุงเทพฯ
 มีความตั้งรับไว้”

การที่คบหาสมาคมกับพวกมิชชันนารีอเมริกันในสมัย
 นั้น ไม่แต่สมเด็จพระยาบรมมหาราชวังตั้งรับไว้เท่านั้น
 แต่พวกมิชชันนารีอเมริกันเริ่มเข้ามาตั้งในกรุงเทพฯ
 เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๓ เดิมมาเช่าที่ตงอยู่ที่หน้าวัดเกาะ ครั้น
 ถึง พ.ศ. ๒๓๗๓ มีฝรั่งพวกนายเรือใบไปอาศัยพวกมิชชัน-
 นารี แวดูเคยเข้าไปยังนกในวัดเกาะเป็นเหตุวิวาทชนกับ
 พระสังฆราชาพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เมื่อยังเป็น
 เจ้าพระยาพระคลัง จึงให้พวกมิชชันนารีย้ายขนมาอยู่ที่
 บ้านพวกชาวรัตติกุลจนใกล้กับบริเวณของท่าน เป็นเหตุให้
 พวกมิชชันนารีอเมริกันได้โอกาสเข้าใกล้ชิดกับไทย ที่มีศ
 บรรดาศักดิ์ กัดกษณะที่พวกมิชชันนารีประพฤตินั้น มีการ
 สอนคริสต์ศาสนาแบบของตนเองจริงๆ แต่พอใจสอนภาษา
 อังกฤษ และวิชาความรู้ต่าง ๆ ของฝรั่งไปด้วยกันกับทง

(๑) คือพระยาสุรเสนา สวัสดิ์ ต้นสกุล สวัสดิ์ชูโตนั่นเอง

วิชาใช้เก็บด้วย ถึงกระนั้นไทยโดยมากก็มีความ
 วิชาพวกมิชชันนารี ด้วยเห็นว่าจะมาสอนให้ชาวตอ
 ค่าต้นอาณ แต่บางคนซึ่งเป็นชนหนุ่ม หรือถ้าจะเรียก
 ตามอย่างปัจจุบันก็นักว่าเป็นเจ้าพวกสมัยใหม่ ใครจะเรียน
 ภาษาและวิชาของฝรั่งเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่บ้าน
 เมือง ไม่รังเกียจการที่จะคบหาสมาคม และศึกษาวิชาการ
 กับพวกมิชชันนารี ในพวกสมัยใหม่ที่กล่าวนี้ได้มาเป็น
 บุคคลสำคัญในชนชั้นถึง ๔ คน คือพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงผนวช พอพระราชหฤทัย
 ใครจะเรียนภาษาและหนังสือของอังกฤษ กับทั้งวิชาต่าง ๆ
 มีโหราศาสตร์เป็นต้น พระองค์ ๓ พระบาทสมเด็จพระบิ
 เสด็จเจ้าอยู่หัว พอพระราชหฤทัยจะทรงเรียนวิชาทหาร
 เบนทอน ทรงเรียนหนังสือเพื่อจะให้ทรงอ่านคำหรับตำรา
 ได้เอง พระองค์ ๓ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งได้ทรง
 ศึกษาวิชาแพทยไทยอยู่แต่จ ใใคร่จะทรง ศึกษาวิชา
 แพทย์ฝรั่ง แต่ไม่ประสงค์จะทรงเรียนภาษาอังกฤษ
 พระองค์ ๓ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เมื่อยัง

เบนทดลองตีทรานายเว ใครจะเรียนวิชาต่อเรือก่าบนเป็น
สำคัญ และภาษาอังกฤษก็ดูเหมือนจะได้เรียนบ้าง^(๑) อีก

คน ๓

ต้มเตจเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เห็นจะได้เดือน
บรรดาศักดิ์ชั้นเบนทจมนวดยวนาถ หวหมนมหาคเด็ก
เมื่อราวปีฉด พ.ศ. ๒๓๗๔ ด้วยปรากฏในการทำสงคราม
กับญวนในบั้น ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ดำรัสตั้งให้จกกองทัพเรือไซเรือก่าบนที่ต่อใหม่เบนพ
และโปรดให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมือยง
ดำรงพระยศเป็นต้มเตจเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็น
แม่ทัพใหญ่ ให้ต้มเตจเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
เมือเบนทจมนวดยวนาถเป็นนายทัพหน้า ยกตั้งไปตีเมือง
บันทายมาศ (ซ่าเตียน) แต่ไปทำการไม่สำเร็จจึงตั้งพระราช
ประสงค์ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
เพิ่มสร้อยนามพระราชทานว่า “จมนวดยวนาถภักดีศรี-

12/08/2565

(๑) จะรู้ภาษาอังกฤษเพียงใดทราบไม่ได้ ข้าพเจ้าเคยได้ยินท่าน
พูดภาษาอังกฤษกับฝรั่งครั้งหนึ่ง ดูเหมือนจะพอพูดสนทนาปราศรัยได้ แต่
การต่อเรือก่าบนท่านสักขะเงินจ่าน้ำจ่านาญไม่มีตัวสู้ในสมัยของท่าน ได้
เป็นผู้ต่อตลอดมาจนเรือก่าบนไฟในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕

ด้รียวงศ์" (๑) จะเป็นด้วยท่าความชอบพิเศษอย่างไรหา
 ทราบไม่ แต่เมื่อพิจารณาเหตุการณในสมัยนั้นกพอ
 จะตั้งนษฐานค่าเงอนได้ ด้วยบิตราของท่านได้เป็นตำแหน่ง
 เสนาบดีกตดาใหม่กับกรมตำรวจมกัน ๒ กระทรวงมาหลายปี
 เมื่อจบเกษรา และมีการเกยวของกับฝรั่งมากจน ควท่าน
 ไม่ถนัดการฝรั่ง ก็เป็นธรรมดาที่จะปรึกษาหารือกับตรซึ่ง
 ได้ศึกษาการนน ช่วยปลดเปลื้องกิจธุระในตำแหน่ง ได้
 ช่วยราชการต่างหต่างตามากจน ก็เป็นโอกาสที่จะให้
 ปรากฏคุณคุณแก่พระญาณของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวยงชนเป็นอันตบมา ขอนพงเห็นได้ในหนังสือ
 จลนมายเหตุเรื่องเซอร์เซมส์บรุกทของอังกฤษ เขามาขอเก
 หนังสือสัญญาเมื่อเดือน ๘ บจจ พ.ศ. ๒๓๘๓ เป็นเวลา
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มทรงประชวรใน
 คราวที่จะเสด็จสวรรคต เสด็จออกดำวราชการไม่ได้ เพราะ
 ทรงพระวิตกวิลาศรคตรอง นมดกับครวงครอเพอรตเป็นเหตุมา
 ในรัชชกาลที่ ๒ และเช่นรเบอรนเป็นเหตุมาตนาในรัชชกาลที่ ๓

(๑) นามนี้ปรากฏอยู่ในจลนมายเหตุครั้งเซอร์เซมส์บรุก เป็นทูต
 อังกฤษเข้ามาเมื่อบจจ พ.ศ. ๒๓๕๓

ซึ่งเบนแต่ทิศของบริษัของอังกฤษที่ปกครองหัวเมืองในอินเดีย
เซอร์เชมส์บรุคเป็นทูตมาจากรัฐบาลอังกฤษ มีศุภอักษร
ของลอร์ดปาล์มเฮดส์คอน อัครมหาเสนาบดีประเทศอังกฤษ
มาว่ากต่างจะให้แก้สัญญา จะประมาณไม่ได้ ด้วย
รัฐบาลอังกฤษเขากำดงเข้ารบพุ่งบังคับให้จับทำสัญญา
ไม่ช้านัก ได้โปรดฯ ให้เตรียมขบวนปากน้ำไว้อย่าง
แข็งแรง ครั้นเซอร์เชมส์บรุคมีหนังสือมา จึงมีรับสั่ง
ให้เขียนขอพระราชดำริพระราชทานออกมาให้เสนาบดีกับ
ผู้นั้นซึ่งทรงเดือกด้วรโดยฉะเพาะให้ประชุมปรึกษา
กัน ความในกระแสรบสั่งแห่งหนึ่งว่า “การทรงพระบัญชา
สั่งมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์
ทรงชอบอย่างธรรมเนียมฝรั่งมาก ควรจะเอาเป็นบทปรึกษา
ใหญ่ได้ ก็แต่ว่าคิดประจําบ้นอยู่ที่เมืองสมุทรปราการ
จมน้อยวนาก (คือสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์)
แต่ก็เป็นคนต้นคิดหนักในอย่างธรรมเนียมฝรั่งดังไปรักษา
เมืองสมุทรปราการอยู่ แต่ทว่าเห็นจะได้พูดจาปรึกษาหารือ
กับเจ้าพระยาพระคลังแล้ว ก็เห็นจะถูกต้องกันกับ

เจ้าพระยาพระคลัง" ดงน^(๑) กระแต่รับตั้งทกดาจมา
 พระราชทานออกมาเมื่อ ณ วันของคาร เดือน ๘ วัน ๓๒ ค
 คอกอนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตั้งตัวรรค
 เพียง ๘ เดือน ปรากฏว่าสมเด็จพระยาบรมมหาศรี-
 สรีวงศ์ยังเบณฑจมนวดยวราลอยู่ เพราะฉะนั้นเห็นจะได้
 เดือนหกเป็นพระยาศรีสวัสดิ์ศรีวงศ์ ตำแหน่งจางวางมหาดเล็ก^(๒)
 เมื่อจวนจะสิ้นรัชกาลที่ ๓ และเป็นพระยาอยู่ไม่ถึงหกได้
 เดือนเป็นเจ้าพระยา

ในเวลาเมื่อใกล้จะสิ้นรัชกาลที่ ๓ นั้น ปรากฏว่า
 สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ได้อาศัยดีดบัญญัติ
 สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสวัสดิ์ศรีวงศ์ช่วยแก้ไขเหตุลำบาก
 เรืองหนึ่ง จะดองกดาวยอนชนไปลงเรื่องอนเบนมุดเหตุ

(๑) จดหมายการปรึกษาครั้งนั้น หลอพระสมุดฯ ได้พิมพ์แล้ว ใน
 เรื่องเซอร์เชมสปรุกมื่นทูตเข้ามาประเทศสยาม

(๒) ในรัชกาลที่ ๒ สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ได้เป็นที่
 พระยาศรีอวงศมนตรี สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติได้เป็นที่พระยา
 ศรีสวัสดิ์ ตำแหน่งจางวางมหาดเล็กทั้ง ๒ คน

ก่อน^(๑) คือในรัชชกาลที่ ๓ เมื่อกรมพระราชวังบวรมหา-
 ศักดิ์พิศได้พยัสต์จรรดแล้ว พวกข้าเจ้าต่างกรมพากันคาด
 ว่าเจ้านายของตนจะได้เดื่อนชนเป็นพระมหาอุปราชหลาย
 กรม บางแห่งถึงเตรียมตวงหาผ้าส้มปักขนนาง และที่
 เป็นคารวจหาหอกไว้ออกแห่เสด็จกรม กัดคศัพทนนทราบ
 ด้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรึกษา
 ส้มเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เมื่อยังเป็นเจ้าพระยา
 พระคลัง กับสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เมื่อยัง
 เป็นพระยาศรีพิพัฒน์ พระยาศรีพิพัฒน์กราบตอดความเห็น
 ว่า ควรจะไปตวง ให้เดื่อนกรมเจ้านายทมคความชอบด้วย
 หนัก จะได้ปรากฏแก่ข้าในกรมว่าเจ้านายของตนจะได้
 เดื่อนพระยศเป็นเพียงตนเอง ก็ทรงพระราชดำริเห็นชอบ
 ด้วย^(๒) เมื่อจวนต้นรัชชกาลที่ ๓ เจ้านายซึ่งได้เดื่อนกรม
 ครองนบนงดำรงพระชนม์อยู่หลายพระองค์ แต่กรมขุน

(๑) เรื่องที่กล่าวโดยยี่ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ แสดงไว้ในพระราชพงศาวดารรัชชกาลที่ ๓

(๒) ขอบถล่าวกันว่า เรื่องครั้งนี้เป็นมูลเหตุ จึงเลยเป็นประเพณีที่เลื่อนกรมและตั้งกรมเจ้านาย เมื่อพระมหาอุปราชสวรรคตในรัชชกาลหลัง ๆ ต่อมา

ปรากฏ เรียกพวกทหารปืนเด็กเอาดงบรรทุกเค็มเรือ
 กำนันตาทหนึ่งแดนชนมาไม่กตางคน พอเช้าถงกรุงเทพ ฯ
 ให้เรือทอดส้มอกตรงท่าเคยน แดวศวกท่านก็ไปเฝ้ากรมขุน
 พิพิธภเนนทร์ ทูลว่าบิดาให้มาทูลถาม ว่าททรงระดมผู้คน
 เข้ามาไว้มากมายเช่นนห มีพระประสงค์อย่างไร ไค กรมขุน
 พิพิธฯ ตรัสตอบว่าด้วยเกรงภัยอันตราย^(๑) จึงเรียกคนมา
 ไวเพื่อจะบองกันพระองค์ ด้มเดจเจ้าพระยาบรมมหาศรี-
 ร์ยวงค์ทูลว่า บิดาของท่าน กับเสนาบดีช่วยกันรักษา
 ราชการบ้านเมืองเป็นปกติอยู่ ไม่มีเหตุอันด้มคองจะทรง
 ทวาดทวนเช่นนห ขอให้ไคคนกตบไปเสียให้หมดโดยเร็ว
 มิฉะนั้นจะให้ทหารมาจับเอาคนเหต่านไปทำโทษ กรมขุน
 พิพิธภเนนทร์ทจนพระเหตุทัย คองให้ปลดอยคนกตบไปหมด
 เรองประวตของด้มเดจเจ้าพระยาบรมมหาศรีร์ยวงค์
 อนเองด้วย การถววยราช ด้มบศแก่พระบาทด้มเดจพระ-
 จอมเถดาเจ้าอยู่หัวนห เคยไคยันท่านผู้ตักผู้ใหญ่แตก่อน

(๑) คำว่าภัยอันตรายในสมัยนั้นหมายความว่าได้กว้างออกไปจนถึง
 เช่นเกิดโจรผู้ร้ายกำเริบขึ้นในพระนคร หรือเกิดแย่งชิงราชสมบัติกันเมื่อ
 พระเจ้าแผ่นดินสวรรคต

เดากันมา ว่าสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้
 คิดเห็นก่อนบิดาของท่านว่าถ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวสวรรคต ราชสมบัติต้องได้แก่พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บ้านเมืองคงจะเบบปกคคอกไป
 อาศัยเหตุนี้ตนวิตกานเมอขงเบบทจมนอชย วรรณาก กับ
 เจ้าพระยาทพากรวงศ์เมอขงเบบทจมนราชามาชย ซึ่งม
 ความเห็นพอังกัน จึงชวนกันปฏิสังขรณวตคอกไม้^(๑)
 ซึ่งอยู่ในสวนแห่งหนึ่ง ไม้ห่างไกลกับบ้านที่ท่านอยู่นน
 แล้วกราบทขอคณะตั้งขจรรมยศตึกจากพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปครอง เมอเช่นนนก็เกิดมกจท
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องเสด็จไปทรง
 ทรงจตรา และตั้งต่อนพระสังขซึ่งออกวัดไปใหม่เนออง ๆ
 ฝ่ายสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ กับเจ้าพระยา
 ทพากรวงศ์ก็ได้โศกามาเฝ้าเห็น เกิดวิธิด่าสะประกอบกับ
 ด้มานฉนทในคความนิยมศึกษาวิชาความรูทางขางฝรั่ง ก็
 เดยทรงชอบชิตสันทสนมคแตนนมา ครนถงเวดบายญา

(๑) ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนาม
 ว่า วัดบุปผาราม สันนิษฐานว่าในสมัยนั้นเห็นจะเป็นวัดร้าง

เกิดจนจรงตวยเรืองรัชชทายาท ทานทงตองนนกไตเบน
 กาดงตำคณอยูขางหัดงมดา ในกรททชวณชวายใหพรอม
 เพรียงกนถวายราชธมบต แกพระบาทธมเตจพระจอม
 เกตาเจาอยุหัด เพราะฉะนนเมอพระบาทธมเตจพระจอม
 เกตาเจาอยุหัดเตจเจตงถวดยราชธมบต ทงตถาปนาว
 เจาพระยาพระคตงชนเบนธมเตจเจาพระยาบรมมหาประยุ
 วงศ์ ตำแหน่ง "ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน" และทง
 ตถาปนาวพระยาศรีรพพตม ชนเบนธมเตจเจาพระยาบรม
 มหาพิชัยญาติ ตำแหน่ง "ผู้สำเร็จราชการพระนคร"
 แดจทงตงพระยาศรีสุริยวงศ์จางวงมหาดเตจ เบน
 เจาพระยาศรีสุริยวงศ์ "ว่าที่สมุหพระกลาโหม" แดทง
 ตงจมนราชามาตย เบนเจาพระยาวิวงศ์ "ผู้ช่วยราชการ
 กรมท่า^(๑)" ตงนนพระบาทธมเตจพระจอมเกตาเจาอยุหัด
 ไปรด ๆ ใหด้ร้างตราสุริยมณฑลพระราชทาน สำหรับ
 ธมเตจเจาพระยาบรมมหาประยุวงศ์ แดตราจันทร-

(๑) การตั้งขุนนางผู้ใหญ่ดูเหมือนจะมีประกาศเป็นครั้งแรก เมื่อ
 ทงตงสมเดจเจ้าพระยา ๒ องค์นี้ แต่ทททงตงเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์และ
 เจ้าพระยาวิวงศ์ หาปรากฏว่ามีประกาศไม่

มณฑลสำหรับสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ แต่
สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ยังคงถือตราพระคชสีห์
สำหรับตำแหน่งสมุหพระกลาโหม กับตราวงแก้วสำหรับ
ตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลังอยู่อย่างเดิม จึงโปรดฯ ให้
สร้างตราสำหรับพระขรรค์ชนอกทองเหลือง พระราชทาน
สำหรับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ใช้ ครั้นต่อมาเมื่อเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ได้เป็นสมุหพระกลาโหมเต็มตำแหน่งแล้ว
จึงโปรดฯ ให้ใช้ตราสำหรับพระขรรค์ชนอกกับตราพระคชสีห์
เหมือนอย่างตราจักรเป็นคอกกับตราพระราชสีห์ สำหรับ
ตำแหน่งสมุหนายก^(๑) เมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาศรี
สุริยวงศ์ได้เป็นเจ้าพระยาว่าที่สมุหพระกลาโหมนั้น ได้
พระราชทานทาบานเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี
อิน้อยกรมคลังองคมนตรีหน้าตงนอก ตรงหน้าวงบรรพา-
กรมยฆาม) อินเบนบานทองให้เป็นจวนทอญด้วย แต่

12/08/2565

(๑) แต่สมุหพระกลาโหมคนอื่นต่อมาหาได้อัตราพระขรรค์ไม่
เห็นจะเป็นเพราะเมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นผู้สำเร็จ
ราชการแผ่นดินเมื่อตอนต้นรัชกาลที่ ๕ ใช้ตราพระขรรค์เป็นตรา
อาญาสิทธิ์ ตราบนั้นก็ถือกันศักดิ์สมุหพระกลาโหม

เห็นจะอยุ่เรือนของเดิม เป็นแต่ซ่อมแซมไม่ได้สร้างเหยา
เรือนชนใหม่^(๑) ได้อยู่ในจวนแห่งนั้นตั้งเจ้าพระยา
บรมมหาประยูรวงศ์ถึงปราตย ใน พ.ศ. ๒๓๘๘ และ
โปรดฯ ให้เจ้าพระยาตรีวิชัยวงศ์เป็นอัครมหาเสนาบดีที่
สมุหพระกลาโหมเต็มตำแหน่ง จึงได้ข้ามกัณฑ์ไปอยู่ทาง
ฟากธนบุรี แต่ไปสร้างจวนอยู่ใหม่ (ที่เรียกว่า โรงเรียน
บ้านส้มเต๋เจ้าพระยา อยุ่ริมคลองด่านบดิน) ที่จวนเดิม
ของบิดาท่านให้ห้องอยู่

เรื่องประวัติของส้มเต๋เจ้าพระยาบรมมหาตรีวิชัยวงศ์
มาเป็นคนต้นสำคัญปรากฏเมื่อครั้งส้มเต๋พระราชทานออก-
เรียประเทศอังกฤษให้เซอจอนเบาริงเป็นราชทูตเข้ามาขอ
ทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี เมื่อปีเถาะ พ.ศ.
๒๓๘๘ อธิบายเรื่องนี้จะคงกล่าวความย่อลงดังต่อไปนี้
สักหน่อย คือเมื่อในรัชกาลที่ ๓ ไทยได้ทำหนังสือสัญญา

T2/08/2565

(๑) เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ บอกว่าเมื่อท่านเกิดนั้น เจ้าพระยา
สุรวงศ์ไวยวัฒน์บิดาของท่านอยู่ในบ้านนี้ ท่านเกิดที่เรือนแพ จึงได้ตั้ง
นามว่าแพ มีพี่ของท่านคนหนึ่งชื่อว่า ฉาง เพราะเกิดที่ฉางชีวของเก่า
(ซึ่งแก้ไขเป็นเรือนที่อยู่)

คำขายกบบริษัทของอังกฤษซึ่งปกครองอินเดียเมื่อปีจอ พ.ศ.
 ๒๓๖๘ แดงต่อมาทำหนังสือสัญญาเช่นเดียวกันกับรัฐบาล
 สหรัฐอเมริกาเมื่อมะโรง พ.ศ. ๒๓๗๕ สัญญา
 นั้นเนื้อความว่า ไทยยอมให้เรือกำปั่นของอังกฤษและ
 อเมริกาเข้ามาค้าขายในพระราชอาณาเขต โดยสะดวก
 ข้างอังกฤษและอเมริกานยอมให้ไทยเก็บค่าจังกอบตามขนาด
 ปากเรือ ถ้าเป็นเรือบรรทุกสินค้าเข้ามาขายให้เก็บค่า
 จังกอบวาดะ ๑,๗๐๐ บาท ถ้าเป็นเรือเปล่าเข้ามาซื้อสินค้า
 ให้เก็บค่าจังกอบเพียงวาดะ ๑,๕๐๐ บาท เมื่อใดเสีย
 จังกอบแล้ว ไทยรับว่าจะไม่เรียกเก็บภาษีอย่างอื่นนอกเช่น
 ต่อมาพวกพ่อค้าอังกฤษและอเมริกาก็เกิดไม่พอใจ เหตุด้วย
 ในสัญญานั้นการเก็บภาษีภายในซึ่งทำให้ผลขาดฮอยเบนพ (๑)
 กวชภาษผลขาดอย่างโบราณนั้น มอบอำนาจให้เจ้าภาษ
 ซอขายสินค้าตั้งซึ่งคนรับผูกได้แต่คนเดียว ใครมีสินค้า
 ตั้งนั้นจะขายก็ตั้งขายแก่เจ้าภาษ ใครจะต้องการซอก

(๑) ภาษีผูกขาดในชั้นหลังเป็นแต่รั้งส่วนสิ่งของซึ่งต้องภาษี เห็น
 จะแก้วิธีผูกขาดอย่างเดิมในรัชกาลที่ ๔ เมื่อทำหนังสือสัญญาฉบับต่าง
 ประเทศแล้ว

ต้องมาซื้อไปจากเจ้าภาษียิ่งต้นคางเขนของมรัคามาก
 ดงเขนอแรด งาขาว และตบกเบนคน กผูกขาดเบนของ
 หลวงชายชอโตแตกพระคตงต้นคางเขนเดียว นอกจากวิช
 ภาษผูกขาดดั่งกล่าวมา ในสมัยนั้นทั้งในหลวงและเจ้านาย
 ขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยยังทำการค้าขายเองตามประเพณีซึ่งม
 มาแต่กรุงศรีอยุธยา คือแต่งเรือไปซื้อชายต้นคาง
 นานาประเทศบ้าง เข้าวางเรือผูกต้นคางไปมาบ้าง
 และผูกต้นคางเขาออกยงต้องเสียภาษออกชนหนึ่ง พวก
 พ่อค้าฝรั่งกล่าวหาว่ารัฐบาลเก็บค่าจกอบแต่วยงแยงค้าขาย
 และให้ผูกขาดเก็บภาษโดยทางอ้อมไม่ทำตามหนังสือสัญญา
 ข้างฝ่ายไทยเถียงว่าไม่ได้ทำผิดสัญญา เพราะพวก
 พ่อค้าแขกและจีนกตองเสียภาษเขาเขาออกก้อยอย่างเดิม
 พวกฝรั่งมาขอเปิดยงเบนเสียคางจกอบตามขนาดปากเรือ
 กอนุญาตให้ตามประสงค์ เมื่อไม่สมัครเสียคางปากเรือ
 จะเสียภาษเขาเขาออกก้อยอย่างเดียวกับพวกพ่อค้าแขกและ
 จีนก็ได้ จะยอมตามใจสมัคร อีกประการหนึ่งในหนังสือ
 สัญญาก็ไม่ได้รับว่าจะเลิกภาษผูกขาดและกวการค้าขายของ

ทดวง หรือไม้อนุญาตให้เจ้านายข้าราชการค้าขาย จะว่า
 ผลิตัญญาอย่างไรได้ เป็นข้อห้ามเถียงกันมาตงน เมื่อ พ.ศ.
 ๒๓๘๓ รัฐบาลอเมริกันให้นายบดเด็คเคย์เป็นทูตมาขอแก้
 หนังสือตัญญาเมื่อต้นปีที่ไม่ตกลงกัน ต่อมาในปีจอตนเอง
 รัฐบาลเมืองอังกฤษ^(๑) แต่งให้เซอร์เซมส์บรุกเป็นทูตเข้ามา
 ขอแก้หนังสือตัญญา แต่มาประจวบเวลาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 พระนางเจ้าอยู่หัวทรงประสูติพระเมอศรวาจะเสด็จสวรรคต
 พระราชทานกระแฉับพระราชดำริออกมาให้ข้าราชการผู้ใหญ่
 ปรัชชาหรือกนกवादจาวเจรจากับเซอร์เซมส์บรุก ทัดตัก
 ไม่ตกลงกันได้อีก เซอร์เซมส์บรุกต้องกลับไปเปล่า แต่
 เหตุการณ์ในครั้งนั้นตักบควาจะเช่นไรเบอนเป็นทูตของบริษั
 ษอังกฤษที่ปกครองอินเดียเข้ามาทำหนังสือตัญญาเมื่อบจอ
 พ.ศ. ๒๓๖๘ ตักเคยเดิมมาจันก็ไม่ยอมทำหนังสือตัญญา
 ค้าขายกับต่างประเทศ จนเกิดรบกับอังกฤษเมื่อ พ.ศ.
 ๒๓๘๕ จันแพ้ 12 ครั้งยอมทำหนังสือตัญญา จึงเป็นเหตุให้
 ฝรั่งได้ใจ เห็นว่าตักต้องใช้อำนาจจึงจะให้พวกเขาประเทศ

(๑) แต่ก่อนนั้นเป็นแต่พุดจาและทำสัญญากับบริษัทอังกฤษที่ปก
 ครองอินเดีย พังจะจับเกี่ยวข้องตรงกับรัฐบาลที่ประเทศอังกฤษแต่ครั้งน

แล้วควเชอรัจอนเบาริงจึงเชิญพระราชดำณ ของดมเดจ
 พระราชนอถคตเวยเขามาเจริญทางพระราชไมตรี ขอทำ
 หนังสือสัญญาอย่างในระหว่างประเทศที่เบนอัสตั้งระดวยกัน
 เมอบเกาะ พ.ศ. ๒๓๘๗ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจาอยุทวงจทรงตงขาหอง & คน คือ พระเจ้านองยาเชอ
 กรมหองวงศาธิราชสันทิ พระองค์ ๑ ดมเดจเจาพระยา
 บรมมหาปรยวงค์องค์ ๑ ดมเดจเจาพระยาบรมมหา
 พิษยญาตองค์ ๑ เจาพระยาศรีวิชัยวงค์คน ๑ เจาพระยา
 (วิวงค์ผู้ช่วยราชการกรมท่า) ว่าที่พระคตงคน ๑ ให้เป็น
 ผู้ปรึกษาขอสัญญากับเชอรัจอนเบาริง

การปรึกษาดัญญาคราวนี้ เมื่อพิจารณาตเรื่องราว
 ซึ่งปรากฏในจดหมายเทศ^(๑) เป็นการดำบาถมิใช่ช้อย ด้วย
 รัฐบาลอังกฤษได้วางแบบหนังสือสัญญาไว้เมื่อรชชนะ
 ประเทศจีน ภาวะที่สัญญากับประเทศทางตะวันออกเป็น
 ถานองเคียวกันทั้งหมด ไม่ใช่มาปรึกษาหาความคตง

(๑) ความพิสคารทางฝ่ายอังกฤษกล่าว แจงอยู่ในหนังสือเชอรัจอน
 เบาริง แต่งว่าด้วยเรื่องประเทศสยาม เล่ม ๒ ตอนที่ ๑๖

ความแต่จะสะดอกด้วยกันทั้งสองฝ่าย หรือถ้าว่าอีกอย่าง
 หนึ่งเล่มของอังกฤษวางหนึ่งข้อสัญญาเข้ามาแล้ว ยอมให้ไทย
 แก้ไขแต่พูดความ ส่วนใจความอันเป็นข้อสำคัญ เช่นว่า
 ด้วยอำนาจของกงสุลซึ่งจะให้เข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ กัด
 สิทธิของคนในบังคับอังกฤษที่จะไม่ต้องอยู่ในบังคับของ
 รัฐบาลไทยเพียงใดก็ดี ยุติมาเสียแล้ว มีการปรึกษา
 แต่ด้วยเรื่องเก็บภาษีอากรแก่คนในบังคับอังกฤษ อังกฤษ
 ขอให้เลิกภาษีผูกขาดอย่างบิดชอบบิดชาย ตลอดจนจวนรัชช
 ราชของพระคองดิงคา เป็ดยงเบนเก็บภาษีมพกตตาม
 จำนวน (คือร้อยละเท่ากันเท่ากันในจำนวนเงินค่า) และ
 จากอัตราภาษีศุลกากร เช่นเรียกภาษีเงินค่าเช่าตามราคา
 ได้แต่เพียงร้อยละ ๓ เบนตน เมอเล่ย์ภาษตามหนังสือ
 สัญญาแล้ว ไทยต้องยอมให้คนในบังคับอังกฤษชอชชาย
 ได้ตามใจ เว้นแต่เงินค่าของห้ามบางอย่าง มีฝนและ
 เครื่องอาวุธบนไฟปืนตน ฝ่ายข้างไทยในเวลานั้นความ
 เห็นกเห็นจะรวมกันหมด ในข้อที่ว่าต้องยอมทำหนังสือ
 สัญญาใหม่กับอังกฤษ จะปฏิเสธอย่างครึ่งเซอ์เซมดบรูก

ไม่ได้ ข้อดีสัญญาว่าด้วยการอย่างอื่น เช่นอำนาจของ
 กงสุลตติ หรือสิทธิของคนในบังคับอังกฤษตติ ตไม่ปรากฏ
 ความรังเกียจเพียงใดนัก ความขัดข้องโต้แย้งของท่าน
 ผู้ใหญ่ คอส์มเตจเจ้าพระยาทง ๒ ของคเบเนตาคัญ อยู่ใน
 ขอบนคอเวอองเตกภาษผูกขาดเบเนตน ขางจวเคยเบเน
 ประเพณีการบานเมืองมาช้านาน ถ้าเด็กผูกขาดภาษ
 เป็ดยนไปเบเนอย่างอื่น เงินผลประโยชน์นี้สำหรับจ่ายใ
 ราชการแผ่นดินก็จะตกตาดองผลเคอง ออกประการหนึ่ง (ขอ
 นึกคิดในเวदानกัชอบกต) เห็นว่าการทำนาในเมืองไทย
 ได้ชาวกพอแต่จะเตยงไฟรบ้านพดเมืองมิให้อดคิด ถ้าให้
 ชาวต่างประเทศมาซื้อชาวเขาไปจากบ้านเมืองตามชอบใจ
 ก็จะเป็นเหตุให้ราษฎรในพนเมืองอดอยาก ออกประการหนึ่ง
 ถ้าทำหนังสือสัญญาอย่างนนเตอฝรั่งเขามาค้าขายมากขน
 ก็จะมาค้าขายแข่งคนในพนเมือง ทำให้พวกพ่อค้าตอด
 จนผู้มบรรดาคักคิดซึ่งเคยอาศัยเตยงชีพในการค้าขายพากัน
 ย้อยยับ เพราะฝรั่งมทุนมากกว่า การโต้แย้งขัดขวางใน
 ขอเหदानเป็นเหตุให้การปรกษาคัดขุดในชนแรก จนถึง

เซอร์จอห์นเบาริงเตรียมตัวจะกลับไป ถ้าจะไปปรึกษากับ
 ราชทูตฝรั่งเศส ราชทูตอเมริกันที่เมืองจันทบุรีทางแม่ทัพ
 เรือของอังกฤษ ถ้าจะควรทำอย่างไรต่อไป ที่การปรึกษา
 ดำรงได้ครั้นนั้น เพราะดีที่บัญญัติบุคคลแค่ ๒ คน คือ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^(๑) พระองค์ ๑ กับ
 สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์องค์ ๑ แต่พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระเจ้าแผ่นดิน จะเข้
 ทรงปรึกษากว่ากต่างเองไม่หนัก ได้แต่คอยทรงอำนาจการ
 แดะแนะนำ อย่างว่า "อยู่ข้างหลังฉาก" ในจดหมายเหตุ
 ของเซอร์จอห์นเบาริงกล่าวหา สมเด็จพระยาบรมมหา
 ศรีสุริยวงศ์เป็นคณฤชิตเจ้าพูดจาว่ากต่าง กับทูต อังกฤษ
 ทางเมื่อเวลาประชุมหาหลวงปรึกษาดัญญา ณ จวนสมเด็จพระ
 เจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์หลาย ๆ วันประชุมกันครั้ง
 หนึ่ง แดะไปพูดจาปรึกษาหารือกับเซอร์จอห์นเบาริงเป็นอย่าง
 ส่วนตัวเองแทบทุกวัน พระบรมราชาไชยของพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในครั้งนั้น ทรงพระราชดำริ

12/03/2565

(๑) พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เซอร์จอห์นเบาริงว่าไม่ได้
 ทรงเกี่ยวข้องกับที่ปรึกษาทีเดียว เพราะเกรงใจสมเด็จพระยาทั้งสอง

ว่าความขี้ใจหนึ่ซึ่งเห็นว่ของกฤษคงจะเอาให้จงได้ ยอมให้
 ด้ยโดยค้ แดกเอาชื่อไทยค้ของการจะให้เขาตดหย่อนผ่ชน
 ผ่นให้ตกว่า^(๑) เพราะอย่างไร ๆ ก็คงทำหน้งต้อด้ญญา
 จงจะพนเหตุเภทภัยแกบ้านเมือง ครงนนต้มเตจเจ้าพระยา
 บรมมหาศร์ตริยวงศ้เบญช้อยกตวงในระหว่กตดข้งกฤษกับ
 ต้มเตจเจ้าพระยาทงต้อง แต่ต้ามารกเขาได้ต้มนทงต้องผ่าย
 จนเซอร์จอนเบาริงชมไว้ในจดหมายรายวัน ซึ่งเขียนใน
 ระหว่กเวดามือปกรษาศ์ญญาภนอยูนนแห่ง ๓ เขียน
 เมอดนท ๗ เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘) ว่า
 “เจ้าพระยาศร์ตริยวงศ้คนนถาไม่เบนเจ้ามารยาอย่างยอด
 กเบนคนรทบ้านเมืองของตนอย่างยง แต่จะเบนเจ้ามารยา
 หรือเบนคนรทบ้านเมืองก็ตาม ตอข้งยอมว่าตดตดว่การ

(๑) อุตสาหกรรมในข้อนี้ ตามที่ได้ข้ยนเล่าถันมา ว่าเดิมอ้งกฤษจะขอ
 ทตง “ฟอเรนคอนเซชัน” อย่างข้นได้ตงในเมืองจีน ก็เบนอาณาเขตต์
 ล้าหรับพวกฝรัง้อยู่และปกครองถันเองแห่งหน้งต่างหาก จะเบนที่ชอง
 นนทรหรือทอถงศลาแห่งใดแห่งหน้งนี้ไม่ทราบแน่ พระบาทสมเดจ้พระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรังเกียจ เซอร์จอนเบาริงก็ยอมตามพระราช
 ประสงค์ จึงมิได้มีเมืองฝรัง่ตงข้นในเมืองไทย อย่างเช่นที่เมืองเซียงไฮ้
 และเมืองเทียนสิน

ตาคนทั้งหลายที่เราได้มาพบในถนน ทั้งนักขายอาหารตาม
 ริมทางอย่างผู้ต้ว และรู้จักพูดจาพอเหมาะแก่การ” อีก
 แห่ง ๓ เขียนเมื่อวันท ๑๓ เมษายน ว่า “อัยยาศัยของ
 อัครมหาเสนาบดี (คือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์) นั้น น้า
 ต้วรเรววิญมาก ท่านได้กล่าวแก่เราหลายครั้งว่า ถ้าเรามี
 ความมุ่งหมายจะช่วยประชาชนให้พ้นความทุกข์ และช่วย
 บ้านเมืองให้พ้นภยันตราย ซึ่งเขาประโยชน์ของบ้านเมือง
 ไปเป็นส่วนตัวบุคคลนั้นจะช่วยเราเหนื่อยด้วย และถ้าเรา
 ทำการดีจริง ข้อเลี้ยงของเราจะเป็นพยานของต่อไปขอ
 กาดนาน ท่านให้เราทราบความบกพร่องต่าง ๆ โดย
 มิได้บังคับเลย และบางครั้งพูดอย่างโกรธเกรี้ยว (ไม่
 พอใจในการที่เป็นอยู่) ถ้าท่านผู้นั้นใจจริงดังปรากฏว่า ก็
 คงนับว่าเป็นคนรักบ้านเมือง และฉลาดเด็ดที่สุดคนหนึ่ง
 ในเหล่าประเทศตะวันออกนี้ อนึ่งการใช้เงินนั้นท่านเป็นผู้
 ไม่ตระหนี่ 12/08/2569 กล่าวหาเงินทำให้ร้อนใจ จึงใช้สอยเสียอย่าง
 ไม่เบียดกรอเลย ส่วนความยากซึ่งมีในฐานะของตัวท่าน
 นั้น ท่านก็ขจัดแจงให้เราทราบหมด แม้ความลำบากเกี่ยว

กับผู้ที่อยู่ในสังคมเดียวกัน (เห็นจะหมายความว่า ดัมเด็ค เจ้าพระยาทั้งสององค์) ก็ไม่ปกติ” คำเซอร์จอห์นเบาริง^(๑)

ข้อให้เห็นความสามารถคาดคิดเหตุม ของเจ้าพระยา ศรัทธัยวงศ์เพียงไว้ในสมัยนั้น พอทำหนังสือสัญญาฉบับ อังกฤษแล้ว ในบเกาะ พ.ศ. ๒๓๙๘ นั้นเอง ดัมเด็คเจ้า พระยาบรมมหาปฤษฎางค์ถึงพิราตย์ ต่อมาอีก ๒ ปี ดัมเด็คเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติถึงพิราตย์ ในบมะเต็ง พ.ศ. ๒๔๐๐ แต่นั้นเจ้าพระยาศรัทธัยวงศ์ก็เบนตัวหัวหน้า เหนือบดทงปวง ทั้งโดยตำแหน่งและโดยความสามารถ ในราชการงานเมืองทั่วไป^(๒)

ตั้งแต่ของอังกฤษเข้ามาทำหนังสือสัญญาสำเร็จแล้ว ต่อ มาอีกปีหนึ่ง อเมริกันและ ฝรั่งเศสก็เข้ามาขอทำหนังสือ สัญญาบ้าง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

(๑) กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงช่วยแปลคำเซอร์จอห์นเบาริงที่พิมพ์ไว้ในนี้จากภาษาอังกฤษ 1940/2565

(๒) เจ้าพระยานิกรบดินทร์เป็นที่สมุหนายกยังอยู่ แต่มีชราอายุ ถึง ๘๐ ปี ไม่สามารถรับราชการเสียแล้ว กรมหลวงวงศาธิราชสนิทได้ ทรงกำกับราชการกระทรวงมหาดไทย

พระราชดำริโดยพระปรีชาญาณเห็นการอันเป็นข้อสำคัญ
 อีกอย่างหนึ่ง ว่าใน ๗ ก็จำต้องทำสัญญากับฝรั่งแล้ว
 ทำสัญญาเสียให้หลายชาติด้วยกัน ความเป็นอดีตสภาพ
 ของบ้านเมืองก็จะมั่นคงคิดว่าให้ฝรั่งแต่ชาติหนึ่งชาติเดียว
 เขามามอานาจ เพราะฉะนั้นเมื่อชาติไหนมาขอทำหนังสือ
 สัญญา ก็โปรด ๆ ให้รับทำด้วย เป็นพระบรมราโชบาย
 มาตลอดในรัชกาลที่ ๔ เป็นแต่ระดมให้เสียเปรียบกว่า
 สัญญาที่ตามมาแล้ว การที่ทำหนังสือสัญญากับฝรั่งต่างชาติ
 ครบถ้วน เป็นเหตุให้ต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงกิจการบ้าน
 เมืองหลายอย่าง เป็นคนวางชกเก็บภาษีภายในของเล็กผูก
 ชาติซื้อขายอย่างแต่ก่อน เปลี่ยนนชกเก็บชกตั้งตามจำนวน
 สินค้าแล้วแต่ใครจะค้าตั้งใดก็ได้ และต้องตั้งภาษีต่าง ๆ
 ขึ้นใหม่อีกหลายอย่าง ทดแทนจำนวนเงินผลประโยชน์
 แผ่นดินที่ชาติไป เพราะเด็กภาษีผูกชาติ^(๑) ส่วนการ
 ทดแทนผลประโยชน์ของเจ้านายและข้าราชการทรงพศ

(๑) เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ บอกรายชื่อภาษี ซึ่งตั้งใหม่ไว้ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ ว่า ๑๔ อย่าง และแก้ไขเลิกถอนภาษีเดิมบ้าง

ทของชาติไปเพราะทำหน้าที่ต้อตัญญาภกับฝรั่งน กแก้ไขดวย
 ให้พวกพ่อค้า (ซึ่งเป็นเชอจันโดยมาก) เขารบเป็นเจ้า
 ภาษนายอากรทตงชนใหม่ และแจกการควบคุมภาษาชน ๆ
 ใหชนอยู่ในกระทรงต่าง ๆ ผู้มีบรรดาศักทต ชงชาติ
 ประโยชนเป็นเจ้ากระทรงอยโดยมาก ก็ได้รับตจแบ่ง
 จากเงินภาษอากรทตคนใดควบคุมชน^(๑) ยังการทตของคต
 บของกนมให้ชาวเมืองเกิดอดชยากเพราะฝรั่งมาชอชาวเขา
 ไปตยชน ก็ตจคคอ่านบารงการกตกรรมและพานิชย-
 กรรมให้เพิ่มพชผลชนให้พอแก่การค้าขาย จึงเกิดควม
 คคชคคตองมหาตจต คตองภาษาเจรวญ เพิ่มทางคมนาคน
 และเบกทให้คนทำไร่นามากชน นอกจากที่ใดกถาจมา
 เมื่อประกา พ.ศ. ๒๔๐๔ พระบาทตมเตจพระเจ้าจอมเกด
 เจ้าอยหัวโปรด ๆ ให้ตมเตจเจ้าพระยาบรมมหาศรวตจยวงศ
 ออกไปเมืองตงคโปรดชกนกับพระเจ้าดกยาเชอ กรม
 หนนชณนารกนตจ^๕ ซึ่งได้ทรงบัญญัติการกรมพระคตจ

(๑) ที่การเก็บภาษอากรนชกนอยู่ในกระทรงต่าง ๆ ในรัชกาล
 ที่ ๔ เป็นตจยเหตุตจกล่าวมา เพราะในสมช้นนัประเพณีที่เสนาบดีได้เงิน
 เดือนตามตำแหน่งยังไม่เกิดขึ้น

มหาตมบัณฑิต ให้ตรวจตราพิจารณาวิชาของกฤษทำนุบำรุง
 บ้านเมือง แต่จะกตัญญูมากกราบบังคมทูลถวายรายงานอย่าง
 ไรบ้างหาปรากฏไม่ การทำนุบำรุงกรุงเทพ ฯ ตามคดีฝรั่ง
 เช่นทำถนนและสะพานสำหรับใช้รถจัดไปรถ เป็นต้น เนื่อง
 มาคงแต่ทำหนังสือสัญญาเปิดการค้าขายกับต่างประเทศ
 และสมเด็จพระยาบรมมหาจักรีวงศ์เป็นผู้รับสั่งให้
 แดงการเหต่านนแทบทุกอย่าง ครั้นเมื่อทำหนังสือสัญญา
 แดงฝรั่งเข้ามาค้าขายมากขึ้น โดยลำดับ แดงมั่งดังเขา
 มาคงคอยอุดหนุนคนในบังคับของตน ก็มักจกการเกยวของ
 แดงความลำบากซึ่งมีได้เคยมีมาแต่ก่อนเกิดขึ้นต่าง ๆ การ
 ที่แก้ไขความลำบากต่าง ๆ กับฝรั่งในครั้งนั้นก็ได้อาศัยแต่
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระยา
 บรมมหาจักรีวงศ์เป็นสำคัญ ถ้าจะเปรียบด้วยการทหาร
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเหมือนเป็นแม่ทัพ
 แดงสมเด็จพระยาบรมมหาจักรีวงศ์เหมือนเป็นเสนา
 ธิการ ช่วยกันมาจนตลอดรัชชกาลที่ ๕ ด้วยฐานะเป็นดัง
 กษัตริย์ เมื่อความจำเป็นจะต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

เกิดชนครวงเวรมรชชกาลที่ ๕ จึงไม่ผอนนอกจากเดิม
เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งจะเป็นตำแหน่งผู้สำเร็จ
ราชการแผ่นดินได้

ข้อสำคัญอันหนึ่ง ในเรื่องประวัติของเดิมเจ้าพระยา
บรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อตอนก่อนเป็นผู้สำเร็จราชการ
แผ่นดิน คือที่ท่านคิดอ่านยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ ซึ่ง
เป็นพระมหาอุปราช ตั้งปรากฏอยู่ในเรื่องจดหมายเหตุเมื่อ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต (ซึ่งได้
พิมพ์ในงานสดมถวาร) นั้น มีหลักฐานปรากฏว่าท่านได้
ตกตงใจมาแต่หัวท้าย เห็นจะเป็นตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระ
พระบรมเจ้าอยู่หัวสวรรคตเมื่อปลาย พ.ศ. ๒๔๐๘ และ
ได้กราบบังคมทูลความคิดนั้นแก่พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบด้วย เรื่องนพระบาทสมเด็จพระ
จุฬจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชดำรัสว่า ^๑ว่านหนึ่ง
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เด็ดจ้อออกประทับ

(๑) เมื่อฟังข้าพเจ้าไม่ได้กราบทูลฯ ตามที่ไปไหน สันนิษฐานว่า
เห็นจะในราวปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๑๐

ณ พระตำหนักพระที่นั่งอนันตสมาคม^(๑) อันเป็นที่
 ทรโหฐาน ส้มเต๋อเจ้าพระยาบรมมหาศรีวิชัยวงศ์เจ้าเฝ้าฯ
 ถัดจนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับ
 คอยรับใช้อยู่ข้างเมืองพระชนของของพระส้มเต๋อพระบรม
 ชนกนาถ ได้ทรงสดับตรัสประกาศกับส้มเต๋อเจ้าพระยาบรม
 มหาศรีวิชัยวงศ์ ด้วยเรื่องต่างๆ มาจนถึงเรื่องวงหน้า
 ส้มเต๋อเจ้าพระยาบรมมหาศรีวิชัยวงศ์ จะได้กราบทูลอธิบาย
 ว่ากระไรหากทรงได้ยินถนัดไม่ ได้ยินแต่พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นตรัสตอบว่า “ถ้าเช่นนั้นก็น่าแบ่ง
 แบ่งกันเสียก็ของดีนามหลอดกแก้วกัน” เจ้าพระยาสุรเสนา
 ว่า ส้มเต๋อเจ้าพระยาบรมมหาศรีวิชัยวงศ์ คงกราบทูล
 อธิบายว่าเห็นจำเป็นจะต้องให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็น
 พระมหาอุปราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ไม่ทรงเห็นชอบด้วย แต่จะทรงโต้แย้งขัดขวางก็เห็นไม่
 เป็นประโยชน์ จึงได้มีพระราชดำรัสอย่างนั้น เสด็จพระ
 บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสถาม กัดมกับ

(๑) พระที่นั่งอนันตสมาคม องค์ในพระอภิเนาวนิเวศ เดิมวัน
 เสียแล้ว

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยกย่อง
 กรมหมื่นบวรวิชัยชาญในเวลาดังกล่าว เช่นโปรดฯ ให้ไป
 เยี่ยมคอบราชทูตฝรั่งเศส (ที่ปรากฏในหนังสือเรื่องพระ
 ราชประวัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เมื่อก่อนด้วยราชย์) และเดาว่าเมื่อเสด็จออกทรงเจ้า
 เมืองดังกล่าวโปรดฯ ทัพพันบาทจากหอ โปรดฯ ให้กรมหมื่นบวร
 วิชัยชาญหมอบเฝ้าฯ ข้างที่ประทับฝ่ายหนึ่ง คู่กับพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นเป็นต้น

เหตุใดสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์จึงคัดยก
 กรมหมื่นบวรวิชัยชาญขึ้นเป็นพระมหาอุปราช ขอนทานท
 เป็นผู้ทดแทนใหญ่แต่ก่อน มีความเห็นพ้องกันโดยมากว่าคง
 เป็นเพราะสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ คิดเกรงว่า
 เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระเจริญวัยขึ้นจะทรงคิด
 อานาจอาณาของท่าน หรืออย่างต่ำก็จะคอยโต้แย้ง
 ขัดขวางมิให้ท่านทำราชการได้สะดวก และอาจทรงทำได้
 ด้วยเป็นพระเจ้านัดคน จึงคัดตั้งพระมหาอุปราชไว้เป็นที่
 กัดกิน และเลือกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระมหาอุปราช
 ด้วยเห็นว่า จะเข้ากันกับองค์หลวงไม่ได้ ก็จะเป็นต้อง

อาศัยควาทานทั้งผายวงหอดวงแตรวงหน้าตงน ความคิดของ
 ส้มเต๋จเจ้าพระยาบรมมหาศรีศรีวงษ์ เช่นผู้อันดับนุษฐาน
 ตงกดาวมา แม้วานจะคิดอย่างนั้นจริง ก็เห็นจะไม่กล้า
 กราบบังคมทูล ฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เช่นนั้น จึงนำอันดับนุษฐานว่า ส้มเต๋จเจ้าพระยาบรมมหา
 ศรีศรีวงษ์จะได้ยกเหตุอันใดขึ้นกราบบังคมทูลพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงเห็นความจำเป็น
 ในการที่จะต้องยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญขึ้นเป็นพระมหา
 ออุปราช ข้อนั้นไม่เคยได้ยินท่านผู้ใดกล่าว ได้แต่อดองคิด
 เตาตโดยอาศัยความจริงมีอยู่ ๒ ข้อ ข้อ ๑ คือประเพณีที่
 มผู้นัดำเรจราชการบ้านเมืองแทนพระเจ้าแผ่นดินเมื่อย
 ทรงพระเยาว์ มิได้เคยมีเยี่ยงอย่างในกรุงรัตนโกสินทร์
 แม้เคยมีในสมัยกรุงศรีอยุธยาหลายครั้งกมกเบนภยอนตราย
 แก่พระเจ้าแผ่นดินซึ่งยังทรงพระเยาว์นั้น มคดวอย่างตรงตง
 ๑๒/๐๘/๒๕๖๕
 ทศุด คือเมื่อสมเด็จพระเชษฐาธิราชราชโอรสพระเจ้าทรง
 ธรรมไทรบรมชชทายาท พระชันษาได้ ๑๕ ปี พระเจ้าปราสาท-
 ทองเมื่อยังเป็นเจ้าพระยาตากาโหม (อย่างเดียวกับส้มเต๋จ

เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นอยู่ เมื่อในรัชกาลที่ ๕ และมีราชทินนามว่า "สุริยวงศ์" (คล้ายกันด้วย) ได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน จะคิดความตกต่ำในหนังสือพระราชพงศาวดารตรงนั้นมาลงไว้พอให้เห็น (๑)

"อย่ามาเดือนเศษ มารดาเจ้าพระยาภักดาโหมถึงชีพตก-
ษัย แดงการศพเสร็จแล้ว เจ้าพระยาภักดาโหมสุริยวงศ์
ออกไปตงการบดงศพ ณ วัดกุฎี ราชวาทนายทหาร
พดเรือนผู้ใหญ่น้อยออกไปช่วย (ถึง) นอนค้างแรมอยู่
เป็นอันมาก ฝ่ายข้าหลวงเดิมพระเจ้าอยู่หัว (คือ สัมเด็จพระ
พระเชษฐาธิราช) กราบทูลขยงเป็นความดับว่า เจ้าพระยา
ภักดาโหมสุริยวงศ์ทำการครองใหญ่หลวงนัก หากเอาการศพ
เข้ามาบังได้ เห็นทจะคิดประทุษร้ายต่อพระองค์เป็นมั่นคง
สัมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิ ได้มีวจารณให้ถองแตกกพระทัย
ตรัสให้เหล่าชาวบ่อนด้อมพระราชวงชน ประจำหน้าทแดด
เตรียมทหารไว้เป็นกองๆ จึงดำรัสให้ขุนมหามนตรีออกไป
ไปหาตัวเจ้าพระยาภักดาโหมสุริยวงศ์เข้ามา (เข้า)

(๑) ต้องคัดมาขาวสักหน่อย เพราะความตรงนี้สำคัญแก่เรื่องที่

ขณะนั้น จมندرพรเพชญภักต้อดหนง้อดบออกไป
 ก่อน ว่าพระโองการให้หาเข้ามาดมวย บदनเตรียมไว้
 พร่อมอยู่แฉ้ว เมื่อเจ้าคุณจะเขามานนให้คาคเชอกเขามา
 ทเดียว ครนขนมหามนตรออกป้ดง กราบเรียนว่าพระ
 โองการให้หา เจ้าพระยาภคตาโหมด้รียวงค์แจ่งการซึ่ง
 จมندرพรเพชญภักตบออกให้ถ่นอยู่แฉ้ว จึงวอชนทามกลาง
 ขุนนางทงปวงว่า เราทำราชการกตัญญูแต่ครั้งพระพุทช
 เจ้าหตวงมา ท่านทงปวงกแจ่งอยถ่นแฉ้ว เมื่อพระพุทช
 เจ้าหตวงเสด็จจ้ดจรรคคแฉ้ว ถ้าเรวรกซึ่งราชด้มบค ท่าน
 ทงหตวงเห็นจะพนเราเจียวหรือ ขุนนางทงปวงกราบแฉ้ว
 จึงว่า ราชการทงปวงกถชชาคอยแแก้ผาเทากรณาเจ้าถ่น
 ทจรมผู้โตชคแซงนน ข้าพเจ้าทงปวงกไม่เห็นมคจแฉ้ว
 เจ้าพระยาภคตาโหมด้รียวงค์จึงว่า ท่านทงปวงจงเห็นจรง
 ดวยเราเถด เรวกตัญญูคคควาเบนตูกเจ้าชาวแตง จึงเบน
 ๑๒/๐๘๖๓๖๕
 คนคคชานปรกษามให้เสยราชประเพณี ยกราชด้มบคถวย
 แฉ้วยงห้ามคความคไม่ พังแต่คาคนยุง กถบจมาทวราย
 เราผู้มีความชอบค้อแผ่นดินอกเจ้า ท่านทงปวงจะทำ

ราชการต่อไปข้างหน้าจงเร่งคิดถึงตัวเกิด ชุมนางทงหน
 กราบแล้วว่า อินเฝ้าเทวกรรณา (ว่า) ทงนครนักษหน้า
 เจ้าพระยากตาโหมด้รียวงศ์ตทวงทงชุมนางทงปวงเห็นยังได้
 อารมณเป็นกลางอยมั่งใจเป็นแท้ จึงตั้งตระดวงพันให้กุม
 เอาตัวชนมหามนตรีแต่ละบ่าวไพร่ ซึ่งพ่ายเรอมาหนไวให้สิ้น
 ทะดวงพันก็กรูกันจับเอาชนมหามนตรีแต่ละไพร่ไปคุมไว้
 ชุมนางทงปวงเห็นตงหนตรงคนตกใจหน้าช้ตตงทุกคน
 เจ้าพระยากตาโหมด้รียวงศ์เห็นตงหนจึงว่า บดินพระเจ้า
 แผ่นดินว่าเราทำการประชุมชุนนางพรอมมุดทงนคคการเป็น
 กบฏ ก็ทำทงปวงซึ่งมาช่วยโดยด้จริคนนจะมีพลอยเป็น
 กบฏไปด้วยหรือ ชุมนางพรอมกนกรบเรยหนว่าเป็นชรรมดา
 อย่แล้ว อุปมาเหมือนหนงนิทาน พระบรมโพช้ตตัวเป็นนาย
 ด้เภาคนทงหลายโดยด้วไปด้ำ ใช้ไปไปถึงท้ามกลาง
 มหาสมุทร คอ้งพายุใหญ่ด้ำเภาจะอับปางอยู่แล้ว พระบรม
 โพช้ตตัวจึงคิดว่าถ้าจะนงอยตงนก็จะพากนตายเสียด้วยตง
 ทงด้ำเภา จึงตงด้จจชฐานว่า ถ้าอาตมาจะด้ำเร้งแก่พระ
 บรมโพธิญาณ ขออย่าให้ด้ำเภาอับปางในทอ้งมหาสมุทร

เคย เสด็จธรรมาภิบาลพระบรมมหาราชวังโพธิ์ตัดหัว ถ้าหากจะมีใคร
 คัดเอาคนใดคนหนึ่งไปประเทศชานซึ่งจะไปคนนั้น ก็เหมือน
 การชนเบนเครื่องน ถ้ามาเท่ากรรณานางตายคนทงหลายก็จะ
 พดอยตายด้วย ถ้ามาเท่ากรรณาคิดการรอดจากความตาย
 คนทงปวงก็จะรอดด้วย เจ้าพระยาภคธาดาโหมสุริยวงศ์ได้ฟัง
 ขุนนางว่าตงหนักหัวเราะ แล้วว่าเจ้าแผ่นดินว่าเราเป็นกบฏ
 แล้วเราจะทำตามรับสั่ง ท่านทงปวงจะว่าประการใด
 ขุนนางทงปวงกราบแล้วจึงว่า ถ้ามาเท่ากรรณาจะทำการ
 ใหญ่จริง ข้าพเจ้าทงปวงจะขอเอาชีวิตต้นของพระคุณตาย
 ก่อน เจ้าพระยาภคธาดาโหมสุริยวงศ์เห็นขุนนางปดงใจพร้อม
 โดยสุจริต ก็จัดแจงเม้นหมวดเบนกองกำหนดกฎหมายกัน
 มั่นคง ”

“ ครั้นเพดบาย ๓ โมงเศษ จุดเพลิงเผาศพแล้วได้
 อุดมฤกษ์เวลา เจ้าพระยาภคธาดาโหมสุริยวงศ์ก็ตงเรือพร้อม
 ด้วยขุนนางทงปวงตั้งกรอยดำ คนประมาณสามพันเศษ
 ตั้งรพด้วยเครื่องสังคีตราชูรดของมาชนประศษย์ ฉนวนเบน
 วันเสาร์ เจ้าพระยาภคธาดาโหมสุริยวงศ์ได้เสด็จอากางเกงดำ

ขนมาค้า ขนนางและไพร่ตามมาเบื่อนอนมาก ครนลงทหน้า
 พระบาทจึงตงจากมาตงตั้งจอชชฐานว่า ข้าพเจ้าปรารถนา
 โพรญาณ ถ้าจะดำเร้งแก่พุทธชดมบตเบนเท จะยกเข้าไป
 ต้างผู้อดดีขอให้ดำเร้งตั้งปรารถนา เด็จจอชชฐานแล้ว
 เพดาพตบคำ จึงมาตงชุมพตอยู่ณ วัดสุทธาวาส ครน
 เพดา ๘ ทุม นางคอยฤชพรอมกน เห็นพระบรมตำรภ
 ชาติเด็จมาแต่ประจิมทิศผ่านไปปราจันทิศ ไคณมิตต์เป็น
 มหามงคตฤชอนประเด็ริฐ กียกพตเข้าประคุมงคตสุนทร
 ให้ทหารเอาขวานฟันประคุมงคตสุนทรเข้าไปได้ ค้วยเคชะ
 ฤชฎาภินหารอนยิ่งใหญ่ ห้ามผู้ใดจะออกค่อต้ามมิได้ ก
 กรุกันเข้าไปในท้องต้ามใน ข้าหตวงเคิมซึ่งนอนเว
 ประจ่าของร้องกราบทุดเข้าไประจ่า เจ้าพระยาภดาโหมสุริย
 วงศ์ยกเข้ามาได้เดื่อ พระเจ้าแผ่นดินได้ฟังคตพระทัยน
 มิได้คค่อวาทจะค่อสุ ออกจากพระราชวงกับพวกรข้าหตวง
 เคิมตงเรือพระที่นั่งหนไป เจ้าพระยาภดาโหมสุริยวงศ์เข้า
 ไปในพระราชวงได้ รู้ว่าพระเจ้าแผ่นดินหน จึงสั่งให้
 พระยาเดโช พระยาทายน่า ไปตามแต่ในเพดากดางคิน

วันนั้น รุ่งชนเข้าพระยาเดโช พระยาทายนาทนพระเจ้า
แผ่นดินที่ป่าไมกั้นน้อยด้อมจับเอาตัวมาได้ เจ้าพระยา
กดาโหมสุริยวงศ์ตั้งให้เอาไปตำเร็จโทษตามประเพณี
กษัตริย์ พระเชษฐาธิราชอยู่ในราชสมบัติหนึ่งกับ
เจ็ดเดือน ”

ความทศกตมาลงตรงนี้ อยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดาร
ฉบับเดิมแต่กรมพระปรมาธิบดีชิโนรส ซึ่งเป็นหนังสือพระ
ราชพงศาวดารฉบับแรกที่ได้ลงพิมพ์เมื่อ本年 พ.ศ. ๒๔๐๖
ในรัชกาลที่ ๔ บรรดาผู้ศึกษาพงศาวดารในสมัยนั้น ได้
อาศัยหนังสือฉบับนี้ด้วยกันทั้งนั้น เมื่อใครปรารภถึงเรื่อง
ที่จะดองมผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน คิดถึงเรื่องพงศาวดาร
ตรงนคองหวาดทอน แม้มันแต่เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริย-
วงศ์ก็คงรู้สึกความลำบากใจ ยิ่งความจริงอีกข้อหนึ่ง คือ
พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระ
บิณฑุกาโมทนต์เจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริย-
วงศ์ ถ้อยที่ได้อาศัยกันในการรักษาบ้านเมืองให้เป็นปกติ

มา ถัดนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 ภาวระอนตาบากยาถยงทงปจวกจะตกหนักออยเกล้าท่าน ถ้าม
 แต่ตจท่านเป็นคนสำคัญอยู่ในแผ่นดินแต่ผู้เดียว ทำอะไร
 คนทงหลายก็จะพากันคอยแต่ตั้งตัย ว่าท่านจะคิดกบฏ
 อย่างเจ้าพระยาตากาใหม่ด้รยวงศ์คร่งกรงศ์รยชยา จึง
 เห็นควรจะให้หม่อมพระมหาอุปราชชนไว้ให้เป็นคนสำคัญใน
 แผ่นดินออกพระองค์ทงอยเห็นอดวท่าน ท่านองเดยดกบ
 เมอมพระบาทสมเด็จพระมุนเกล้าเจ้าอยู่หัว พอเป็นเควของ
 บ้องกนตจท่านมิให้ถกตั้งตัยว่าจะคิดกบฏ บางที่สมเด็จพระ
 พระยาบรมมหาศรีวัรยวงศ์จะกรวบบงคนทุดอชบายแก่พระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยท่านองทกถาวมาน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นชอบดวย
 แต่มีวัจจะชดชวางอย่างไร เพราะทรงพระราชดำริเห็นว่า
 กาจาดองมีผู้ดำเรจราชการแผ่นดิน สมเด็จพระยา
 บรมมหาศรีวัรยวงศ์ก็งได้เป็น เมอมเป็นเดวจะยกกรม
 หมนบวรจชชชาญชนเนนพระมหาอุปราชก็งยกได้ จึง
 ได้มีพระราชดำรัสว่า “ถ้าเซนนกนกาแพงแบ่งกนเดยท

ของต้นนามหวดวงกต์แถวกัน” นาคคตินจตุตถ์ออกไปอีกชื่อหนึ่ง
 ว่า ถ้าหากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตั้ง
 ดำรงพระชนมมัยจนถึงไตรทรวงมอเบณราชสันตมตเกล้าสมเด็จพระ
 พระจุตจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสมเด็จพระราชประสงค์แล้ว จะทรง
 ตั้งกรมหมนมอวราชยชาญเบณพระมหาอุปราชหรือไม่ ชอน
 เมื่อกิดใคร่ครวญดูเห็นว่าจะไม่ทรงตั้ง เพราะผิดราช
 ประเพณีสถานหนึ่ง กับอกัดถานหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมปลกตทรงคริตรองการรอบคอบ มักจะ
 ทรงเห็นการไก่อกว่าสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
 ซึ่งเบณผู้ฉลาดยงแต่จะแก้ไขกิจการอนเบณปัจจุบันทนต์อน

ประวัติเจ้าพระยาภาสกรวงศ์

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ มหาประยูรพงศ์บังนิมิตในย
นานาสมัยสมันต โทศถ สักตราชกิตโยปการ อเนกคุณดำรง
สุนทรประวัติ นฤปรัตนราชสุปรีย์ เด่นาบค้อุดมศักดิ์
อรรคปรมามาตย์ ชาติอาชาฉายไครย ศักรัตนไตรยธรรม
ชาติ อภัยพิริยปรากฏมพาทิ เบนบุตรที่สุดของสมเด็จพระ
เจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ฯ ซึ่งเรียกกันเป็นสามัญว่า
สมเด็จพระยาองค์ใหญ่ หม่อมอินเป็นมารดา เกิดที่
เมืองชุมพรในรัชชกาลที่ ๓ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม
๘ ค่ำ ปีระกา พ.ศ. ๒๓๘๒ ในเวลานั้นสมเด็จพระยา
บรมราชาธิบดีเป็นเจ้าพระยาพระคลัง ว่าที่สมุหพระกลาโหม ดง
ไปตั้งกองตั้งเตชหัวเมืองบักซ์ไคมายตะวันออกอยู่ตเมือง
ชุมพร เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เกิดที่นั่นจึงได้นามว่า "ชุมพร"
แต่เรียกกันว่า ^{12/08/2365}พร เมื่อสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ถึง
พิราลัยในรัชชกาลที่ ๔ อายุเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้เพียง
๕ ขวบ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็น

พชายใหญ่ เมื่อยังเป็นเจ้าพระยาตรีศรียวงศ์ที่ตมฺหพระ-
 กดาโหม เป็นผู้ปกครองตมฺกุด จึงบำรุงเลี้ยงต่อมา ให้
 เต่าเรียนอักษรสมัยในด้านกษัตริย์แคว่ทวดประยวงค์
 ด้วยกนกบุตรหลานตมฺเต้เจ้าพระยา ฯ ซึ่งอายุร่นราว
 คราวเดียวกันหลายคน แต่การฝึกสอนในตมฺยนั้นเพียง
 ให้อ่านหนังสือออกและเขียนได้ ไม่ได้สอนกนกพิสดาร
 เหมือนเมื่อมีโรงเรียนในชนตมฺ เพราะผู้ปกครองตมฺ
 นอกจากราชตมฺยังคงถือคติเก่าว่าวิชาหนังสือเป็นวิชา
 สำหรับตมฺยนั้น ไม่จำเป็นตมฺมบรรดาคึกตมฺจะต้องเต่าเรียน
 ใหรรู้ตมฺชง เพราะฉะนั้นในพวกบุตรหลานตมฺเต้เจ้า
 พระยา ฯ ที่ได้เต่าเรียนด้านกเดียวกับเจ้าพระยาภตมฺกรวงศ์
 จึงไม่ปรากฏว่าใครเชี่ยวชาญในวิชาหนังสือ ถึงเจ้าพระยา
 ภตมฺกรวงศ์ในชนนนั้นก็ไม่มีปรากฏว่ารู้พิเศษกว่าเพื่อน แต่
 ทว่าอุปนิสัยของท่านรักเต่าเรียนปรากฏมาแต่ในชนน
 ข้าพเจ้าเคยได้ยินเพื่อนเรียนของท่าน คือ พระยามนตรีศรีย-
 วงค์ (ชน บุนนาค) และพระยาประภตมฺกรวงศ์จรุจตมฺภกต
 (ชาย บุนนาค) เป็นต้น เต่าให้ฟังว่า เจ้าพระยาภตมฺกรวงศ์

นั้น “ชอบวางตัวเป็นนักปราชญ์มาแต่เด็ก” ไม่ใคร่ถูก
 กับเพื่อนฝูง จึงมักถูกเขารังแก ยกตัวอย่างดังเช่นเวดาคาม
 ดมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ไปเที่ยวตามหัวเมือง
 เวดาคาจะเดินป่าแต่เช้า พวกเพื่อนมักแกล้งทวงเจ้าพระยา
 ภาด ๆ ให้มัวหลับไปไม่ทัน ท่านก็มีปัญญาป้องกันตัว
 เอาเชือกผูกเท้าโยงขวางประตูไว้ ใครออกประตูห้องไป
 ต้องสะดุ้งเชือก ๆ ก็ชักปลุกท่านให้ตื่นตงน แล่ตั้งอุปนิสัยดี
 ของเจ้าพระยาภาดกรวงศ์ซึ่งมาแต่ยังเยาว์

บางทีจะเป็นเพราะสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริย-
 วงศ์ เห็นเจ้าพระยาภาดกรวงศ์มีอุปนิสัยดีชอบเดาเรียน
 นนเอง เมื่อจัดการโกนจุกให้แล้ว พอลายเจ้าพระยาภาด ๆ
 ได้ ๑๕ ปี ดมเด็จพระยา ๗ ก็ตั้งไปเดาเรียนวิชาที่
 ประเทศอังกฤษ ไปเรียนอยู่ที่โรงเรียนคาบดแมดกซ์ที่
 ไกลกรุงลอนดอน เรียนอยู่ ๓ ปีมีความรู้พูดภาษาอังกฤษ
 ได้ และอ่านหนังสือของอังกฤษเข้าใจความ ก็ต้องถูกถอนตัว
 ออกจากโรงเรียนด้วยเมือบชชาติ พ.ศ. ๒๔๓๘ เจ้าพระยา
 สุริยวงศ์ไวยวัฒน์ (จร บุนนาค) เป็นราชทูตออกไปยุโรป

ไม่มีตำมที่จะใช้ในส่วนตัว จึงไปเรียกเจ้าพระยาภาสกรวงศ์
 มาใช้เป็นตำม แล้วเลยพากลับคืนมากรุงเทพฯ เมื่อ
 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์กลับมาในวัยได้ ๑๘ ปี มาประดู่พ
 ไซค์ด้วยหม่อมราโชทัย (ม.ร.ว. กระจ่าง อิศรางกูร
 ณ อยุธยา) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ได้ทรงใช้สอยเป็นอย่างราชเดชานุการ สำหรับเชิญกระแด้
 ร์บตั้งไปพูดจากับชาวต่างประเทศถึงอนิจจกรรมในมึเถาะนน
 ตำแหน่งว่างอยู่ พอดีสมเด็จพระยา ๗ นำเจ้าพระยา
 ภาสกรวงศ์ถวาย ก็โปรด ๗ ให้รับราชการแทนหม่อม
 ราโชทัย และต่อมาไม่ช้าก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๗
 พระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายราชานัดยานุหาร ตำแหน่ง
 หุ้มแพรวิเศษในกรมพระอภัยมณี รับราชการในตำแหน่ง
 นนมาจนตลอดรัชกาลที่ ๕

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ท่านเคยเล่าเอง ว่าเมื่อแรกท่าน
 ได้เป็นตำแหน่งราชเดชานุการนั้น ความรู้ของท่านทั้งใน
 ภาษาไทยและภาษาอังกฤษยังบกพร่องมาก เพราะได้
 โอกาสเรียนมาแต่ก่อนน้อยนัก แต่ท่านมีหน้าที่ทวาราชการ

อยู่ในห้องขาดกษณ ได้อาศัยเรือนหนังสือไทยในด้านก
 พระยาศรีสุนทรโวหาร (พิศ สาธกษณ) เจ้ากรมพระ-
 ขาดกษณต่อมา ส่วนภาษาอังกฤษนั้นท่านพยายามต่อ
 ความรู้โดยหาหนังสืออ่านเอาเอง เหมือนอย่างท่านพยายาม
 เรียนภาษามคธและสันสกฤตในเวดราชนหด ความซอก
 กัดจนเป็นเหตุให้คนทั้งหลายมักตั้งแค้นแค้นว่า
 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ไม่ไหนดมดหมันบรกแเรไปด้วยเป็น
 นิจ ถึงตัวข้าพเจ้าก็ได้เห็น

ในตอนนั้นสมเด็จพระยา ฯ ได้จัดกรรให้เจ้าพระยา
 ภาสกรวงศ์อุปถัมภ์เป็นพระภิกษุ บวชที่วัดประยุรวงศ์ ฯ
 อันเป็นวัดของสังกต แต่บวชเป็นขรมยุคติกา ส้มเด็จพระ
 พระยาปวเรศวิริยาดงกรณทรงเป็นพระอุปชฌาย์ ประทาน
 นามฉายาว่า "ภาณวโร" บวชแล้วไปอยู่วัดบปฬาราม
 เมื่อดาศึกษาแล้ว ส้มเด็จพระยา ฯ จัดให้แต่งงานกับ
 นางสาวเป็ดยน ^{12/08/2385}ราชันีกูต วงศ์ชูโต ซึ่งได้เป็นท่านผู้หญิงอยู่
 ด้วยกันมาจนในกาลปัจจุบันนี้ ท่านผู้หญิงเป็ดยนเป็นธิดา
 นายสุจินดา (พลอย) บุตรจมนศร์สังวรภษ (ถด) จมนศร์-

ต่รวรพิษเป็นบุตรคุณหญิงม่วง ๆ เป็นธิดาเจ้าคุณราชพันธุ
 ชูโต มารดาท่านผู้หญิงเป็ดยนชื่อนม เป็นธิดาพระยาสุรเสนา
 (สวัสดิ์ ชูโต น้องจมนศรีสวัสดิ์ ถัด) มารดาของนม
 ชื่อคุณเมียม เป็นธิดาสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์
 เพราะฉะนั้นท่านผู้หญิงเป็ดยนจึงนับเป็นหลาน ของสมเด็จพระ
 เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ด้วย เมื่อแต่งงานแล้ว
 สมเด็จพระเจ้าพระยา ฯ แห่งทบ้านของสมเด็จพระยาองค์
 ใหญ่ ซึ่งได้ให้พระยาอภัยสงคราม (นกขยง) ผู้เป็นบุตร
 อยู่แต่ก่อนและถึงอนิจกรรมไปแล้วนั้น ให้เจ้าพระยา
 ภาสกรวงศ์อยู่ค่อนข้างริมแม่น้ำ (คือบ้านที่เจ้าพระยา
 ภาสกรวงศ์อยู่เมื่อถึงอดีตัญญกรรมนั้น)

การที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้ทำท่านผู้หญิงเป็ดยนเป็น
 ภรรยา ควรนับว่าเป็น โชคสำคัญในประวัติของท่าน เพราะ
 ท่านผู้หญิงเป็ดยนเป็นนารีที่เฉลียวฉลาด และชำนาญใน
 กิจการ จะหาผู้ทดแทนเหมือนได้โดยยาก ตรงกับลักษณะ
 ภริยาที่ยกย่องในพระบาดีว่าเปรียบด้วยมารดาและธิดา
 ของสามีรวมกันทั้ง ๒ สถาน ท่านผู้หญิงเป็ดยนสามีมารดา

รับคุณแตก่างงานบ้านเรือน คดตอดไปจนพิทกษัรรักษาโลก-
 ทรพยทงปวงมิให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ต้องอนาทรวอนใจ
 และเอาเป็นธุระในการต้อนรบเตียงคู่มือไปมายังบ้านเรือน
 ต่ามี บางทลางอาจช่วยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์คดตอดไปจน
 ในกิจราชการ ไม่มีใครที่จะประมาณได้ ว่าเจ้าพระยา
 ภาสกรวงศ์ได้รับประโยชน์และความดีเพราะได้ท่านผู้หญิง
 เปดียนเป็นภรรยาหนักเท่าใด แต่ชอนกมทงผายทนา
 ดังสาร โดยความที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้เคยอาศัย
 ท่านผู้หญิงเปดียน ดั้นก้งวดในภารอยกินมาเดี่ยช้านาน
 เมอท่านผู้หญิงเปดียนถึงอนิจจกรรม ท่านได้ความเค็ดครว้น
 แด้นด่าหัด ก็ไม่อาจจะแก้ไขให้บรรเทาได้โดยตัวพ้งคน จน
 เจ้าจอมพิศว์ชิตาออกไปอยู่ปรนนิบัติแทนมารดาต่อมา ท่าน
 จึงค่อยได้ความดีชในตอนเมอแก่ชรามาจนถึงชตัญญกรรม
 ๑๒/๐๘/๒๕๖๕
 ๕ เมอเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ยังเป็นนาย
 ราชานตยานุหาร ได้ประดัฟไซคอกกรางทง แต่ตองนบ
 ว่าเนองดวยความดีชของท่านดวย ดวยเมอพระบาทลัมเดจ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแรกได้ตั้งเถลิงถอยดวยราช ลัมมค

นน พระชนนีชายงเยาว์ด้วย ส้มเต๋จเจ้าพระยาบรมมหาศรี-
 ร์ยวงศ์เป็นผู้ดำริราชการแผ่นดิน ในสมัยนั้นข้าราชการ
 ภารที่จะเข้าเฝ้าเห็นใกล้ชิดมักเกรงส้มเต๋จเจ้าพระยาฯ จะ
 สั่งด่าว่าไปกราบบังคมทูลฯ ข้อความอันมีควรทูล มีน้อย
 คนที่จะกล้าเข้าเฝ้าเห็นเพททูลโดยไม่หวาดหวั่น เจ้าพระยา
 ภาสกรวงศ์ อยู่ในผู้หนึ่ง ซึ่งกล้าเข้าไปให้ทรงใช้สอยโดย
 ความดีความภาคภูมิใจใคร่ครวญ จึงได้สนิทชิดชอบพระราช
 ธิษายาศัย และได้ทรงใช้สอยเป็นประโยชน์มากแต่ขึ้นมา
 ด้วยเจตนาในบรรดาข้าราชการไทย มีเจ้าพระยาภาสกรวงศ์
 คนเดียวที่เป็นผู้รู้ภาษาอังกฤษ ถึงพอจะค้นหาแบบแผน
 ต่างประเทศได้ เปรียบเหมือนกบเป็นผลตลอดทุกฤดูแจตุ
 ดำหรับตำราต่างประเทศในสมัยนั้นแต่คนเดียว จึงทรงพระ
 กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อาตมาหมื่นศรีสังวรรักษหวั่น
 มหาตเด็ก แต่ยังคงมีชื่อนายราชานันตยานุหาร เพราะยัง
 คงรับราชการเป็นราชเลขาณการอยู่อย่างเมอรัชชกาดก่อน
 ได้ตามเสด็จประพาสทั้งคราวเสด็จทวประจาและประเทศ
 อื่นเคย ราชการต่าง ๆ ที่อาศัยแบบอย่างต่างประเทศจัด

ขนในต้มยวนน คอตงระเบียบเควของราชอดีตวิยาภรณ์แฉะ
 ตงกรมทหารมหาดเล็กเบนคณตตอดจนจัดโรงเรียนภาษา
 อังกฤษดำหรับเจ้านาย แฉะโรงเรียนภาษาไทยในกรมทหาร
 มหาดเล็ก เจ้าพระยาภาลกรวงศ์เบนผู้ตรวจคณคณดำหรับ
 ทงน ในกรมทหารมหาดเล็กนโปรด ๖ ให้พระยาสุรศักดิ์
 มนตรี (แฉะ สุโต) จางวางมหาดเล็ก เบนนายพันโท ๖
 มุงคบกการ ให้เจ้าพระยาภาลกรวงศ์เมออยงเบนนายราชา
 ณคยานหารเบนนายพันตรี ๖ ตำแหน่งแฉะชูแคนต คณ
 พระยาสุรศักดิ์มนตรี (แฉะ สุโต) ถึงอนิจจกรรม ทง
 พระกรุณาไปรด ๖ เเตอนนายราชาณคยานหาร ขนเบนพระ
 ยาภาลกรวงศ์วรราชาณค นฤปรตนสุริย มีตำแหน่งเบน
 ราชเดชานุกการ จาทจางวางมหาดเล็ก แฉะเบนนายพันโท
 มังคบกการกรมทหารมหาดเล็กค้วย

ถึงดมยเมอพระบาทดมเต็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทงจางราชการแผนคณตงคตบรมราชาณคเชกคองบระภา
 พ.ศ. ๒๔๓๖ แฉะ ทงเริ่มจคการเปดียนแปดงขนบธรรม
 เนียมค่างๆหลายอยาง คอตงรัฐมนตรีอนเรียกในคองน

ว่าเคาซิดออฟสเตอร์เตค และองคมนตรีอนเรียกวาปรีดเคา-
 ซิดเบนคน เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ก็ได้เป็นเจ้าหน้าทการ
 เรียบเรียงพระราชบัญญัติและเป็นที่มาซิกควด้าคัญใน
 มนตรทั้ง ๒ ต่ภานน เพราะเหตุที่ในสมัยนั้นยังมีแต่ทานผู้
 เคยทด้มากรับราชการในทางข้างภาษาอังกฤษดั่งกล่าว
 มาแต่แต่มาถึงชนนเหล่าพระเจ้านองยาเซอซึ่งได้ทรง
 พระกรุณาโปรดฯ ให้ทรงเล้าเรียนวิชาการต่าง ๆ มาแต่
 แรกแต่จเกิดดอดยราชด้มบนคนน เริ่มมีความรู้ชอกจาก
 โรงเรียนมารับราชการได้โดยดัดบกัน ด่มเด็จกรมพระยา
 เทววงศ์โรปกกร เป็นพระองค์แรกที่ทรงด้้นทตทางภาษา
 อังกฤษ เมอมพระเจ้านองยาเซอเข้ารับราชการในตำแหน่ง
 หน้าทต่าง ๆ ได้มากชน จึงค้อยทรงปลดเปิดองหน้าทราช-
 กการด้้าคัญซึ่งรวมการ มังคิมบัญญัติอยู่ในเจ้าหน้าทผู้เคย
 แยกออกไปตามด้มคอรแก่ประโยชน์ของราชการ จึงโปรดฯ
 ให้พระเจ้านองยาเซอ พระองค์เจ้ากาพยกนกรัตน ราชองค-
 รัชษ ทรงมังคิมการกรมทหารมหาดเล็ก ซึ่งเจ้าพระยา
 ภาสกรวงศ์ได้มังคิมอยู่แต่ก่อน

ต่อมาถึงปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๒๒ เกิดเหตุด้วยนายทอมมัต-
ยอนนอกกงสุตเยเนอราลอังกฤษ เข้ามาทำอันตรายในเรื่อง
อันเนื่องด้วยนายตำรวจ อมาคยูกต จึงโปรดฯ ให้
เจ้าพระยาภาณุวงศ์เป็นราชทูตพิเศษออกไปยังประเทศ
อังกฤษจากดาวกบฏปราบด้วยเรื่องนั้น ถิ่นการดำเนิน
ได้ตั้งพระราชประสงค์ และเมื่อเสร็จราชการที่ประเทศ
อังกฤษแล้วได้โปรดฯ ให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์เป็นราชทูต
พิเศษไปเจริญทางพระราชไมตรียังราชสำนักในประเทศ
อัน คือประเทศเยอรมันนินเบนตน ซึ่งยังมีได้เคยมีราชทูต
ไทยไปถึงแต่กาลก่อน

เมื่อเจ้าพระยาภาณุวงศ์เป็นราชทูตไปครั้งนั้น ต้อง
ตระหนักในตำแหน่งราชเดชาอนุการ จึงทรงพระกรุณา
โปรดฯ ให้สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการเป็นราช
เดชาอนุการต่อมา จนได้ตั้งไปเป็นตำแหน่งเดชาบดีว่าการ
กระทรวงต่างประเทศเมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๒๘ ส่วนเจ้า
พระยาภาณุวงศ์นั้น เมื่อกลับมาจากราชการประเทศ
ยุโรป โปรดฯ ให้เป็นอธิบดีกรมพระคลังหลวง และคงรับราช

การในตำแหน่งจางวางมหาดเล็กด้วย ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐
 ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้สมเด็จพระยาเทววงศ์-
 วโรปการ เป็นผู้แทนพระองค์เสด็จไปช่วยงานซึ่งสมเด็จพระ
 พระราชินีเสด็จออกรับประเทศอังกฤษ นิตยบรรณการ
 ๕๐ ปี ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็น
 ผู้แทนเสด็จมาดื่อกาการกระทรวงต่างประเทศทางกรุงเทพฯ น
 ิตยบรรณการที่สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการเสด็จไป
 ราชการ และครั้งนั้นเมื่อสมเด็จพระยาเทววงศ์ฯ
 เสด็จกลับฯ มาทางประเทศญี่ปุ่น ได้โปรดฯ ให้ทรงทำ
 หนังสืออธิบายเป็นทางไมตรีกับประเทศญี่ปุ่นด้วยแล้วจึง
 ทรงนำหนังสืออธิบายมายังกรุงเทพฯฯ เพื่อได้รับพระราช
 ทานพระบรมราชานุญาตตามประเพณี เมื่อพระราชทานพระ
 บรมราชานุญาตแล้ว ถึง พ.ศ. ๒๔๓๐ จึงทรงพระกรุณา
 โปรดฯ ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นราชทูตเชิญหนังสือ
 อธิบายนั้นไปยังประเทศญี่ปุ่น เพื่อจะได้แตกเปิดสนทน
 กับรัฐบาลญี่ปุ่นตามประเพณีการทำหนังสืออธิบายและ
 สัญญา เจ้าพระยาภาสกรวงศ์กลับจากราชการคราวนั้น

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นตำแหน่งอธิบดีจัดการ
กรมภาษวอยชกต่าง จึงได้สร้างสถานทอนปรางกูยขึ้น
และขนานนามว่ากรมศุฎการแทนมา ต่อมาเมื่อเจ้าพระยา
ภาสกรวงศ์ได้ไปรับราชการเป็นตำแหน่งอธิบดีกรมบัญชี
กลาง ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติอยู่คราวหนึ่ง แต่
ไม่ช้านัก ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๓ เมื่อโปรดให้เจ้าพระยา
พดเทพ (พุ่ม) เสนอขึ้นเป็นทูลมเหศวรเกล้าใหม่ จึงทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เป็น
เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ แต่ยังคงบรรดาศักดิ์เป็น
พระยาฯ จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๕ โปรดฯ ให้ย้ายจากกระทรวง
เกษตราธิการไปเป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ

ในขณะนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาล
ปัจจุบันนี้ทรงพระเยาว์ มีพระอาการประชวรเรื้อรัง
แพทย์กราบบังคมทูลฯ แนะนำให้เชิญเสด็จไปประทับรักษา
พระองค์ที่ชายทะเล และเวลานั้นประจวบมีราชการชุก
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จฯไปเอง
ไม่ได้ จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นพระ

อภิบาลตามเสด็จไปอยู่เป็นผู้ดูแล ณ เกาะสีชัง ซึ่งเสด็จไป
 ประทับรักษาพระองค์ ณ หนายประชวรเสด็จกลับมา
 กรุงเทพฯ ฯ ครั้นถึงพระราชพิธีได้กหนดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕
 จึงโปรด ฯ ให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์ เสด็จไปบรรดาศักดิ์
 ยิงเบนพระยา ฯ เป็นผู้เชิญเสด็จขึ้นเขาไกรลาสฝ่าย ๓
 เสด็จเมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม อันเป็นวันได้กหนดนั้น เมื่อ
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับอยู่
 ณ เขาไกรลาส ก่อนเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ เสด็จ
 ขึ้นเขา มรณสั่งให้เสนาบดีกระทรวงมหราชรประกาศเป็น
 พระบรมราชโองการพิเศษ ว่าผู้ที่เชิญเสด็จพระเจ้าลูก
 ยาเธอ ฯ เสด็จขึ้นเขาไกรลาสแต่ก่อนมา เคยใช้ผู้มบรรดาศ
 ักดิ์เป็นเจ้าพระยามาทุกคราว พระยาภาณุวงศ์ก็ได้
 ดำรงอยู่ในตำแหน่งเสนาบดีแล้ว เป็นแต่ยังมีได้พระราช
 ทานหิรัญบัตรเดือนชนเป็นเจ้าพระยา จึงโปรด ฯ ให้เดือน
 บรรดาศักดิ์ชนเป็นเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ธรรมดาชนตนอุป
 รัตนบุรี ฯ แคว้นนั้นไป เมื่อมีโองการจึงจะได้พระราช
 ทานหิรัญบัตรต่อภายหลัง

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๗ เมื่อนท ๒๗ มีนาคม ทรงพระ
 กรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานตั้งพระชนม์ชีพ (ด้วยทรง
 พระราชดำริว่าเป็นราชินิกุล และมีมาเห็นใจความชอบมา
 มาก) และเครื่องยศตามฐานันดรเจ้าพระยา ฯ เด่นาบดี
 มีราชทินนามตั้งแจ้งอยู่ข้างตนประวศน

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์รับราชการในตำแหน่งเด่นาบดี
 กระทรงขจรกรมการมาจนเกษราศุพุดภาพ จึงทรงพระ
 กรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต
 ให้ออกจากตำแหน่งเด่นาบดีแต่ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้รับพระราชทานเบี้ยบำนาญต่อมาจนถึง
 อดัญญกรรม

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้รับพระราชทานเครื่องราช-
 อิสติยาภรณ์มาโดยลำดับหลายอย่าง จะกล่าวแต่เฉพาะ
 ชั้นสูงซึ่งได้เป็นที่คุ้นหู ก็คือตั้งวาดยศสำหรับตำแหน่ง
 ดัญญกรรม ^{12/08/2565} แห่งเครื่องราชอิสติยาภรณ์มหาจักรีบรม
 ราชวงศ์, เครื่องราชอิสติยาภรณ์ปฐมจุลจอมเกล้า ๓
 ปฐมภรณ์ชั้นเอก ๓ ปฐมภรณ์มงกุฎยาม ๓ เหรียญ

รัตนกรณรัชชกาลที่ ๕ ชนท ๕ เหยยรัตนกรณรัชชกาล
 ท ๕ ชนท ๒ เหยยรัตนกรณรัชชกาลปัจจุบันชนท ๒
 เหยยญคษฎุมาดา เข้มคิดปถักยา และเข้มราชกรใน
 พระองค เหยยญบุษปมาดา เหยยญจักรพรรดิมาดา
 เหยยญราชัน และเหยยญที่รดกในการพระราชพรอก
 ทดายอย่าง

เรื่องประวัติของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ชนเืองในราช-
 การต้นเือกความเพยงทถดาจมาแตว แต่ถาจะบเรอง
 ประวัติคแตงเพยงเทาน ผทจรกคนเคยทราวอชยาคัย
 ของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ยงมมากคดยกัน คงจรมญไม
 พอใจ คดยเห็นว้ายชาคคความซังคจวจะถถาวถงอชยาคัย
 และคความประพฤคคของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ และบางคณก
 อาจจจะตั้งดัยวาคงเบนเพวระชาฟเจาคคเห็นเบนคความเดือม
 เดือยในตัวทานจิงไมแตง เพวระถนะนจะคคองถถาวถง
 ประวัติคคเ็นตั้งวอชยาคัยและคความประพฤคคของเจ้าพระ
 ยาภาสกรวงศ์ไวคดย

22/08/2565

เมอจะแตงคคณน ชาฟเจาจะถกไคถงคคางของพระเจา
 บรมวงค์เชอ กรมพระถ่มมคคอมรพนช ซงนบววาเบนนหามคค

ของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์พระองค์ ๑ ได้เคยทรงปรารภ
 เรื่องอชยาศัยและความประพฤติกของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์
 ดำรัสว่าในพระบาทเกล้าว่า ก็เดส์กับว้างนา ๒ อย่าง
 คัดได้ขาดแต่พระพุทธรเจ้า นอกจากพระพุทธรเจ้า แม่
 พระอัครสาวกก็คัดได้แตกเดส์ ว้างนานันคุดหาได้ไม่ เป็น
 ต้นว่าพระดำรับตรชาตก่อนเกิดเป็นฉนวนร เมอมาเป็น
 พระชนาถแพดว เดินไปถึงห้องนายงโคดขามอย่างฉนวนร
 เพราะคุดว้างนาทคุดคุดไม่ได้ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์น
 ทจริงกเดส์กอยู่ข้างเบาบาง เบนคุดเห็นกอยู่คุดว้างนา ก
 เกิดทนครงพระพุทธรกวดบางทกเห็นจะคุดมรรคผล คุดคอง
 ไปททำให้เกิดอฉนวน ในมณฑลพุทธรสาวกเพราะว้างนาคิด
 คุดไป กรมพระดัมมค ๑ คุดดำรัสอย่างนี้ ข้าพเจ้าจะ
 ดองอธิบายคุดไป อันว้างนาของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์
 นน กัดว่าเบนอปลาโดยยอ เบรียบคุดเห็นใครจะคิน
 ตรงไหนคุดเบนคุดทจะจจะเกาเขาทตรงนนไม่ได้ ใช้ว่า
 จะทาคุดยอคุดอย่างคุดเบนมุดคุดมอมนนทหาไม่ เบนคุดยอ
 ไม่ได้เบนพน กรมพระดัมมค ๑ จึงตรงเห็นว่าเป็นว้างนา

อย่างทักต่างในพระบาท ถ้าจะรวมเรื่องที่เกิดปากเตี้ยเพราะ
 วิจารณ์ของเจ้าพระยาภาสกร มาพรรณนาก็เห็นจะไม่หมดได้
 จะยกมาแต่งแต่พอให้เห็นเบเนตดูอย่าง ดังกรงทอง ดู
 เหมือนจะเป็นวันตั้งจดมนต์ก่อนหน้า เจ้านายกับข้าราชการ
 ประชุมกันอยู่ที่หน้าพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 พอพระราชาคณะองค์หนึ่ง ซึ่งรักกันโดยมากว่าท่านเด่นหนึ่ง
 เดินมา เจ้าพระยาภาสกร ก็เอ่ยทักขึ้นว่า "อย่างไรเจ้าคุณ
 ตะใจดีบายหรือ" ท่านเจ้าคุณจะเข้าใจหรือไม่ก็หาทราบไม่
 แต่พอท่านเดินชนพระอุโบสถไปแล้ว เจ้านายพากันขึ้น
 พระเคี้ยว ว่าเจ้าพระยาภาสกร ๗ ทักมนุษย์น่ากลัวจริง ๆ
 แทนจะมาถ้าใครทักถามผู้ชนด้วยชกบิเบียวจา ก็มกกด่า
 กันว่า ทักคนราวกับเจ้าพระยาภาสกร ๗ เคยเกิดเป็นคำแฉ่ง
 สำหรับใช้เมื่อทักต่างแต่งว่าผู้ใดใช้ชกบิเบียวจาคือผู้ใด
 กกว่า "ทัก" ฝนคนจน เจ้าพระยาภาสกร ๗ ไม่แต่ "ทัก" ด้วย
 ปากอย่างเตี้ย ^{12/08/2565} บางทักแต่งหนึ่งตั้งชื่อ "ทัก" เช่นเมื่อช่วย
 แต่งหนึ่งตั้งชื่อพิมพ์กร โฉนดาท และเมื่อเบเนกรรมการแต่ง
 หนึ่งตั้งชื่อชญาณค้อมมา ถึงเคยเกิดลอยเกิดความ ตัวท่าน

เองได้ความเคียดร้อนว่าความหยาบคร่าวกไม่เข็ด แต่การ
 ททกน ๕๒๕ ถ้าจะวากไม่ปราศจากยุคตธรรมทเดียว เพราะ
 ถาผลถูกท่านทกทกคอบท่านบ้าง จะคอบรุนแรงดักเท่าไร
 ทานกไม่ถอ โกรธ เมื่อผอนเห็นยุคตธรรมทอยู่ในอชยาศัย
 ของท่าน ความขดเคองกเล็ดมคถาย เพราะฉะนั้น
 ถึงผู้ใดจะไม่ชอบกเป็นแต่ตเคยน ห้ามผู้ใดที่จะเป็นศัตร
 มของรายค้อท่านไม นอกจากดักค้ออำนาจค้อวสันตวง
 กถาวมาแฉวณ เจ้าพระยาภาด ๑ เป็นสมัคณความค
 หตายอย่าง ค้อเป็นกถยานมตรเป็นคณ ท่านโอบเฮอเผอ
 แฉค้อมตรไม่เดอกหนาวาเป็นมูทตั้งหรือตาคักกิต แฉคอบ
 ดวยมใดคคจะเฮาเป็รียบผู้ใด จึงมผู้ทชอบพอกวางขวาง
 แฉตเคยถูกท่านทก เมื่อรู้จักอชยาศัยของท่านแฉวกถบ
 เป็นมตรกับท่าน โดยมาก

เจ้าพระยาภาดกรวงศได้ประกอบกศถกรรมทหตายอย่าง
 ค้อได้บารุงวัดประยุรวงศ ๑ อันเป็นวัดสำหรับศกถของ
 ท่านเป็นคณ ยังมพณ^(๑) ศาตาท่านสร้างเมือทำคพมารดา
 ปรากฏอยู่ในวัดประยุรวงศ้อย่าง ๓ โรงธรรมธภา แรก

(๑) คำว่า พณ ท่านผูกจากชื่อของท่านว่า พร ชื่อของมารดาท่านว่า อิน

สร้างตำหรับสอนกรรมแก่นักเรียน อยู่ข้างหน้าวัดประ-
 ยวงค์ออกหลังหนึ่ง วัดนวดนรทิศ อันเป็นวัดของเจ้าคุณ
 ย่าและสมเด็จพระยา บิดาของท่าน ๆ ก็ได้ช่วยท่าน
 บำรุงบ้าง ยังมีการต่าง ๆ ทั้งแผ่นดินนการกุศล และเป็นการ
 ท่านบำรุงวิชาความรู้ตลอดจนการค้าขาย ที่ท่านได้ดำริ
 จัดตั้งออกหลายอย่าง แต่หาใครจะมีผลอยู่ถาวรียดยาวไม่
 จังไม่ถาวรในถิ่น เรื่องประวัติของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์
 อันเป็นข้อปลกณณกะยังมีออกมา ถ้าจะเก็บมาเรียบเรียง
 ให้หมด หนังสือจะยดยาวนัก เวลาที่แต่งกมน้อย จากของ
 ยุคใดเพียงเท่าที่กล่าวมา จะกล่าวซ้ำอีกขอเดชะแต่ว่า
 เมื่อในตอนท่านแก่ชรา นั้นว่าเป็นผู้ใดความดีช่วยประ-
 การทงปวง เพราะذنห้วงโยในกิจการระดั่วนคว ได้
 ความชอบพอนับถือของญาติมิตรทั่วไป ซอนเห็นได้เช่น
 ในเวลาดังกรานต์ ท่านได้รับพระราชทานรตนา และมี
 12/08/2565
 ทรงพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการพากันไปรตนาท่าน
 เป็นอันมากทุกปีมา อีกประการ ๓ ท่านได้อยู่จนอายุ
 ยืนยาวยิ่งกว่าทงบุและบิดา ได้ทำงานตลอดอายุเมื่อ

พระประวัติ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์

พระเจ้าพญาเชอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ทรง
พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าภาณุภาณุเดชดิถี ประสูติ
ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ ณ วันอาทิตย์ที่ ๑๘ ธันวาคม
ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๒๓ เป็นพระเจ้าน้องเชอพระองค์ที่ ๓
ในเจ้าจอมมารดาใหม่ต ป.จ. จิตาพระยาสุวรรณฉวี
(จร บุนนาค) พระองค์ที่ ๒ พระองค์เจ้าหญิงอรองค์
อรคยาพา ดันพระชนม์เดี่ยวแต่ยังทรงพระเยาว์ พระองค์
ที่ ๓ พระองค์เจ้าสุริยงประยุพพันธ์ เป็นกรมหมื่นไชยาศรี
สุริโยภาส แด่จงดันพระชนม์

เมื่อกรมหลวงชุมพรฯ ยังทรงพระเยาว์ ทรงศึกษา
อักษรสมัยที่ในพระบรมมหาราชวัง แด่ได้เป็นนักเรียน
ในโรงเรียนหลวง ณ พระตำหนักสวนกุหลาบ ทรงศึกษา

อยู่จนได้กษัตริย์แล้ว เมื่อมีมะเด่ง พ.ศ. ๒๔๓๖ พระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้เสด็จไปทรง
 ศึกษาวิชาการ ณ ประเทศอังกฤษ พร้อมกับพระบาท
 สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จไปอยู่ด้วยกัน
 แลละทรงเล่าเรียนด้วยกัน จนถึงสมัยเมื่อจะทรงศึกษาวิชา
 ณะเพาะพระองค์จึงได้แยกกัน กรมหลวงชุมพรฯ ทรง
 ศึกษาวิชาการทหารเรือเป็นพระองค์แรกในพระเจ้าลูกเธอ
 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลใน
 ขณะเมื่อเป็นนักเรียนนายเรืออยู่ในทหารเรืออังกฤษนั้น
 ประจวบเวลาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เสด็จไปยุโรปเป็นครั้งแรก เมื่อมีระกา พ.ศ. ๒๔๔๐
 กรมหลวงชุมพรฯ ขอตามารับเสด็จสมเด็จพระบรมชนก
 ษัตริย์ฯ มาเข้ากระบวนเสด็จที่เกาะดังกว ทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ให้รับราชการตามตำแหน่งนักเรียนนายเรือ
 ไปในเรือพระที่นั่งมหาจักรี มีในสายพระราชหัตถเลขาพระ
 ราชทานมาถึงสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถฯ ดังน

“ในเวดดาเขียนหนังสืออยู่นั้น อากาศ กับหลอดลมต่าง
 มาถึง อากาศโคชนมากแฉะขาวจน เขามเคืองแดงตัว
 เป็นมดขบแมนมาพร้อมแล้ว ฉนั้นได้มอบให้ยู่ได้บังคับ
 กับคนเบนด์ทชชาติ เวณแคว้นนเขาอนุญาตให้มาถิ่นจ้าว
 กับฉนวนหนังสือ”

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 กลับคืนพระนคร โปรดฯ ให้กรมหลวงชุมพรฯ อยู่ทรง
 ศึกษาวิชาทหารเรือในประเทศอังกฤษต่อมา จนสอบวิชา
 ได้ถึงชั้นนายเรือ แด่วจึงได้เสด็จกลับคืนมายังประเทศ
 เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๒ ทรงพระกรุณาโปรดฯ
 ให้สร้างวังใหม่พระราชทานเป็นที่ประทับที่ริมคลองผดุง-
 กรุงเกษม ใกล้สะพานชมัยมรุเชษฐ

ตั้งแต่กรมหลวงชุมพรฯ เสด็จกลับมาจากประเทศ
 ยุโรป ก็ได้มีตำแหน่งรับราชการในกรมทหารเรือมาแต่
 แรก ได้เป็นตำแหน่งผู้บังคับการเรือมรชาวดัตต์
 และต่อมาถึงบะโรง พ.ศ. ๒๔๔๗ ทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้าฯ สถาปนาเป็นกรมหมื่นฯ ทรงยกย่องความชอบ
 ความดีไว้ในประกาศตั้งกรมดังนี้

คำประกาศ

คู่ภุมันต์ พระพุทธศาสนิกชน เป็นอดิศภาคนัดวงแด่
๒๕๔๗ พรรษา บัณฑิตบัณฑิต จันทระคตินิยม นาคสังวัจนระ
กติกมาต์ คู่ภุมันต์ คติยติคกรูจาร สุริยคคิกาด วัคน
โกธินทรคค ๑๒๓ พุทธจักายนมาต์ ทดมมาต์หะคุณ
พิเศษ บริเวทกาดกำหนด

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ฯ พระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าดุก
ยาเชอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ ได้เสด็จไปทรง
ศึกษาวิชาในประเทศยุโรป จนได้เข้าฝึกหัดในการทหาร
เรือ ได้เสด็จลงประจำเรือจนเสร็จจวนเวียน ครั้นเมื่อเสด็จ
พระราชดำเนินประพาสยุโรป ได้เสด็จมาเฝ้าทูตละของซูด
พระบาท ฌ เการดังกา ได้เสด็จลงประจำเรือพระที่นั่งมหา
จักร ทรงถอยท้ายเรือพระที่นั่งด้วยพระองค์เอง ครั้นเมื่อ
เสด็จกลับเข้ามาในกรุงเทพมหานคร ก็ได้ทรงรับราชการ
ในกรมทหารเรือสืบมาจนบัดนี้ มวยอุมปรีชาสามารถอาจ
หาญในวิชาการทางทหารว่าเรียนมา ด่มควรทจจะมีพระ-
เกียรติยศเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมพระองค์หนึ่งได้

จึงมีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งให้สถาปนา พระ
 เจ้าอุกยาเชอ พระองค์เจ้าชาวภากรเกษรตวงศ์ ขึ้นเป็น
 พระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณ-
 บัญชีว่า พระเจ้าอุกยาเชอ กรมหมื่นชุ่มพรเชตรอุดมศักดิ์
 ถึงหนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่าง
 พระองค์เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง จึงทรงเจริญ
 พระชนมายุ พรรณ สุข พละ ปฏิภาณ คุณดำรงสมบัติ สรรพ
 สวัสดิ์สวัสดิ์พิพัฒนามงคล วิบุลยคุณอุดมไพศาลทุกประการ
 เจ้ากรม เป็นหมื่นชุ่มพรเชตรอุดมศักดิ์ ถ้อยศักดินา
 ๖๐๐ ให้ทรงตั้ง ปลัดกรม เป็นหมื่นระนองนครานกิจ
 ถ้อยศักดินา ๕๐๐

สุ่มหุบฉวี เป็นหมื่นกาญจนดิษฐ์อุดมคงพด ถ้อยศักดินา
 ๓๐๐

ให้ผูกโตรบตาแหน่งทั้ง ๓ นี้ ทำราชการในหลวงและ
 ในกรมตามอย่างธรรมเนียม เจ้ากรม ปลัดกรม สุ่มห-
 บัญชี ในพระองค์เจ้าต่างกรมทั้งปวงสืบไป ให้มีสุขสวัสดิ์
 เจริญ เทอญ

ตงแคว้นท ๓๐ พุศัจิกวณ รัตนโกสินทรศก ๑๒๓๓
 เบนวณท ๑๓๑๔๘ ในรัชกาลบัตยุพนน

กรมหลวงชุมพร ฯ รับราชการในกรมทหารเรือ ทรง
 มุงหมายจะผูกหัดไทยให้เดินเรือทะเลได้อย่างชาวต่างประเทศ
 เป็นสำคัญมาแต่แรก ด้วยกอนนนมาบรรดาเรือรบ
 กัดไฟ ยังตองหาฝรั่งมาเป็นผู้บังคับการ ชาวประเทศนั้น
 ที่สามารถจะเดินเรือทะเลได้มีแต่พวกอาสาจามบางคน ซึ่ง
 พอจะเดินเรือได้ในทะเลอ่าวสยาม โดยอาศัยความ
 ชำนาญอย่างเดียว แมเมื่อตงกรมทหารเรือขึ้นในรัชกาล
 ที่ ๕ และได้ตงโรงเรียนสำหรับนายทหารเรือแล้ว การ
 ผูกสอนให้นายทหารไทยรู้จักเดินเรือทะเลก็ยังไม่สำเร็จ
 ประโยชน์ได้ ยังตองใช้ฝรั่งบังคับการเรืออยู่ จนกรม-
 หลวงชุมพร ฯ ได้ตั้งเข้ามารับราชการในกรมทหารเรือ จึง
 ทรงเริ่มรับราชการผูกสอนนายทหารเรือ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย
 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตงกรมหลวงชุมพร ฯ เป็น
 ตำแหน่งเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารเรือ เมื่อมะเด็ง พ.ศ.

๒๔๔๘ แตนนทกรงพยายามจัดการฝึกสอนนายทหารเรือมา
จนได้ย้ายโรงเรียนนายทหารเรือไปตั้งที่พระราชวังเดิม ได้
จัดอำนวยการราชการ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปเปิดโรงเรียน เมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน
บรมเมษ พ.ศ. ๒๔๔๘ พอพระราชหฤทัยในการที่กรมหลวง
ชุมพรฯ ได้ทรงจัด ทรงเขียนถวายพระราชหัตถเลขาชมไว้
ในสมุดของโรงเรียนดังนี้

“วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ร.ศ. ๓๕

เรา จพาดวงกรม ป.ร. ได้มาเปิดโรงเรียนนี้ มีความ
ปลื้มใจซึ่งได้เห็นการทหารเรือมรภกของตงแต่ จะเป็นที่
มันสืบไปในภายหน้า”

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อโปรดฯ ให้ยกกรมทหารเรือขึ้น
เป็นกระทรวงเสนาบดี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
กรมหลวงชุมพรฯ เสด็จขึ้นเป็นตำแหน่งผู้ช่วยเสนาบดีด้วย
ออกตำแหน่งหนึ่ง แต่รับราชการอยู่ในตำแหน่งนี้เพียง
กรมหลวงชุมพรฯ ไม่ทรงสบาย ได้รับพระราชทานพระ
บรมราชานุญาตออกเป็นนายทหารกองหนุนอยู่ชั่วคราว”

จนถึงมกราคม พ.ศ. ๒๔๖๐ จึงได้ตั้งถนัดเข้ามารับราชการ
เป็นตำแหน่งจเรทหารเรือต่อมาในปีถัดมานั้น ได้เลื่อนขึ้น
เป็นเสนาธิการ

ถึงปีฉลู พ.ศ. ๒๔๖๓ ราชนาวัดมณฑลจัดการ
เรียไรได้เงินสำหรับซื้อเรือรบดำหน้ ขนทุตเกล้า ๆ ถวาย
ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้กรมหลวงชุมพร ๆ เป็น
ข้าหลวงพิเศษออกไปยุโรป เพื่อจัดหาเรือที่ราชนาวัดมณฑล
ทุต ๆ ถวายนั้น เมื่อได้เรือพระร่วงแดง กรมหลวงชุมพร ๆ
ทรงบังคับเรือตนเอง แต่่นมาแต่ประเทศอังกฤษจนถึง
กรุงเทพฯ ปรากฏเป็นครั้งแรกจ่านายทหารเรือไทยได้
สามารถเดินเรือมาไกลถึงเพียงนั้น ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้า ๆ ให้เลื่อนพระยศเป็นกรมหลวง ๆ มีคำประกาศทรง
ยกย่องความชอบความดี ดังนี้

คำประกาศ

ศักราช ๒๔๖๕ 12/08/2565
พระพุทธเจ้าทรงสถาปนา เป็นอดีตภาค ๒๔๖๓
พรรษา บัณฑิตนักภาด มีกฏตั้งวัจนระ พุศัจิกายนมาดี
เอกาทศมส์รัตนชีวะวาร โดยภาดนิยม

ได้ทรงพระราชดำริจัดการโรงเรียนนายทหารเรือและนาย
ช่างกลให้เจริญยิ่งขึ้น ทรงเพาะวิชาการฝ่ายทหารเรือ
และวิชาช่างกลให้นายทหารเรือไทยมีความรู้ความชำนาญ
สามารถเป็นผู้บังคับบัญชาการและเป็นครูได้เป็นผลสำเร็จ
ไม่ต้องใช้ชาวต่างประเทศเป็นผู้บังคับบัญชาและเป็นครู
เหมือนแต่กาลก่อน ทั้งได้ทรงทำแผนการทัพเรือ และ
ทรงจัดการศึกษาทางยุทธศาสตร์ยุทธวิธียุทธวิธีในกอง
ทัพเรือให้เรียบร้อยยิ่งขึ้นเมื่อนานมาแล้ว เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๐
ได้ทรงเลื่อนยศชั้นเป็นนายพลเรือโท และในบั้นเองได้ทรง
เลื่อนยศชั้นเป็นนายพลเรือเอกและเป็นผู้แทนคณะกรรมการ
ราชนาถสมาคมแห่งกรุงสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์ ออก
ไปจัดซื้อเรือรบหลวง "พระร่วง" ณ ประเทศอังกฤษ และ
ทรงพระอุตสาหะนำเรือรบหลวง "พระร่วง" เข้ามาตั้ง
กรุงเทพมหานครด้วยพระองค์เอง ได้มาถึงโดยสวัสดิภาพ
เป็นความชอบพิเศษของพระองค์อีกตั้งฉันทนั้น ในบั้น
ทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารเรือ อันเป็นตำแหน่ง
สำคัญ ทรงคงพระทัยรับราชการสนองพระเดชพระคุณด้วย

พระปรีชาสามารถ กอบด้วยพระอุตสาหะพิริยภาพมิได้ย่อ
หย่อน ทรงมีความซื่อสัตย์สุจริตและจงรักภักดีต่อได้มา-
ละของชุดพระบาท ส้มควรเป็นททรงไว้วางพระราชหฤทัย
และส้มควรที่จะทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งพระองค์เจ้าต่าง
กรมผู้ใหญ่ พระองค์หนึ่งได้

จึงมีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งให้เลื่อนพระเจ้าพ
ยาเชอ กรมหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ์ ขึ้นเป็นกรมหลวง
มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าพยาเชอ
กรมหลวงชุมพรเขตรอุดมศักดิ์ ตั้งนาม ทรงศักดินา
๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมใน
พระบรมมหาราชวัง จึงทรงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข
พล ปฏิภาณ คุณดำรงมั่นคง สรรพสัตว์สวัสดิพิพัฒนามงคล
วิบุลยผลสดกตเกษมศิสศิสัยศักดิ์นิม ไหพารทฤปรการ

เจ้ากรมเป็นหลวงชุมพรเขตรอุดมศักดิ์ ถ้อยศักดินา ๘๐๐
ให้ทรงเลื่อนปลดกรมเป็นขุนรอนของนครนุกิจถ้อยศักดินา ๖๐๐
สมุหบัญชีคงเป็นหมื่นกาญจนดิฐ ผดุงพล ถ้อยศักดินา

ถึงบจอ พ.ศ. ๒๔๖๕ ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรือว่างลง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงชุมพรฯ เป็นผู้แทนเสนาบดีกระทรวงทหารเรืออยู่ ๖ เดือน พอถึงเดือนเมษายน บกน พ.ศ. ๒๔๖๖ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯฯ ตั้งให้เป็นเสนาบดี ทรงบัญชาการกระทรวงทหารเรือเต็มตำแหน่งต่อมา

แต่เมื่อกรมหลวงชุมพรฯ ได้ทรงรับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรือนั้นเป็นพระโรคภายในพระองค์แล้ว พอทรงรับตำแหน่งแล้วก็กราบบังคมทูลออกไปเปลี่ยนอากาศที่ชายทะเล ช่างได้ปากน้ำเมืองชุมพร ณ ที่ซึ่งได้ทรงจ้องไว้หมายจะทำสวน ฝึบิญไปปลูกฝืน เกิดเป็นโรคหัดใหญ่ ประชวรอยู่เพียง ๓ วันก็สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ ๑๘ พฤษภาคม บกน พ.ศ. ๒๔๖๖ ประมอดพระชันษาได้ ๕๕ ปี ได้เป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรืออยู่เพียงเดือนเศษ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯฯ ให้เชิญพระศพกลับมาประดิษฐานไว้ที่วัง และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานเป็นนิจมา จนเดือนธันวาคม

พ.ศ. ๒๔๖๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระศัพ
 กรมหลวงชุมพรฯ มีพระบรมฉายาสาทิสตามพระเกียรติ
 ยศ นายพลเรือเอก และพระบรมฉายาสาทิสตามพระ
 เกียรติยศเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ ไปพระราชทานเพลิงพระศพ
 ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อ ณ วันที่ ๒๔ ธันวาคม

พ.ศ. ๒๔๖๖ กรมหลวงชุมพรฯ ได้ดำรงพระยศ และ
 ได้รบพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์หลายชั้น เช่น
 ชั้นโดยลำดับ จะกล่าวถึงแต่เพียงชั้นสูงสุด ซึ่งดำรงอยู่ใน
 เวลานี้ มีดังนี้ คือ เสนอ นายพลเรือเอก ราชองครักษ์
 และองคมนตรี นายกองโท เต็มว่า ได้รบพระราชทานเครื่อง
 ราชอิสริยาภรณ์มหาจักรีบรมราชวงศ์นพรัตนราชวรา
 ภรณ์ ประถมาภรณ์มงกุฎไทย ชั้นตติยพรรัตนประ
 ถมมาภรณ์ช้างเผือก ประถมมาภรณ์มงกุฎสยาม มหาโยธิน
 ราชมาภรณ์ เหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลที่ ๕ ชั้นที่ ๒ เหรียญ
 รัตนาภรณ์ รัชกาลที่ ๖ ชั้นที่ ๓ เหรียญคุณภุมมาดา เขม
 ศักดิ์ปรีชญา เหรียญจักรมาดา เหรียญราชัน กบตงเหรียญ
 และเข็มพระราชพิชิตต่าง ๆ ตามพระเกียรติยศออกหลายอย่าง
 ทั้งเข็มชาหลวงเดิมด้วย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ดำรงขอ
 หม่อมเจ้าหญิงทพยสัมพันธ์ ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระราชทานเป็น
 พระชายากรมหลวงชุมพร ฯ มีพระโอรสด้วยกัน คือ หม่อม
 เจ้าชายอาทิตย์ทพยอาภา สมเด็จพระโอรสาธิราชทรงสถา-
 ปนาเป็นพระองค์เจ้า พระองค์ ๓ หม่อมเจ้าชายรังษิยากร
 พระองค์ ๓ หม่อมเจ้าหญิงทพยสัมพันธ์ชั้นชัพทศษย์ไป
 เดี่ยก่อน กรมหลวงชุมพร ฯ มีหม่อมเจ้าชายหญิงนอกจาก
 ทกต่างมาอีก ๗ พระองค์ คือ หม่อมเจ้าหญิงจาวพักตรา ๓
 หม่อมเจ้าหญิงศิริมาบังอร ได้เสกสมรสกับหม่อมเจ้าชาย
 ไชแสงรพี ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรก-
 ฤทธิ ๓ หม่อมเจ้าหญิงดมบรรเทง ๓ หม่อมเจ้าหญิง
 เริงจิตราแจรง ๓ หม่อมเจ้าชายคำเคงฤทธิ ๓ หม่อมเจ้า
 ชายครรชิตพล ๓ หม่อมเจ้าชายคุณ ๓

๑2/08/2565

จะกล่าวถึงพระอชยาศัยของกรมหลวงชุมพร ฯ ไว้ใน
 ทศดุเรองพระประวัติพอเป็น तरहก โดยตั้งเขป กรมหลวง
 ชุมพร ฯ มีพระอชยาศัยอันเป็นข้อสำคัญในพระคุณวุฒิ คือ

ความชอบตรงอย่างหนึ่ง ความกล้าหาญในบรรดาการซึ่ง
 ทรงทำ ด้วยหวังจะให้เกิดประโยชน์อย่างหนึ่ง ความ
 สามารถซึ่ง จะทำการอันทรงจำนงให้สำเร็จดังพระประสงค์
 อย่างหนึ่ง และความโอบอ้อมอารีต่อมิตรไม่เดือดร้อน
 อย่างหนึ่ง อาศัยพระคุณสมบัติดังกล่าวมานี้ จึงทรง
 สามารถทำราชการต่าง ๆ ซึ่งได้รับทำในหน้าที่ดังดวงดังได้
 ก่อตัวมาข้างตน และทรงศึกษาการอื่น คือวิชาช่างเขียน
 วิชาแพทย์ และกระบวนมวยปล้ำ ตลอดจนวิชาดนตรี
 ดนตรีแทบทุกอย่าง ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่บุคคลทั้งหลาย
 ก็นับได้ทรงเดอกชนบรรดาศักดิ์ ได้คบใคร่คงฮาวดีด้วยทอ
 ไปไม่ได้ถือพระองค์ เพราะฉะนั้น ไม่ว่าใครที่บรรดากรม
 หาดวงชุมพร ๆ ได้คบหาสมาคม จะเป็นพระก็ตาม คฤหัสถ์
 ก็ตาม เจ้าก็ตาม ไพรก็ตาม คงมีใจรักใคร่ไม่เดือดร้อน
 ขำพเจ้าเข้าใจว่าบรรดาผู้ซึ่งได้คุ้นเคยกับกรมหาดวงชุมพร ๆ
 คงจะเห็นจริงโดยดังกล่าวมาทุกประการ ดั้นเรื่องพระ
 ประวอดกรมหาดวงชุมพร ๆ เพียงเท่านั้น.

ประวัติอาจารย์

ตั้งแต่ข้าพเจ้าเกษรา ได้ขอตัวไม่แต่งเรื่องประวัติให้
ใคร ๆ มาหาแล้ว บัดนี้บรรดาของพระยาพฤตมาธิบดี
ศรีสัตตยานุการ (ฮ่อน โกมตวรจรณะ) เปรียญ มาอ้อนวอน
ขอให้ข้าพเจ้าแต่งเรื่องประวัติของบิดา เพื่อจะให้ปรากฏ
อยู่ในหนังสือซึ่งจะพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระยาพฤตมาธิบดี ฯ ข้าพเจ้าไม่กล้ามารอจะขัดด้วยนบถ
ท่านผู้ตายเป็นครูบาอาจารย์ อนึ่งงานปลงศพของท่านเป็น
โอกาสที่ข้าพเจ้าจะได้นอบน้อมคุณได้เป็นครั้งแรก และมาคิด
ตามคำของบรรดาที่อ้างว่า ในเวลานี้ใครอื่นที่รู้เรื่อง
ประวัติของพระยาพฤตมาธิบดี ฯ เสมอเหมือนข้าพเจ้าไม่
แล้ว ก็เห็นจริง ทั้งเรื่องประวัติของท่านก็เป็นคดีอันสมควร
จะให้ปรากฏอยู่ อย่าให้สูญเสีย ข้าพเจ้าจึงรับแต่งให้
ตามประสงค์

12/08/2565

พระยาพฤตมาธิบดี ศรีสัตตยานุการ (ฮ่อน พระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามสกุลว่า

โกลมตวรรษนะ) เกิดในสกุลกฤตยุมตี ณ ตำบลยี่สาร อำเภอ
 อัมพวา แขวงจังหวัดสมุทรสงคราม เมื่อวันอาทิตย์ที่
 ๕ กรกฎาคม ปีชวด พ.ศ. ๒๓๘๕ เป็นปีที่ ๒ ในรัชกาล
 ที่ ๕ บิดาชื่อน มารดาชื่อนจน การศึกษาเริ่มเรียนหนังสือ
 ไทยในสำนักพระอาจารย์ยม วดัยสาร เมื่ออายุได้ ๘ ปี ต่อมา
 เมื่ออายุได้ ๑๕ ปีไปเรียนมูลภาษามคธในสำนักอาจารย์บน
 และพระครูญาณวิมล ณ วัดขุนตรา แล้วไปเรียนคัมภีร์
 ขรรคมบทคือนายนาคเปรียญ ๘ ประโยค พระมหาน้อย
 เปรียญ ๕ ประโยค และเรียนต่ออาจารย์น้อยอีกคนหนึ่ง
 ที่เมืองเพชรบุรี เมื่ออายุได้ ๑๘ ปีกลับมาบวชเป็นสามเณร
 อยู่ในสำนักพระอธิการบุญ ชิตมาโร ณ วัดขรรคนิมิตร
 ในแขวงจังหวัดสมุทรสงคราม พระอธิการบุญเห็นว่า
 เถาเรียนเฉียบแหลม จึงพาเข้ามาถวายสมเด็จพระสังฆราช
 (บุद्धเทว ๑) เมื่อยังดำรงพระยศเป็นทพระสาส์นโสภณ
 จึงได้อยู่ในวัดราชประดิษฐ์ฯ แคนนมา ถึง พ.ศ. ๒๔๓๕
 อุปถัมภ์เป็นพระภิกษุ ณ วัดราชประดิษฐ์ฯ พระจันทร์-
 โคจร (ยม) วัดมกุฏกษัตริยารามเป็นพระอุปัชฌาย์

สมเด็จพระสังฆราช ฯ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ได้รับ
 นามฉายาว่า "ชมโร" บวชแล้วศึกษาค้นธรรมอยู่ในวัด
 ราชประดิษฐ์ ฯ ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๓๘ สมเด็จพระสังฆราช
 เมื่อดำรงพระยศเป็นทพระธรรมวโรดม ตั้งให้เป็นพระครู
 ใบฎีกาในฐานะนกรมของท่าน ต่อมาอีกปีหนึ่งถึง พ.ศ. ๒๔๓๘
 เข้าแปลพระปริยัติธรรมในสนามหลวง ณ พระที่นั่งสุทไธ-
 ศ์วรวิชัย ได้เป็นเปรียญ ๕ ประโยค

เหตุอันมาเป็นปัจจัยข้อสำคัญในประวัติของพระยา
 พุฒธมราชบดี ฯ นั้น เกิดด้วยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ
 ที่บางปะอิน ครั้นปรารภแก่สมเด็จพระสังฆราชว่า ครั้น
 ทรงสร้างวัดเทพศิรินทราวาสได้ขอพระสังฆมณฑลนิเวศน์
 วิหาร ด้านทิศของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณแห่งวัดมหา
 สว่างใหม่มีพระราชประสงค์จะใคร่ได้พระสังฆมณฑลราช-
 ประดิษฐ์ ฯ ^{127/05/2585} อันเป็นด้านทิศของสมเด็จพระกรรมวาจาจารย์
 ไปครอง แต่ไม่ใช่วัดใหญ่โต จะทรงตั้งสมณศักดิ์เจ้า
 อาวาสเป็นแต่พระครู สมเด็จพระสังฆราชถวายพระพร

รับจะจัดคณะสงฆ์ถวายตามพระราชประสงค์ กวดราช-
 ประดิษฐาน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
 ด้ร่างด้วยเจตนาจะให้เป็นที่อดทนอดหย่อน สำหรับพระสงฆ์
 ธรรมยุติกายู่ใกล้ ๆ พระราชฐาน ให้สะดวกในการ
 มาเพ็ญพระราชกุศล ท่านเองเดียวกับพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงด้ร่างวัดนี้ไว้สำหรับพระ
 บางปิ่นนั่นเอง จำนวนพระสงฆ์วัดราชประดิษฐานจึงมีน้อย
 เสด็จหาพระสงฆ์สำหรับวัดนี้ไว้สำหรับพระสงฆ์ที่ในวัด
 ราชประดิษฐาน มีพระพุทธรูปอายุแต่เป็นเปรียญทรงคุณ
 ธรรมสมควรจะเป็นเจ้าอาวาสได้ ๒ รูป คือ พระครูปลัด
 ด้วงมนต์คุณ ชื่อเปี้ย เป็นเปรียญ ๕ ประโยค องค์ ๓
 พระครูด้วงมด ฐานานุกรมตำแหน่งคู่สอด ชื่อพุ่ม พัง
 ได้เป็นเปรียญ ๕ ประโยค องค์ ๓ สมเด็จพระสังฆราช
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระสงฆ์องค์นี้
 ๑๒/๐๘/๒๕๖๕
 ธรรมประวัตได้ แดงให้หาความกราบบังคมทูล สมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าหลวงทรงยินดีพระราชทานสัญญาบัตรตั้งพระครู
 ด้วงมด (พุ่ม) เป็นที่พระครูสังฆธรรมสังฆโมชาน ตำแหน่ง

เจ้าอาวตังวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ แต่ในระหว่างเวลา ๒ ปี
 ทกาลตั้งสร้างวัดนิเวศน์ธรรมประวัติอยู่นั้น เสด็จพระครู
 สถิตธรรมส์โมธาน (พุ่ม) อาพาธถึงมรณภาพ ยังเหลือ
 แต่พระครูปลัด (เบญ) องค์เดียวพอจะไปครองวัดนิเวศน์-
 ธรรมประวัติได้ สืบแต่เจ้าพระสังฆราชศรีธรรมโศภน แต่แรก
 เขอกรับจะไป สืบแต่เจ้าพระพุทธรเจ้าหลวงทรงทราบ มีพระ
 ราชดำริว่า พระครูปลัดเป็นตำแหน่งสูงอยู่แล้ว จะทรง
 ตั้งให้เป็นพระราชาคณะ แต่ยังไม่ทันทรงตั้ง พระครูปลัด
 (เบญ) กตัญญูไม่ยอมออกไปอยู่หัวเมือง จะเป็นเพราะ
 เหตุใดในใจจริงข้าพเจ้าไม่ทราบ ได้ยินแต่ว่าไปทูลขอตัว
 ต่อสมเด็จพระสังฆราชโดยอ้างว่าไม่มีญาติโยม เกรงจะ
 ไปทนความลำบากที่บางบ่อไม่ไหว สืบแต่เจ้าพระสังฆราช
 ศรีธรรมโศภนสักเท่าใดก็ไม่ยอมไป ดูเหมือนหนึ่งว่าภาชนะ
 ให้ไปจะดี สืบแต่เจ้าพระสังฆราชก็จนพระฤทธิย์ ได้แต่
 ถวายพระพรให้ทรงทราบเหตุที่เกิดขึ้นของ และทูลว่าใน
 วัดราชประดิษฐ์ฯ ยังมีเปรียญแต่พระมหาสอน (คือพระยา
 พฤตมาธิบดีฯ) องค์เดียว แต่บัดยังไม่ถึง ๓๐ พรรษา

ซึ่งเปนเขตต์มคธจะเปนเจ้าอาวาส ส้มเต๋จพระพุทฺธเจ้า
 หดวงทรงขัดเคืองในเรื่องที่พระครูปลัด (เบีย) กัดบิใจ
 คารวตั้งให้ทูลส้มเต๋จพระสังฆราชว่า ถ้าพระมหาอ้อนทรง
 คุณธรรมอย่างอันดีมบูรณ์อยู่แต่ ถึงพรรษาอายุยังไม่ถึง
 ขนาดก็ไม่ทรงรังเกียจ ส้มเต๋จพระสังฆราชครัดถามพระ
 มหาอ้อนว่า ถ้าโปรดฯ ให้เป็นพระครูเจ้าอาวาสไปอยู่วัด
 นี้เจ้านักรวมประทศที่บางปิ่น จะยอมไปหรือไม่ พระ
 มหาอ้อนได้ทราบเรื่องมาแต่คน เห็นส้มเต๋จพระสังฆราชได้
 ความเดือดร้อนว่าคาญมาก จึงทูลรับว่า ถ้าโปรดฯ ให้ไป
 ถึงถ้าปากก็จะไปสนองพระเดชพระคุณให้ส้มพระราชประสงค์
 ส้มเต๋จพระสังฆราชก็ตั้งนึกอก ให้หน้าความถวายพระพรทูล
 ว่า พระมหาอ้อนเปนผู้มีอภัยภัยและความรู้มคธเป็น
 เจ้าอาวาสได้ มีภักพวองแต่ที่พรรษาอายุยังไม่ยเท่านั้น
 แดะตวกก็เต็มใจรับจะไปโดยไม่รังเกียจ ส้มเต๋จพระพุทฺธ
 เจ้าดวงกทรงยนต์ ¹²⁷⁰⁸²⁵⁶⁵ คารวตั้งได้ทรงเจตนาจะตั้งพระครู
 ปลัด (เบีย) เป็นพระราชาคณะ ถึงพระมหาอ้อนพรรษา
 อายุยังไม่ยก็เปนเปรียญ แดะมีความกตัญญูเปนความ

ขอบพิเศษ สมควรจะเป็นพระราชคณะใต้ จึงทรงตั้งให้
 เป็นพระราชคณะที่พระอมราภิรักขิต (ตามนามฉายาของ
 ท่านว่า อมโร) และทรงพระราชปรารภจะมีให้มีความ
 เด็ดร้อน เมื่อนไปอยู่บางปิ่น โปรด ๆ ให้ได้ตามถึง
 ญาติโยม ได้ความว่าโยมผู้ชายยังมีตัวอยู่ที่เมืองสมุทร-
 สังคราม และหอดวงญาณวิจิตร (จุ้ย ต้นสักกุด ผลพันชิน)
 เปรียญในกรมราชบัณฑิต กับนางเพ็งภรรยาเป็นโยม
 อยู่ภูซำอกอยู่ในกรุงเทพ ฯ ทั้ง ๓ คนนั้นกัสมัศจะชนไปอยู่ที่
 บางปิ่นกับพระอมราภิรักขิต จึงทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้า ๆ ให้สร้างบ้านเรือนพระราชทานกรมเขตควดนเวศน์-
 ชรรมประวด แดงทรงตั้งหอดวงญาณวิจิตรเป็นหอดวง
 ชรรมวงศ์ประวด ตำแหน่งเจ้ากรมวัด และให้เป็นอาจารย์
 บอกพระปริยัติชรรมพระภิกษุตามเนรด้วย และทรงตั้ง
 นายดี บิดาพระอมราภิรักขิตเป็นทวน ปฏิบัติชันบุตร
 ตำแหน่งปลัดกรมวัดควดนเวศน์ชรรมประวด อนึ่ง เมื่อกาดัง
 สร้างควดนเวศน์ชรรมประวดอยู่นั้น ทรงพระราชปรารภว่า
 ควรจะมีคานหนักสักหลัง ๓ สำหรับเวดาดมเด็จพระยา

โปรดเกล้าฯ วยางกรณีน หรือตั้งเจ้าพระดังพระราชเสด็จฯ ไป
 จะได้พัก เหมือนอย่างตำแหน่งที่พระบาทสมเด็จพระจอม-
 เกดเจ้าอยู่หัว โปรด ฯ ให้สร้างโถงทอดเต็นต์นาราม ณ
 พระนครศรีอยุธยา ทรงพระราชดำริว่า กฎบัตรร่างสำหรับ
 พระครูเจ้าอาวาสแต่เดิมอยู่ข้างเด็กไป จึงโปรด ฯ ให้
 เปลี่ยนใช้เป็นตำแหน่ง และให้สร้างกฎเจ้าอาวาสขึ้นใหม่
 อีกหนึ่ง ๑ ให้ใหญ่โตตั้งที่วัดพระราชาคณะ การอนหนัก
 เหนงมาแต่ททรงตั้งพระอมราภรรกชดครงน

การร่างวัดนี้เดฉนธรรมประวัต ทำอยู่ ๒ ปีแล้ว
 บริบูรณ์ใน พ.ศ. ๒๔๒๑ มีการฉลองที่บางปิ่นเป็นการ
 ใหญ่โต ราชการจารึกไว้ในแผ่นศิลาที่พระอุโบสถ ดังนี้

“ครน ณ วันเสาร์เดือน ๔ ขน ๘ ค่ำชาต ฉัมฤทธิศก
 (พ.ศ. ๒๔๒๑) ได้เชิญพระพุทธชฎีมากรพระพุทธชนอุดม
 ธรรมโภภัสและพระคัมภีร์ไตรปิฎก และรูปพระมหาสาวก
 และพระราชาคณะฐานานุกรมอันดับวัดราชประดิษฐ์สถิตย
 มหาสมาราม ๘ รูป ดงเรือกอดไฟแต่กรุงเทพ ฯ มาพักไว้ที่
 วัดเชิงเลน ตรงบางไทรข้าม ครน ณ วันจันทร์เดือน ๔

เสด็จพระราชดำเนินทรงเสวยพระสังฆตอง ๓ เวลา และทรง
 ถวายเครื่องไทยธรรมต่าง ๆ แก่พระสังฆ ๕๘ รูป ครั้น
 ณ วันพฤหัสบดีขึ้น ๓๕ ค่ำ เวลาบ่าย ทรงถวายผ้าไตร
 แก่พระสังฆราชาคณะฐานานุกรมเปรียญคณะมหานิกาย
 ๕๘ รูป เวลาเย็นเสด็จพระพุทธรูปในพระอุโบสถ รุ่งชน
 ณ วันขึ้น ๓๕ ค่ำ ทรงเสวยพระสังฆตองถวายเครื่อง
 บริกขารไทยธรรมต่าง ๆ และในวันศุกร์เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ
 รัชกาลสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เสด็จเข้าพระสังฆคณิศรสมณศึกษา
 วิทยาลัยมหานิกาย ๓๐ รูป เวลาค่ำพระธรรมเทศนาภิณฑ
 หนึ่ง เป็นพระราชาคณะสงฆ์มาฆบูชา ณ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม
 ค่ำ ๑ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๕ เวลาบ่าย มีพระธรรมเทศนา
 ในพระอุโบสถวันละกัณฑ์ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้มีเทศนา
 เป็นธรรมทานวันละ ๓ กัณฑ์ เจ้าพนักงานตั้งบายศรี
 ราชครูพร้อมกันเวียนเทียนรอบพระอาราม ๓ วัน และมี
 การมหรสพสมโภช การเดิน (มีโขนสักกรอกโรงใหญ่)
 เต้นรำครบทุกตั้ง และตั้งคนกตปฤกษ์ทั้งทาง และทรง
 ไปรยผลกตปฤกษ์และผลากต่าง ๆ เป็นมโหฬารบูชา ตั้ง

แต่ ณ วันพฤหัสบดีที่ ๓๔ ค่ำ จันทรเดือนอาทิตย์แรม ๒ ค่ำ
เดือน ๕ รวมตั้งวันเสด็จราชดำเนินเสด็จการพระราชกุศล
มหกรรมพุทธาภิวัตน์บูชา . . . . .”

พระอมรารักษ์ (พระยาพยุหยาชัย) ขึ้นไปครอง
วัดนเวศน์ธรรมประวัติ เมื่ออายุ ๒๗ ปีบวชได้ ๖ พรรษา
เวลานั้นสมเด็จพระสังฆราชเสวยกับทงเจ้านายขุนนาง ขึ้น
ไปช่วยงานฉลองวัดอยู่ทบปิ่นเบนอันมาก มิใคร่มีใคร
รู้จักพระอมรารักษ์มาแต่ก่อน ทราบกันแต่จ้าวใต้เบน
พระราชอาคันตุกะไปครองวัดนเวศน์ธรรมประวัติ เพราะมี
ความกตัญญู ยอมทนความลำบาก เพาะจะปลดเปลื้อง
ความเดือดร้อนของสมเด็จพระสังฆราช ต่างก็พากันอยาก
เห็น ที่เบนพระสังฆราชเสวยได้พบก็อวยชัยให้พร ที่เบน
ศฤงฆ์ลักพากันแสดังไมตรีจิตตถึงถวายปวารณารับเป็น
อุปัชฌายากัน พระอมรารักษ์จึงมีฐานะพิเศษติดกับพระ
ราชอาคันตุกะ ^{12/18/2565} ในชั้นเดียวกันมาแต่แรก ความ
ลำบากที่ไปอยู่บางปิ่นเมื่อ ๕๐ ปีมาแล้วมีอย่างไรบ้าง
บุคคลในสมัยนั้นยากที่จะเข้าใจได้ ที่พระครูปลัด (เบญ)

กตวณนทจรงมมุดอยู่บ้าง (จะพรรณนาถึงความลำบากใน
 ทอนค่อไปข้างหน้า) เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรง
 พระวิตก เกรงว่าพระสงฆ์ชนไปอยู่วัดนเเวณนี้ จะได้อความ
 เตอตรอน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งระเบียบ
 กวร ถึงเดือนหนึ่งให้เรือไฟหลวงบรรทุกเสบียงอาหารพระ
 ราชทานสำหรับทำครัวเลี้ยงพระชนไปตั้งตรงหนึ่ง และใน
 การปฏิบัตพระราชทานผ้าไตรพระสงฆ์ทงวัดออกถ้วนหนึ่ง นอก
 จากผ้าไตรเบนนจผดกบวดอื่น ๆ แต่ถ้วนตัวพระอมรา-
 ภิรักษคเองนหน เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงคืน
 เคยมาทชนกยงทรงพระเมตตากรุณา ครัดชมมารยาทและ
 อริยาคัยว่าสุภาพเรียบร้อย ถวายเทศนาก็โปรดปฏิภาณ
 ถองคนทงหลายอน เมอทานชนไปอยู่วัดนเเวณนี้ ไม่ช้านาน
 เท่าใด ก็พากันเดอมได้ในคุณธรรมของท่านท่วไปในท้อง
 ถนอ่าเภอบางปอน มีคนไปทำบุญถือตั้งฟังธรรม และ
 ให้ลูกหลานไปบวชเรียนอยู่วัดนเเวณนี้ มากชน จนกฏไม่
 พอพระอยู่ จึงโปรดฯ ให้แก้คกแถวถัดร้างตำหรับเบนนท
 อยุ่ของตุกคี่ชยวด ถนห้องเรียงถนเบนนกฏตำหรับ

พระทีปวชิระใหม่ ค้อมมาจำนวนพระสงฆ์ขงเพิ่มชนออก ต้อง
โปรดฯ ให้ตั้งร่างกฎีกณะนอกเพิ่มชนออก ๒ แถวจึงพอพระ-
สังข้อยู่ได้ไม่ขัดเขียด

เหตุที่ข้าพเจ้าจะเป็นศิษย์ของพระยาพฤตมาฆบดินทร์ ๑ นั้น
เมื่อท่านได้เบเนทพระอมราวาทกรชดชนไปครองวัดนเวศน์ ๑
ได้พรรษาหนึ่ง ถึง พ.ศ. ๒๔๒๒ ข้าพเจ้าก็ได้เบเนราช-
องค์รักษาระจำพระองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง มหนาท
ตามเสด็จไปไหน ๆ ด้วยเต็มมือ มักเสด็จไปประทับที่พระ-
ราชวังบางปิ่นเนื่อง ๆ จึงเป็นเหตุให้ทรงตั้งร่างวัดนเวศน์
ธรรมประวัติ ตั้งแต่ตั้งร่างวัดแล้วเสด็จชนไปประทับพระ-
ราชวังบางปิ่นครั้งใด ก็เสด็จไปทอดด้วยทุกครั้ง ครั้ง
หนึ่งใน พ.ศ. ๒๔๒๕ เสด็จไปวัดนเวศน์ ๑ ทรงบูชาพระใน
พระอุโบสถแล้ว ทรงพระราชดำเนนเที่ยวทอดพระเนตร
การบำรุงรักษาในบริเวณวัด เมื่อเสด็จไปถึงตรงตำหนัก
เห็นพระทรงวัดกษณวชิระนั้นอายุข้าพเจ้าถึง กำหนดอุปถัมภ์
เป็นพระภิกษุ มีพระราชดำรัสแก่ข้าพเจ้าว่า "วัดนเวศน์ ๑
นี้ ถ้าเจ้านายพวกเราบวชจะมาอยู่ก็ได้ ตัวหนักรักษากัน

ดูเหมือนจะสบายดี” ข้าพเจ้าก็ทูลสนองในทันทีว่า เมื่อ
 ข้าพเจ้าบวช ถ้าโปรดให้ขอยอดนาคสัก ๓ ก็ขะยินดี ครั้น
 ถ้ามหา “จริง ๆ หรือ” ข้าพเจ้าทูลสนองว่าจริง
 อย่างนั้น ก็ทรงยินดี โปรดรับบอกสมเด็จพระสังฆราช
 แลท่านถวายพระพรว่าความซัดของมอญ ด้วยในบั้นพระ
 อมรภกรกษัตริจะเป็นอาจารย์ให้ดัดสั่งยังไม่ได้ เพราะบวช
 ยังไม่ครบ ๓๐ พรรษาบริบูรณ์ หย่อนขอตราตามพระวินิจฉัย
 อยู่พรรษาหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงกราบทูลว่า ถ้าเช่นนั้นจะขอ
 ไปบวชต่อหน้า ก็เป็นการตกลง ข้าพเจ้าจึงเดอนเวลา
 มาบวชต่อใน พ.ศ. ๒๔๒๖ เมื่ออายุได้ ๒๒ ปี บวชในพระ
 อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามตามประเพณีเจ้านายทรง
 ผนวช ถ่มเด็จพระยาปดเวศ์วิยาตงภรณ์ เป็นพระ
 อุปัชฌาย์ ถ่มเด็จพระสังฆราช ปุตุตฺเตว (ดำ) เป็นพระ
 กรรมวาจาจารย์ พระอมรภกรกษัตริจะเป็นนิตฺตยาจารย์กตั้ง
 มานังในคณะปรกตด้วย เมื่อบวชแล้วไปพักอยู่วัดราชประ-
 คิษฐ์ฯ ณวังชนถ่มเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพนประเพณี
 ทรงพระบาทถ่มเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสสั่งให้

นิมนต์พระสังฆมณฑลราชประดิษฐ์ฯ มัสมีเจ้าพระสังฆราชเป็น
 ประมุข กับทั้งพระอมรารักษ์ชิตแต่ศกษาพเจ้า เข้าไปรับ
 บิณฑบาตที่ศาลาคนมิตตะวันในบริเวณพระอภิเนาวนนิเวศน์
 (อันอยู่ในสวนคีรีวาตยบคน) เด็ดจึงทรงบาตรพร้อมกับ
 พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน มีพระราชดำรัสแก่สมเด็จพระ
 สังฆราชว่า ข้าพเจ้าจะไปจำพรรษาอยู่ไกล ญาติที่อยู่ใน
 กรุงเทพฯ ไม่มีโอกาสทำบุญด้วย จึงให้ไปรับบาตรเสียก่อน
 วันก่อนนั้นมาจะชวนไปทอดตาแต่เจ้าพระอภัยมณีไปอยู่วัด
 นิเวศน์ฯ สมเด็จพระสังฆราชท่านทราบพระอภัยมณีว่าสมเด็จพระ
 กรมพระยาปวเรศฯ ไม่พอพระเหตุยกพระเจ้าอุกฤษยาเธอใน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่วัดอน
 นอกจากวัดบวรนิเวศฯ จึงเรียกพระอมรารักษ์ชิตกับข้าพเจ้า
 ชนไปถึงแต่กลางคน ว่าให้ชวนไปเฝ้าด้วยถน เมื่อไปถึงวัด
 บวรนิเวศฯ ให้พระอมรารักษ์ชิตเอาดอกไม้รูปเทียนเครื่อง
 ตั้งการะถันของทานชนไปถวายก่อน ให้ข้าพเจ้าคอยอยู่
 ข้างล่างสัก ๑๐ นาที แล้วจึงชวนไปเฝ้าถวายเครื่องตั้งการะ
 ถันตา เมื่อข้าพเจ้าชวนไปเฝ้าก็เห็นแต่เจ้าพระอภัยมณี

ทรงเบิกบานดี ตรัสฝากข้าพเจ้าแก่พระอมรารักรกชิต แดง
 ประทานพระโอรสาทกษบข้าพเจ้าให้เคารพนับถือ อยู่ใน
 ถ้อยคำของท่านผู้เป็นอาจารย์ การทูลตาก็เป็นอันเรียบร้อย
 รอยทุกถ้อยคำนั้ ดั่งเด็้จพระตั้งพระราชทานให้เจ้าคุณอมรา
 กตบชนไปก่อนอนหนัก รุ่งชนนบเบนอนท & ดงแต่ข้าพเจ้า
 บวช จึงทูลตาดั่งเด็้จพระตั้งพระราชไปจากวัดราชประดิษฐ์
 ทานออกดำหิตามดงไปอานวยพรถึงท้าวราชวรดิษฐ์ เมื่อนั้นไป
 ถึงวัดนเวศน์ ๑ ไปบูชาพระพุทธเจ้าที่ในพระอุโบสถก่อน
 แดงไปยังกุฏิเจ้าคุณอมรารักรกชิต ถวายเครื่องสักการะ
 ขอนัดตั้งท่านตามระเบียบพระวินัย พืชขอนัดตั้งนนักคือไป
 ถวายตัวเป็นศิษย์อยู่ในสำนักของท่าน ขอให้ท่านเอาเป็น
 ภาระปกครองเรา ฝ่ายเรากรบจะเอาเป็นภาระปฏิบัติท่าน
 ตามดั่งสมควร เพราะฉะนนั้นเมื่อท่านให้หนังสือรับเป็นอาจารย์
 แดง เราจึงมหนาทจะตองกระทำการปฏิบัติ การนนั้นถ
 อยู่ในสำนักพระอุปัชฌาย์เรียกว่า "อุปัชฌาย์จตุร" ถาอย
 ในสำนักพระอาจารย์เช่นตัวข้าพเจ้าเรียกว่า "อาจารย์จตุร"
 แต่เป็นการอย่างเดยจกน คือเจด้าเข้าเมอทานถนนอน

12/08/2565

ของเขานำขวานปากด่างหนักกับไม้ส่นไปถวาย พอดีถึง
 เวลาที่ท่านกำหนด ต้องขึ้นไปฟังท่านตั้งส่อน แต่ท่านให้
 ทำขอเบญจกัณฐกรรมไม่กี่วันก่อนอนุญาตให้หยุด เป็นเช่นน
 เหมือนกันทุกวัด เมื่อทำพิธีขอสดับแล้วข้าพเจ้าไปอยู่ที่
 ศาลาหน้า เจ้าคุณ อมรา ฯ ท่านให้พระปลัดชื่อนากเป็นผู้
 อุปการะอย่างเบญพเตยงของข้าพเจ้าด้วย

ข้าพเจ้าบวชขึ้นไปอยู่วัดนั้น ฯ ครั้นนั้น นอกจาก
 บ่าวไพร่หม่อมพ้องตามไปหลายคน ที่บวชไปจำพรรษา
 อยู่วัดนั้น ฯ ด้วยกนกัม ที่เบญกฤหัสถ์ไปอยู่เป็นเพอ
 นกัม ที่บวชนั้นคือ หม่อมเจ้าโอภาส ในกรมขุนวรจักร
 ธรานุภาพองค์ ๓ นายร้อยตรี หดวงศ์รุชโยชาหาร (ต้น
 ต่อมาได้เป็นเจ้ากรม โรงเรียนพระตำหนักสวน กุหลาบแต่
 แรกตั้ง ภายหลังได้เป็นนายพันโท ไปบังคับทหารที่เมือง
 นครราชสีมาอยู่จนถึงแก่กรรม) คน ๓ นายร้อยตรี ชุน
 ชาญสรวัด (ชื่อ ภายหลังได้เลื่อนเป็นหลวงเป็นพระ และ
 ได้นำทหารไปรบแย่งวัดเมืองเซียงราย ที่ตัดได้เป็นพระยา
 วิเศษดีจระดา) คน ๓ พดทหารเพียงเด็กเวรด้านนบนคน

รมใช้ของข้าพเจ้าอยู่ในกรมทหารมหาดเล็ก ภายหลังได้
 เสนอขอการพิเศษ ในกระทรวงธรรมการ คน ๓ ทั้ง ๔
 นบวชเป็นพระภิกษุ ทบวชเป็นสามเณรคือ หม่อมเจ้าทอง
 ในกรมพระเทเวศร์วชิรนาถ ภายหลังได้มีตำแหน่งใน
 กระทรวงยุติธรรม องค์ ๑ หม่อมเจ้าเด็ก ในกรมหลวง
 วงศ์วชิราภรณ์ ภายหลังได้มีตำแหน่งในกระทรวงพระคลังฯ
 องค์ ๑ ที่เบนตฤห์สถนน นายเพ็งใหญ่ เดิมชื่อนในกรม
 ทหารมหาดเล็ก ซึ่งเคยบวชอยู่วัดโสมนัสวัดหวรทลายพรรษา
 ขอตาไปอยู่เป็นผ้แนะนำข้าพเจ้าในการปฏิบัติพระวินัย คน ๑
 แต่เป็นคนสำคัญควรกล่าวถึงอีกคนหนึ่งชื่อนนคคือ เจ้าพระยา
 ยมราช เวदानนเรียกกันว่า "มหาบัณฑิต" ท่านเป็นสังฆาติ
 เกิดบเดียวกับข้าพเจ้า แต่อุปถัมภ์ก่อนข้าพเจ้าบหนึ่ง
 ชอบกันมาแต่ยังเบบเปรียญ ท่านบวชพระอยู่พรรษาเดียว
 กตาดิถขร เมื่อใกล้เวลาข้าพเจ้าบวชยังไม่ได้รับราชการ
 จึงสมัครไปอยู่ด้วยตตอดตพรรษา จนข้าพเจ้าตั้งกิจได้
 กตบมากรุงเทพฯ ด้วยกัน มารดาของข้าพเจ้าก็ตามชน
 ไปอยู่บางปะอิน ท่านอยู่แพจุดทางฝั่งพระราชวังตรงวัด

นีเวศน์ ๆ ซ้ำม อำนวยการหาอาหารเลี้ยงข้าพเจ้า กับ
 ทงมือนทชนไปจากกรุงเทพ ฯ ด้วยกัน ถึงวันพระท่านรักษา
 คัดอุ โยธล ซ้ำมไปเลี้ยงพระและทำถวศรฟงเทศน์ด้วยกัน
 กับพวกอุบาสกอุบาสิกาเป็นนิจ เขาเคยขอให้ท่านเป็น
 หัวหน้าของอุบาสกอุบาสิกาอยู่ตลอดพรรษา เพราะมีคนชน
 ไปด้วยกันกับข้าพเจ้ามากเช่นนั้น พวกทอยู่วัดนเวศน์ ๆ
 มาแต่ก่อนพากันออกปากว่า คงแต่เป็นวัดนเวศน์ ๆ มา ยัง
 ไม่เคยครกครนเหมือนเมื่อพรรษานน ก็เห็นจะเป็นความ
 จริง แต่ถ้าวาดำหรับตัวข้าพเจ้าเอง เมื่อแรกชนไปถึง
 ในคราวทบวชนออกจะรู้สึกอ้างว้าง เพราะแต่ก่อนเคยชน
 ไปบางปิ่นแต่ตามแต่กิจประพาส ในเวลาเช่นนั้นมเร็วจอด
 หลตามตลอดเกาะ ทงมเร็วไฟไปมาทกวัน เรือแจวพาย
 ชายของแตะเที่ยวเตร่กันไนแม่น้ำกมไม่ขาดสาย ทบหนักผู้
 คนกถนเกดอันทงทพระราชองแตะตามตาหนักเจ้าบานชน
 นาง มทงศดาตยด้ำน พวกชาวพระนครศร็รอยชยามาทง
 ชายของต่าง ๆ ครกครน คุรวาทเป็นเมืองอนทหง ชน
 ไปในเวลาแต่ด้จไม่อยู่ค้งยับเหงาไม่มเร็วแพผู้คน เหมือน

กับเบนเมืองร้าง ด้วยในสมัยนั้นอย่าว่าแต่ยังไม่มรดไฟ
 เลย ถึงเรือไฟที่จะไปมาทางนั้น เช่น เรือเมดร์กับคนโดย
 ด้ว หรือตากลเรือต้นคานดอง ก็ยังไม่ หดหาย ๆ วนจะ
 ใต้เห็นเรือไฟแฉ่นผ่านวัดตั้งดำ ๓ ถึงพวกเด็กตูกศิษย์
 วัดพากันชอบวิ่งออกไปดู มีแต่เรือไฟหดวงบรรทุกตะเบียง
 อาหารขนไปถงวนชน ๓ คาเดือนใหม่เล่มมอทุกเดือน เรือดำ
 นนชื่อ "นกอินทรี" เตี้ยงไอเตี้ยขนปดองคิงอย่างขง พอ
 เรือถึงเกาะเกิดกไคยงเตี้ยงถงวคนเวคั้น ๆ เลยถอกนเบน
 ด้ญญา พอไคยงเตี้ยงพวกทอยวคกพากันถงไปคอยขน
 ตะเบียงอาหารทพระราชทาน ของถตั้งไปด้สำหรับพวกข้าพเจ้า
 กนภลากเรือหดวงไป เพราะขณะนั้นอยวคนเวคั้น ๆ มีเวตา
 เจียบเหงาเดือนละหลาย ๆ วน แต่ไปออยู่ไม่ช้าก็ถนไป พอ
 ษินแถวกรู้ด้ถวออยวคนเวคั้น ๆ ด้บายมาก ด้บายถวอออยู่วค
 ในกรงเทพ ๆ เช่นวคบวรนิเวศ ๆ ทราชพเจ้าเคยออยู่เมอ
 มวชเป็นถ้ามณเร และวคราชประดิษฐ์ ๆ ทราชพเจ้าไปพก
 ออยู่เมอกอนขนไปวคนเวคั้น ๆ เพราะทบางปอินอากาศค
 และวคนเวคั้น ๆ อยทเกาะกถางนาห่างตะแวกบ้าน ไม่ม

ผู้คนตะลึงตะลุมตะตะเจียบตั้งดีไม่ออกกระทึก จะเที่ยวเดินเห็น
 หรือนางตำรายุทธียบถุกไหนักเป็นผาดุก แดเห็นดำนาดะ
 ไร่นาจนสุดสายคาพาให้เพ็ดดิเพ็ดดิเจริญใจ ทั้งตัววัดเอง
 นับตงแต่พระอุโบสถตตอดจนเด่นาดั้นะ ก็ทรงสร้างอย่าง
 ประณีตนาตุแตะอยู่สบาย แตะวัดนี้เวค่น่าวนนโคกรเห็นแต่โกต
 มักสำคัญว่าเป็นวัดค้ำนาคริสตัง เพราะสร้างตามแบบข้าง
 อย่างโคซิก ซึ่งฝรั่งมักสร้างวัดในค้ำนารของเขา ส้มเค็จ
 พระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชดำริว่าค้ำนาไม่ได้อยู่ที่อุษุบุ
 การสร้างวัดในพระพุทธค้ำนาก็ไม่ชอบบังคับ ว่าจะต้อง
 สร้างเป็นรูปอย่างใด แม้วัดหลวงที่สร้างมาแต่ก่อนพระ
 เจ้าแผ่นดินทรงยกของแบบอย่างสร้างตามพระราชอุชยาศัย
 (เช่นแบบที่สร้างวัดพระเชตุพนฯ กับวัดราชโอรสฯ กัมคักน
 ห้างโกต) ทรงอุปมาการสร้างวัดว่า เหมือนเก็บดอกไม้
 บชษาพระ ถึงจะเป็นดอกไม้หลายอย่างต่างพรรณ ถ้าถวาย
 โดยเจตนาบูชาพระแด่กเป็นพุทธบูชาอยู่นนเอง ทอด
 นิดคั้น นามของอนคตจะบอกอธิบายไว้ในหนังสือฉบับบางตั้ง
 ตั้งหนังสือพระพุทธรูปอันทรงพระนามว่า “พระพุทธชนฤมด-

ธรรมโมภาส” ซึ่งเป็นพระประธานอยู่ในพระอุโบสถ เป็น
 ผู้พระหัตถ์พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ซึ่งทรงเกียรติคุณ
 ว่าเป็นช่างอย่างวิเศษมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ เคยทำพระ
 พุทธรูปนับไม่ถ้วน แต่คนทั้งหลายเห็นพ้องกันหมดว่าพระ
 พุทธนฤมิตธรรมโมภาสงาม เป็นยอดเยี่ยมในผู้พระหัตถ์ของ
 พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ เมื่อกายหนึ่งมาอีกหลาย
 สัปดาห์พระพุทธรูปเจ้าหัตถ์จะทรงสร้างพระพุทธรูปอีกองค์
 หนึ่งขนาดเดียวกัน มีพระราชดำรัสกับพระองค์เจ้าประ
 ดิษฐ์ฯ ว่าขอให้ทำให้งามเหมือนพระพุทธรูปนฤมิตธรรมโมภาส
 แต่ก็ไม่ได้มาารถจะทำให้ดีมีพระราชประสงค์ได้ เพราะ “ดิน
 ฝืด” อยู่กับพระพุทธรูปนฤมิตฯ จึงนิยมกันว่าเป็นพระพุทธร
 รูปงามอย่างเอกองค์หนึ่ง หนึ่งข้างด้านหน้าพระอุโบสถ
 ต้องช่างประคัมภ์ข่มยอดตามแบบโคซิค สัปดาห์พระพุทธรูปเจ้า
 หัตถ์โปรดฯ ให้บนรูปพระอินทร์ กับพระเบญจศีลทรงไว้ใน
 ขั้วข้างพระองค์ 12/08/2565 อย่างรูปนฤมิตที่เขาตั้งตามคำสันนิษฐานว่า
 รูปบนนั้นนามมากกฝนต่างชาวดักด้วยเนื้อดีเม็ดทรายหรือไป
 หนึ่งเมื่อเขาพบเจ้าสักแล้วแต่ตั้งไปทอดพระเนตรเห็น โปรดฯ

ให้ข้าพเจ้าเป็นผรมส่งจัดการห่อเทวรูปด้วยทองคำมฤทษขีด
 ทองคำเปลวไปเปดย่นของเดิม มีพระราชดำรัสว่า "จะได้
 เบนพระรถในการทเชอบวชชยวณ" เทวรูปนยงปรากฏ
 ชยจนทกอนน เรองราวทกถาดมาในคองตงเตข้าพเจ้าบวช
 ดเบนเดาเรองประวดชองคองเองแตกจาเบน เพระเดา
 ความตามทไตรเห็นเอง ไม่ได้คคเขาความในหงส์อหรือ
 ตามทโดยนผอนบอกเดามากถาด จะเดยเดาคอไปถงความ
 ถาปากทชนไปจำพรรษาชยบางปอินในดมยันน ชยใหญ่
 กอชยท "ชตอชยาก" จะว่า "ชต" ไม่ได้ เพระชวปลดา
 อาหารไม่ชตคค แต่อาหารทชวบางปอินเขาบรโกคกน
 ผิดกบอาหารทเราชอบบรโกคในกรุงเทพฯ จงคควเรียกว่า
 "ชตอชยาก" คชชตณะเพระชอทชยากกน เบนคณวชชว
 กรุงเทพฯ ชอบกนชวณาดจอน แต่ชวบางปอินชอบกนชว
 นามอง ชงรตชชาติตางกนไปเบนชกอยางหง กบชวชอง
 ชวบางปอินกมเตมกกับปลดาเอามาประตมกน มักปรุง
 รตคด้วยปลดารากบพรกแตะเกดช รตชชาติแปลกไปชกอยาง
 หง หดวย ๆ จนจมเรอเจกมาชยหุม หรือเรอชว

ของสัตว์คึกคักทำได้แต่บางอย่าง กับชาวไทถิ่นอยู่เป็น
 “ห้องเครื่อง” นนมแต่ ๓ ห้อง คือ ไช้เค็มห้อง ๓ พริกกับ
 เกดอห้อง ๓ กับปลากุเรอกห้อง ๓ ถึงวันชาวบ้านเขามา
 เที่ยงพระ ข้าพเจ้าลงไปฉนในการเปรียญด้วยกับพระ
 ดั่งมี ของขรณะที่มารดาหาไปเฝ้าพระ ท่านทำอาหาร
 ที่ข้าพเจ้าชอบกินหื้อไปส่วนหนึ่งต่างหาก ถ้าเขาหนีไป
 ฉนทอน ท่านก็ให้คนเอาของเช่นนั้นไปช่วยเขา หื้อให้ได้
 ในตำรับเฝ้าข้าพเจ้า จึงไม่เคียดรอนด้วยอาหารการกิน
 เแต่เมือกเงดาแต่ตั้งฉนไปประทับพระราชวังบางปิ่น กตบ
 ตรงกันข้าม อาหารการกินบริบูรณ์เกินต้องการ ส่วนตัว
 ข้าพเจ้าเองมีตำรับของหลวงพระราชทานมาแต่ห้องเครื่อง
 ตำรับ ๓ ของต้มเต็จกรมพระยาศรีสุนทรราชประยูรโปรด
 ประทานตำรับ ๓ และท่านผู้หญิงฉน สรรพด้วยฉน
 (มารดาของเจ้าคุณพระประยูรวงศ์) มีเมตตาตั้งมาตำรับ ๓
 นอกจากนหมยมีอาหารที่เจ้านายกับขุนนางอินเป็นญาติและ
 มิตรสหายตั้งมาทุกวัน เวลาคั้นมีตำรับและโต๊ะภาคอาหาร
 ตั้งตอมราวกับของวง

อยู่บางปิ่นในดมัยนหมักความดำมากช็อกอย่างหนึ่ง ใน
 เวลาบวญเจ็บหาหมอยา ได้อาศัยแต่ยาถางบ้าน ใคร
 หนักชยาชานานหนักทำไว้สำหรับบ้านเรือน ใครบวญเจ็บ
 ก็ไปชอกกิน ข้าพเจ้าเคยไปบวญตรงหนง และการทรักษา
 อยู่ข้างจะชบชั้น จะเด้าให้ฟังต่อไป เมอลงเดือนกษายน
 เห็นจะเป็นเพราะบนนฝนตกชุกกว่าปกติ ข้าพเจ้าทชช
 ไม่ได้ ก็เกิดมอาการมอเยนเทาเยนเดะเมอชชบ กิน
 อาหารมิใคร่ได้ นอนก็ไม่หลับดิ้นท เขาว่าเป็นโรคกระต่าย
 มารดาให้ยากินก็ไม่หาย ชอชาทมตามกฎพระมากินก็ไม่
 ถูกโรค ข้าพเจ้ารำคาญบ่นกับพระปลัดนาททเบนพเคยง
 ทานบชกควา หลดวงแพ่งชงอยู่บ้านแบ่งตรงวัดชามฟาก มี
 ยาชานานหนึ่ง ชื่อว่า "ยาชอกยส์ด" แกโรคกระต่ายชงดิ้นก
 แต่เมนยาแรงดวยเชากฎษาเทาษาทงหลดวย ใครกินมก
 เดี้ยสดี อาจจะทำอะไรวิบริตไปได้ในเวลาเมื่อฤทชษาเด่น
 อยู่ในทว เจ้าชองจงไมบอชควาราแกมูอน เบนแต่ทำไว้
 สำหรับบ้าน ถ้าใครไปชอกชเห็นว่าเป็นจริงจิงให้กิน
 ข้าพเจ้าได้ชนเดากชอกชความฤทชษาชอกยส์ด เกรงวาท

ถิ่นเข้าไปเดี๋ยวดังนี้ เจ้าคุณอมราฯ ท่านจะติโทษได้ จึง
 หนึ่งมาจนถึงกลางเดือนกันยายน อาการโรคกำเริบขึ้น
 ประจวบเวลาเจ้าคุณอมราฯ ลงมากรุงเทพฯฯ ในงาน
 พระราชพิธีเฉลิมพระชันษา ทางโน้นพระปลัดนึกเป็นผู้
 มัญชาการวัด ข้าพเจ้าไม่สบายเหตุอื่นจึงบอกพระปลัด
 ว่า ขออภัยขอย้ายย้ายสักพัก เผื่อจะถูกรักษาบ้าง ท่าน
 ก็ให้ไปขอยานมาจากหลวงแพ่ง เป็นยามงเคตนาผง
 บนเบญจกถอน กำหนดให้กินครึ่งหนึ่งเท่าเม็ดพุทรา
 หนึ่งเมื่อจะกิน ข้าพเจ้ายังครั้นคราม จึงขอผ่อนชวนให้
 พระทีชอบพอ กินจนดอยดังกล่าวของภริยามาทาน ปลัดด้วย
 แรกกินยานเมื่อเจดาศึกเคยๆไม่รู้สึกว่ามีพิษสิ่งอย่างไร
 จนออกน้กตระหงใจว่าคงเป็นเพราะกำลังของเราสู้ฤทธิ์ยาได้
 ครั้นถึงเวลา ๒๐ นาฬิกา พระสงฆ์สามเณรลงประชุมกัน
 ทำวัตรทึนพระอุโบสถตามเคย ท่านปลัดเป็นผู้นำจุด
 เทนเจ้าวัด พอขึ้น "หนุท มย" เดียงก็เห็บคองกระแอม
 พอข้าพเจ้าไต่ขึ้นเดียงท่านปลัดตั้ง "แอม" ก็ให้หนักขึ้น
 ถัดหน้าเหวเราไม่อยู่ปลัดยกออกมา พระสงฆ์ของค่อนทได้

ฉะนั้นภรรยาข้าวดูด้วยกนกเกิดนกดชนทหาพเจ้าหิวเราระ พดอย
 หิวเราระกันต่อไป เสียงตังกกกไปทงไบสต์ ดูเหมือน
 พระเนตรของคอน ๆ ที่ไม่ทราบเรื่องจะพากันตกใจ แต่ท่าน
 ปดขยงมดคี พอท้าวตริแดงกับเด็กประทุมไม่ช้าขยาย
 ด้วงคนนคคือไปตามเคย ข้าพเจ้ากตบมาตงตาหนัก เมอเขา
 นอนรูด้กวางเคียงโคตงไปโคตงมาเหมือนกับเรือกกคตงใน
 ทะเด แต่มีดคีเขาใจว่าเป็นตงยฤทชยาอภยด้งาด นงนอน
 หดบคายอด้กครหนงกหดบ คินนนอนหดบด้นทเหมือน
 ด้งบจนรุ่งเช้าตงชนรด้กแจ่มได้ ไปนงกินอาหารก
 เฮอร์คอว้อยแทบตมอม ทงเวเดเขาแตะเพด เดยกตบ
 ด้บายหายเจ็บ ถึงกระหนกไมกตาดชงกนยาอภยด้งาดอก
 จนบคิน พระทณนยาอภยด้งาดตงยกนคินจนนกดบไปกฏ
 ก้ไปมีอการวิปริตตาง ๆ แต่อาการขององคองไม่แปดก
 เหมือนคนแหม เชอไปนอนไม่หดบ ร้อง "ตุม ๆ"
 เตมเตียง จนเพือณตงตงทอยู่โถดเคียงพากันตกใจไปถาม
 เรอบอกว่าหายใจไม่ชอก ถ้าร้องตุมเตียงค้อยหายใจคตอง
 กพากนเห็นชน ข้าพเจ้าได้รฤทชของกฏชาในครงนนว

มีคุณเห็นแต่โทษอนันต์ แต่ก็ยังเข้าใจไม่ได้ว่าดีร้าย
อย่างไรจึงมีคนชอบสู้รบกันจนคิด

เมื่อเจ้าคุณอมราฯ ครองวัดนี้เวลานี้ฯ ดูเหมือนท่าน
ถือการ ๓ อย่างเป็นหลัก อย่างหนึ่งในระเบียบการตั้ง
ท่านรักษาแบบแผนของวัดราชประดิษฐ์ฯ มิให้เกิดอัน
คลาด อันโดยตามพระราชประสงค์ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้า
หลวงทรงปรารภพระราชโองการให้วัดนี้เวลานี้ฯ เป็นสำราญของวัดราช
ประดิษฐ์ฯ อีกอย่างหนึ่งท่านเข้าใจได้ในการบำรุงรักษา
วัดให้เรียบร้อยสะอาดสะอาด เจริญพระราชศรัทธาให้
สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงดีเคียนได้ ใครไปก็ออกปาก
ชมว่าวัดนี้เวลานี้ฯ รักษาสะอาดดี กับอีกอย่างหนึ่งท่าน
พยายามตั้งสอนสั่งเคร่งครัดไม่เด็ดอกหน้า ส่วนตัวท่าน
เองก็ไว้วางอหยาภัยสุภาพไม่ดูร้าย หรือถือศอกท่าพุ่มแก
ใคร ๆ ชอบสนทนาวัดมาคมกับบุคคลทุกคน แดงกระหน
ก็ไม่เหตาระเหตระหายนตัวแก่ใครให้ดูตาม อีกประการ
หนึ่ง ท่านประพฤติกิจวัตรสม่ำเสมอ ดูเหมือนจะตั้งใจ
ให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่พระภิกษุสามเณรในวัดนั้น โดยปกติ

ท่านตั้งโบสถ์นำทำวถรต์วถมนต์เช้าครึ่ง ๓ คาบครึ่ง ๓ เป็น
 นิจ ถึงวันพระท่านนำพระตั้งฆระบชารณะที่การเปรียญ
 แล้วตั้งโบสถ์ให้คีตแก่พวกตั้งปฐุช และเสด็จพระธรรม
 เทศนาให้ฟังในคอนเข้ากัณฑ์ ๓ แต่ตอนบ้ายท่านให้
 พระองค์อื่นเป็นฐานานุกรมหรือเปรียญเทศน์ (เคยให้
 ขาพเจ้าเทศน์ครึ่งหนึ่ง) การตั้งวถปฐุชไมกษทวถราช-
 ประดิษฐี ๆ ดูเหมือนอันเต็มเจ้าพระตั้งฆระบชทรวงตั้งเองเป็น
 นิจ แต่ทวถนเวศน์ ๆ เจ้าคุณอมรฯ ๆ ตั้งเองบ้าง บาง
 ครنگก็ให้พระองค์อื่นตั้ง เห็นจะเป็นการผูกหัดพระในวัด
 นั้น ส่วนทวถกบขวชขาพเจ้าท่านคงรู้สึกเกรงใจมาก
 ด้วยเป็นเจ้านายองค์แรกที่เป็นศิษย์ของท่าน ทงเมื่อ
 กอนบวชขาพเจ้าก็เป็นราชองค์ฤษ และเมื่อนายพันตรี
 ผมงคมการกรมทหารมหาดเล็ก อย่างว่า "เป็นคนโต"
 อยู่บ้างแล้ว ถึงกระนั้นท่านก็ประพฤติอย่างเป็นอาจารย์
 มิได้ดุดหน้อยอนอย่างไร เว้นแต่ไม่ให้เขาเฉวปฏิบัตท่าน
 เหมือนกับพระบวชใหม่องค์อื่น และไม่เรียกไปหาที่กุฎ
 ของท่าน เพราะพบกันทีในโบสถ์จนละ ๒ ครวงเต็มอ ถ้า

ท่านมักจู่จะจะได้ตามหรือบอกเล่าแก่ข้าพเจ้า ท่านก็มักพูดทีไร โปสต์ก็ ท่านให้ทอดอาลัยนะของข้าพเจ้าไว้ใกล้กับอาลัยนะของท่านทางข้างหลัง มิได้นั่งประปรนกับพระองค์อันนาน ๆ ท่านจะมายังศาลาหน้าก็ข้าพเจ้าอยู่สักครึ่งหนึ่ง และดูเหมือนท่านจะคอยระวังมิให้ข้าพเจ้ารู้สึกว้ากาน้ำทวดท่านเป็นต้นว่า เวลาคือข้าพเจ้าไปส่งวิทยานิพนธ์ที่ใด เช่น ข้าพเจ้าไปนั่งเล่นที่ศาลาภิรมย์ในเวลายื่น ๆ เวลานั้นท่านก็มักออกเดินตรวจวัด แต่ไม่เคยเห็นท่านเดินมาใกล้ศาลาที่ข้าพเจ้านั่งอยู่สักครึ่งหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงได้เห็นท่านเกรงใจเช่นนั้น จึงมักหาเหตุไปหาท่านทุกฤดูหนึ่ง ๆ ไปตามขออรรถธรรมบ้าง ไปเรียนเรื่องอื่น ๆ บ้าง ดูท่านก็ยินดีขแข็งให้ทราบ และฉันก็น่าปราศรัยฉันอาจารย์กับศิษย์ที่สนิทสนมกัน

ในสมัยนั้นยังไม่เกิดประเพณีมหาดเล็กสำหรับพระบวชใหม่จะต้องเรียนและสอบความรู้ เป็นแต่เมื่อแรกเข้าพรรษา ดังโปสต์เวลาดำไว้พระสวดมนต์แล้ว มีพระฐานานุกรมหรือเปรียญองค์หนึ่งชนธรรมมาสน์ปาฏิโมกข์

ข้าพระพุทธเจ้าขอนพระบวชใหม่วันละตอนไปจนจบคัมภีร์
 นอกจากนั้น เช่นคำไหว้พระรัตนตรัยและขออภัย
 ต้องท่องและเวียนเอาเอง แต่เจ้านายมักได้ศึกษามาแต่
 ก่อนทรงผนวชแล้ว ก็ที่ข้าพเจ้าจะต้องเวียนเมื่อบวช
 จึงนบอภัยว่าพระบวชใหม่องค์อื่น ถ้ามารดจะช่วยทำการ
 อย่างอื่น ๆ ให้เป็นประโยชน์ได้ ข้าพเจ้ารับเบรหนาทใน
 การตั้งอย่าง คือ จัดโรงเรียนอย่าง ๓ กับบำรุงต้นไม้
 ปลูกเป็นเครื่องประดับพระอารามอย่าง ๓ ด้วยเมื่อก่อน
 ข้าพเจ้าบวชได้รับหน้าที่จัดตั้งโรงเรียนหอดวงอยู่แถว เป็น
 แต่ยังไม่ได้ตั้งเป็นกรมศึกษาธิการ ไปเห็น โรงเรียนที่
 วัดนเวศน์ ๆ เกิดประหลาดใจที่เด็กนักเรียน ๆ ตั้งบงชอน
 หนังสือไม่ออกโดยมาก ถามอาจารย์รอดซึ่งเป็นผู้สอน
 ว่าทำไมเด็กจึงเรียนรู้นานก็ แลบอกเหตุให้ทราบว่า ที่
 บางปิ่นนพขอแม่ให้เด็กมาเรียนหนังสือแต่เวลาว่างทำนา
 12/08/2555
 ถานบวชเรียน ๆ มีหนังสือไม่กี่เล่ม พอมักการทำนาก็ได้
 พ่อแม่ก็พาเขาไปดูช่วยทำการ เช่นให้เลี้ยงน่องในเวลา
 ผู้ใหญ่ไปทำนาเป็นต้น จนเสร็จการจึงกลับเขามาตั้ง

โรงเรียนอีก เช่นเช่นนบตะหงาย ๆ คราว เด็กได้เรียน
อะไรไว้มากไปด้มมากบ้างน้อยบ้าง เมื่อกลับมาต้องสอน
ยชชชชไปใหม่ จงรฐา ขาพเจ้าคิดเห็นว่าทพอแม่ให้ลูก
หยุดเรียนเช่นนี้ด้วยความจำเป็นในอาชีพ จะห้ามไม่ได้
ทางแก้ไขมีแต่ของคิดแก้กระบวนก่อน แยกความรู้เป็น
อย่าง ๆ ให้เด็กเรียนตำราในเวลาย่านระยะระยะอย่าง
เป็นมดเหตุที่ขาพเจ้าจะแต่งตั้งชื่อ "แบบเรียนเร็ว" ซึ่ง
ใช้ในโรงเรียนทงปวงเมื่อภายหลัง แต่เด็กนักเรียนที่เป็น
ลูกศิษย์อยู่ประจำดกมอดพวก ๓ มกเป็นลูกผูกพัน
ลูกศิษย์วัดในบ้ทขาพเจ้าบวช เมื่อเติบโตใหญ่มาได้เป็น
ขุนนางกตหลายคน จะระบุแต่ทักได้ในเวลาย่านหนึ่งชื่อ
คนหนึ่งชื่อแซม เป็นบุตรหลวงสุนทรภักดีทบ้านแบ้ง ได้
เป็นพระยาจตุรฤทธิศรีรัสมุทปรภากร ผู้ว่าราชการจังหวัด
รัสมุทปรภากร ยังถูกชายหลวงธรรมวงศ์ประวดตกหลาย
คน ที่เติบโตในเวลาย่านขาพเจ้าบวชพอยกตำรับประเคน
ขาพเจ้าได้ ๓ คน คนที่ ๑ ชื่อแซม ต่อมาได้เป็นหลวง
อนุสรณ์วินิจ คนที่ ๒ ชื่อตติ ต่อมาได้เป็นหลวงตั้งชวิตย-

วิตุทฺธิ คนที่ ๓ ชื่อเหม ไต่เป็นพระยาโศภิตาตวรภิกษุ อยู่ใน
 กรมศึกษาธิการทั้ง ๓ คน คนที่ ๔ ชื่อทองด้วง เวदानน
 ยง เดิมชอบเที่ยววิ่งเล่นในลานวัด แต่อย่างไรมาคิดข้าพเจ้า
 บิดาเลยยกให้ ครั้นเติบโตใหญ่ได้เข้ารับการศึกษาดัง ข้าพเจ้า
 ขอเขามาฝึกหัดให้รับราชการกระทรวงมหาดไทย เมื่อ
 ข้าพเจ้าออกจากมหาดไทยมาแล้วได้เป็นพระยาแก้วโกมล
 ผนวกราชการจังหวัดพทอง ถูกชายคนเล็กชื่อบุญศรี เกิด
 เมื่อข้าพเจ้าบวชอยู่ที่วัดนั้น ๆ เติบโตใหญ่เข้ารับราชการ
 กระทรวงมหาดไทยได้เป็นหลวงประจักษ์บาต ตำแหน่ง
 นายอำเภอ นอกจากที่ระบมายังมีคนอื่นอีกแต่ก็ไม่ออก
 จึงไม่กล่าวถึง

มีการขอยางหนึ่งซึ่งเกิดชนที่โรงเรียนวัดนั้น ๆ เมื่อ
 บิดาข้าพเจ้าบวช แล้วจึงแพร่หลายไปถึงโรงเรียนทองปวง
 คอทให้นักเรียนวัดค้ำนมีจัดการคุณาคุณ ข้าพเจ้าไป
 ดังเกิดเห็นว่าในโรงเรียนยังขาดสอนคัมภีร์ธรรม แต่จะให้
 เทศน์ให้เด็กฟังก็ไม่เข้าใจ เห็นว่าถ้าแต่งเป็นคำกลอนให้
 เด็กท่องจำจะได้ดีกว่า ข้าพเจ้าขอกความที่ปรารถนไปยัง

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ขอให้ท่าน
 ช่วยแต่คำนมัสการตั้งขึ้นไปให้ ท่านก็แต่งให้ตามประสงค์
 เป็นคำนมัสการ ๑ บทชนดวยบทบาดัฒมกภาพยกตอนเป็น
 ภาษาไทยทุกบท นมัสการพระพุทธรเจาชนคนดว "องค์ใด
 พระดมพุทธร ด้ดุด้พุทธรด้นคาน" เป็นค่นบท ๓ นมัสการ
 พระธรรมเจาบท ๓ นมัสการพระสงฆเจาบท ๓ ด่ามบทน
 ให้เด็กด้วดเมื่อเริ่มเรียนคชนเข้า มีคำบูชาคุณบิดา
 มารดาบท ๓ บูชาคุณครูบท ๓ ด่าหรับให้ด้วดเมื่อเริ่มเรียน
 คชนบ่าย และมคำบูชาพระคุณพระมหากษัตริยบท ๓
 คำขอพรเทวดยบท ๓ ด่าหรับให้ด้วดเมื่อจะเด็กเรียน เริ่ม
 ด้วดก่นในโรงเรียนดคนเวค่น ๆ ดงเตชาพเจายงบวชชย
 มีการอกชยางหนงชงเริ่มเกิดชนทวค่นเวค่น ๆ เมื่อบ
 ด้วเข้าพเจาบวช ดวด้วเข้าพเจาไปทรวาว่าในฤดูนาเมื่อว่างการ
 ทำนา และด่ามารถไ้เรือไปไหน ๆ ได้ด้วดอก เป็นเวดา
 12/0๘2565
 ด่าหรับราชฎี เทยวเทวี ทวคความด้นุกด้บยดตอดแขวง
 ด้งหดชยชยา พอออกพรวรชากพาก่นเทยวไหว้พระคามา
 ด้ดต่าง ๆ และแขงเรือก่นเงินทหนาวคเป็นประเพณ่มมา

แต่โบราณ จนถอกนเหมือนกบนดหมายว่าฉนวนประชุม
 กนทวตนนเบนเนนออน เรมตงเตเตอน ๑๓ แรมศา ๓
 ไปจนต้นเดือน ตงเตเตวรางวตนเวค่น ๑ พวกราชธูรชยาก
 นตคนไหวพระทวตนเวค่น ๑ แดงเกรงกตวตดวยมิได้พระ
 ราชทานพระบรมราชานุญาต ซ้ำพเจ้าทตความตามที่ได้
 ทราบตงมายงตมได้จพระพุทเจ้าหตวง กทวงยนตดาวธตง
 ให้ซ้ำพเจ้าจตการให้ราชธูรไหวพระ ณ วตนเวค่น ๑ ในปี
 นน จึงเอาฉนวนแรม ๑๒ คาเบนกำหนดตมิให้พองกบฉนวนไหว
 พระทวตอน แดงชกชฉวนพวกกกรมการกับพวกกคฤหบดีให้
 ช่วยกันตคแต่งวัดแแต่มีการมหวธพ ประกาศพระบรม
 ราชานุญาตให้ราชธูรรูกันแพร่หตาย ก็เคยมีประเพณี
 ไหวพระวตนเวค่น ๑ แต่บ่นนตอมาทุกบจนบคน

การที่ซ้ำพเจ้าช่วยแต่งตมไม่ในวตนเวค่น ๑ มีขอ
 ขบขณอยู่บ้าง ตดยในพระฉนยห้ามมิให้พระภิกษุตัดตมไม่
 ๑๒/๐๘/๒๕๖๕
 ดุนาดนษฐานฉา ความหมายห้ามมิให้ทำใหตมไม่ตายเป็น
 ต้าคณ แดงพระถอกนฉา ถ้าตตคนไม่แมตตเพียงกังกาน
 หวธตตแต่งเพอใหตมไม่งอกลงามตฉน ก็เป็นอาบตตอง

ด้กราบทูลให้ทรงสั่งให้ผู้อื่นคัดลอกไม่พินอบคอบ แต่ความที่ทาง
 หดกราบทูลนั้นได้ด้วยตั้งเป็นกัณฑ์บิณฑบาตว่าให้ไป "ดู"
 ถึงผู้รับคำสั่งจะไปคัดลอกไม่ พระผู้สั่งก็ไม่เป็นอาบคอบ ถอน
 มาตงน ข้าพเจ้าฉันนุษฐานว่าเห็นจะใช้กันมาแต่ก่อนเก่า
 เพราะบางทมความจำเบนทพระจะต้องให้คัดลอกไม่ เช่นม
 คนไม่เออนจะดมทบทกฏกต หรือในบาตงมคนไม่รกกตชวาง
 ทางเดินจะหลุดไปไม่ไดกต พระจึงตั้งผู้อื่นโดยกัณฑ์บิณฑบาต
 ให้ไป "ดู" คนไม่นั้น ผู้รับใช้เห็นเหตุคัดลอกไม่ให้สำเร็จ
 ประโยชน์ ก็เลยตั้งเช่นนมาเป็นประเพณี จรมมตมา
 อย่างไรก็ตาม การทตั้งให้คัดแต่งคนไม่ พระใช้คำว่า "ดู"
 เป็นประเพณี ถ้าใครไม่รุมตเหตุไปโดยนคำสั่งเช่นว่า "ดู"
 กงนนเดีย้งกทนอย ตกลงให้ตั้งนเดีย้งอกตั้ง ๖ นว" หรือ
 ว่า "ดูทญาเดียให้เตยน" และ "ดูคนนเดีย้งทงคนทเตยว"
 ตงน ก็จะประหลาดใจ ข้าพเจ้าทราบคตเรื่องนมาตงแต่
 บวชเบนด้ามเณร เมอบวชพระกตั้งให้ "ดู" คลอง ทอด
 นเณคน ๑ มัดน โพธิพรวณพระศรัมทาโพธิเมองพุทธชคยา
 ปดุกไว้เป็นเจดียวดกตคน ๑ โพธิคนน ดมเตจพระพุทชเจ้า

12/08/25๕5

หดงไปรดมาก ด้วยทรงเพาะเมล็ดเองแต่เมื่อก่อนด้วย
 ราชย์ (ดังปรากฏในหนังสือทรงพระราชนิพนธ์แจกในงาน
 พระศพ พระเจ้าอุกเชษฐ กรมขุนสุพรรณภาควดี) เดิมอยู่ใน
 กระจ่างมาช้านาน ครั้นเขาไปปลูกทอดนวดหนึ่ง ได้อากาศ
 แดะรดคืนถูกชาติกิ่งออกงามรวดเร็ว แต่แตกกิ่งดำซาแห้ง
 กิ่งไม่มีใครกล้าตัดแต่ง ด้วยเกรงพระราชอาญาหรือกลัว
 บาปอย่างใดอย่างหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงเขาเป็นธุระตั้งให้ "ค"
 กิ่งกานพระศรีมหาโพธิ์ที่เกาะเกาะแดงจนเรือนงาม ส้มแดง
 พระพุทธเจ้าหดงได้ตั้งไปทอดพระเนตรเห็นก็โปรด นอก
 จากนั้นข้าพเจ้าให้หาคนนมมวง ขนไปปลูกถวายเป็นระยะ
 ในกำแพงวัด แดะหดงสุรยทชโยธาหารหาต้นหูกวาง
 ขนไปปลูกถวายกรมเชอนเพื่อใหรากยดต้นกนพง ดูเหมือน
 จะยังอยู่จนบัดนี้ ๒ อย่าง

เมื่อเวลาข้าพเจ้าบวช ส้มแดงพระพุทธเจ้าหดงได้ตั้ง
 ขนไปประทับทพระราชวงบางปิ่น ๒ ครั้ง ครั้งแรกได้ตั้ง
 ไปถวายพุ่มเมื่อแรกเข้าพรรษา ครั้งหลังได้ตั้งไปพระ
 ราชทานพระภิกษุเมื่อออกพรรษาแล้ว โปรด ฯ ให้มั่นคง

พระตั้งฆ้องดนตรีเวศน์ ๆ กับวัดชุมพลนิกายาราม เข้าไปรับ
 บิณฑบาตในพระราชวังทรง ๒ ครั้ง ครั้งแรกรับบิณฑบาต
 ทางบก ใช้ตะพายบาตรมีด้ายโยคตามอย่างโบราณ อยู่
 ข้างจะดำบากแก่พระธรรมยศต์ เพราะเคยแต่อุ้มบาตร
 เจ้าคุณอมรา ๆ ท่านตั้งให้ผูกหัดชกชอมรับบาตรตะพาย
 ด้ายโยค ด้วยเกรงว่าฝาบาตรหรือแม่ตอบาตรจะไปพลัด
 ตกลง แต่เมื่อคราวพระราชทานพระกรฐินเป็นฤตนา เข้า
 ไปรับบิณฑบาตทางเรือ มีเรือสำเภมพายทอดวงไปรับ
 ถ่มเต็จพระตั้งฆ้องราช เจ้าคุณอมรา ๆ และตัวข้าพเจ้ากับ
 พระแตรเจ้าเนรทบวชชนไปด้วยกัน เราเป็นแต่หนึ่งไป ไม่
 ต้องทำอะไรนอกจากคอยเบ็ดฝาบาตรรับอาหาร แต่พระ-
 ตั้งฆ้องในทองถนของคองตองตงเรือสำเภมเล็ก ซึ่งเรียกกัน
 ว่า "เรือรับบิณฑบาต" มีบาตรตั้งข้างหน้าพายไปเอง
 เหมือนอย่างไปเที่ยวรับบิณฑบาตโดยปกติ พระตั้งฆ้อง
 องค์ไม่ชำนาญการพายเรือ เพราะโดยปกติไม่ใคร่ออกรับ
 บาตร ไปได้ความลำบากก็มี ในบั้นข้าพเจ้าบวชนั้น ได้ยิน
 ว่าเรือพระครูธรรมทีจากร (ให้) เจ้าอาวาสวัดชุมพล ๆ
 เข้าไปตมทในพระราชวังต้องช่วยกันเอะอะ

เมื่อข้าพเจ้าบวชอยู่วัดนเวศน์ ฯ ประจวบกับมีเหตุ
 สำคัญเกิดขึ้นอย่างหนึ่งซึ่งควรจะได้ เพราะคนภายหลังยังไม่
 มีใครได้เคยพบเหตุเช่นนั้น เมื่อเดือนสิงหาคมจะเป็นวัน
 โคข้าพเจ้าไม่ได้จัดไว้ แต่อยู่ในระหว่างวันที่ ๒๗ จนถึงวันที่
 ๓๐ เวลาบ่าย ข้าพเจ้านั่งอยู่ที่ตึกโดยนุ่งเพียงดงเหมือน
 ยิงปืนใหญ่ไกล ๆ ภายนั้น นึกในใจว่าคงยิงสุดรับแขก
 เมืองที่เขามากรุงเทพฯ ฯ ครั้นเวลาเย็นลงไปนั่งเล่นที่สะพาน
 ทำนาคามเคย ไปพูดสนทนากับพระทศย์มาก่อน ท่านบอกว่า
 ทอดนเวศน์ ฯ ไม่เคยได้ยินเสียงปืนใหญ่ยิ่งในกรุงเทพฯ ฯ
 ข้าพเจ้าไม่เห็นเป็นการสำคัญก็ไม่ค้นหาเหตุต่อไป ครั้น
 รุ่งขึ้นอดทนหนึ่งเห็นแดงแตกเบนด์เขยวอดอดวัน คน
 ทงหลายพากันพศ่วงทวไปในห้องอื่น ทศนตจใจก็มี แต่
 ในวันนี้ต่อมาถึงกับเบนปกคตามเดิม เป็นหลายวันจึงได้
 ทราบข่าวว่าภูเขาไฟระเบิดที่เกาะกระกระเตา ซึ่งอยู่ระหว่าง
 เกาะชะวากับเกาะสุมาตรา คนตายหลายหมื่น เสียงภูเขา
 ไฟระเบิดและไอที่ออกบงแดงแตก ทงดะดอกน้ำในทอง
 ทะเด แต่ไปถึงนานาประเทศก็ไกลกว่าที่เคยปรากฏมาแต่

ก่อน เรืองทษาพเจ้าเดานถ้าใครจะใครรู้โดยพิศดาร จง
 ไปดูในหนังสือเฮนไซโคฉบับเดี่ย บริเตนเคระ ครงอธิบาย
 เรืองเกาะกระเกาะเดากจะรัฐดเงิน

คราวณลงตอนชาวพเจ้าจะตั้ง ๓ เมืองประหวาดหน้า

เดายู่บ้าง เมื่อออกพรรษาแถมเวดว้างก่อนทอดพระ
 กฐินหลวงอยู่หลายวัน ชาวพเจ้าทูตลาไปเที่ยวทางหัวเมือง
 ข้างเหนือ ก็ไปรด ๆ พระราชทานเรือไฟหลวงให้ใช้ และ
 ให้ไปทอดกฐินหลวงทั่วคหกรรมามุด แขวงเมืองชยนาทด้วย
 เมื่อกลับมาจัดการให้ราษฎรไหว้พระทวดนเวศน์ ๆ แดง
 ลงมากรุงเทพฯ เพื่อทูลลาตั้งตามธรรมเนียม ตั้งแคะ
 ชาวพเจ้าบวชได้ลงมากรุงเทพฯ ๓ ครงเคยวแทน พกอยู่
 ๓ วัน พญเฝ้าทูลลาตั้งเจ้าพระพุทเจ้าหลวง ตั้งตั้ง
 พระอุปษฌาย และตั้งตั้งพระตั้งฆราวาสตั้ง กักตบขนไป
 ๓ วันเวศน์ ๆ ค้อมาในไม้กวนมเรือไฟหลวงรับมหาดเล็ก
 เชิญตายพระราช ทดกเดชาส่วน พระ องค์ ตั้งตั้ง พระพุทช-
 เจ้าหลวง ขนไปถึงชาวพเจ้าระบบ ๓ ความว่าพวกช้อจะลง
 มาคหวเมืองชายพระราชอาณาเขตศทางตะวันออกเฉียง

เหนือ (คือมณฑลอุดร) อีก จะแต่งกองทัพให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบวรราชปรัภักษ์ (เวลานั้นทรงบัญชาการมหาดไทย) เป็นจอมพลเสด็จขึ้นไปปราบฮ่อ มีพระราชประสงค์จะให้ข้าพเจ้ามีตำแหน่งไปในกองทัพครั้งนั้นด้วย ในพระราชหัตถเลขาตรัสว่า “เมื่อรบกับจีนแล้วขอหมั้นให้สักโดยเร็ว” ข้าพเจ้าทราบก็ยินดี ด้วยเป็นทหารจะได้ไปเห็นการทัพศึก รบตั้งให้โหราฤกษ์ ฉะเพาะไปได้ฤกษ์ตรงกับวันที่จะพระราชทานพระกฐิน สมเด็จพระสังฆราชท่านปรึกษาบ่กับเจ้าคุณอมรา ฯ ว่าข้าพเจ้าควรจะไปให้เสร็จพริกธาตุกฐินเสียก่อน แล้วจึงสักเมื่อตอนตกในคาวนนวน ครั้นถึงวันพระราชทานพระกฐิน พอเสด็จกลับแล้ว ข้าพเจ้าไปถวายสักการะตาเจ้าคุณอมรา ฯ ท่านบอกว่า สมเด็จพระสังฆราชทรงปรารภว่ามีความขัดข้องอยู่อย่างหนึ่งในการที่ข้าพเจ้าจะสักคาวนวน ด้วยพระสังฆตองตภาคาบต ^{12/08/2385} เพราะวันหนึ่งห่มผ้าไตรยอมขมนทพระราชทานในการพระกฐินด้วยกันทั้งวัด แม้สมเด็จพระสังฆราชเองเมื่อก่อนวันทอดพระกฐินเข้าไปสวดมนต์ที่คาน้ำใหม่ของ

พระอัครชายาเธอ ฯ ก็ไปหม่าไต่รอยอมฉนวน เป็นอาบ
 อยางเดียวกัน จะรบปลงอาบตีให้ไม่ได้ ขอให้บอกข้าพเจ้า
 ว่าเมอบวชโดยวชโดยบริสุทธฺ์แล้ว จะตั้งกถาวรให้บริสุทธฺ์
 อย่ำให้อาบคตคตวไปจึงจะสมควร ความยากก็จะเกิดขึ้น
 ด้วยพระดังสมรรมยุคตซึ่งจะรบแต่ดงอาบต มออยู่ถงวัด
 เต๋นาศัน ฯ ทพระนครศรีอยุธยาเป็นอย่งไกล ในเวดากำตั้ง
 มาปรกษากนอยทคานกนน เผอญเจ้าพระยาภักดีกรมองค์
 ไปหา ท่านม่เกใจให้ยมเรือไฟของทำนรบพระชนไปแต่ดง
 อาบตทวดเต๋นาศัน ฯ จึงวานคุณทรพยชนไปแต่ดงอาบต
 บริสุทธฺ์แล้วถดมมารบอาบตของข้าพเจ้าไต่ทนเวดตา พชการ
 ตั้งกนทวทในพระอุโบสถ ข้าพเจ้านมนคตมเด็จพระดังสมราช
 กบเจ้าคุณอมรา ฯ และพระฐำนานุกรมออก ๓ รูปนงเป็น
 คณะปรก พชกทางย ฯ ข้าพเจ้าเข้าไปกราบแตดวงคูกเขา
 ประณมมอกถาวแก่งฉว่า “คิหิตี มี่ ชาเรถ” ถำแปล
 ถว่า “ทำนทงหัดยจถอวข้าพเจ้าเป็นคฤหัตถ์” แต่
 เมอวไปแตว เห็นคตมเด็จพระดังสมราชทำนนงนงเฉยอยู่
 ข้าพเจจากประณมมอขงคูกเขานงอยู่ ประเดยวทำนตั้งให้

ชาวเจ้าวาทอก แต่ให้ว่าเซนนชานงตั้งทากรง เมื่อดากรง
 หลงทำนหันไปถามเจ้าคุณอมรว่า ว่า "เห็นจะขาดตะนะ"
 เจ้าคุณอมรว่า รับว่า "ขาดแต่ัว" ท่านจึงบอกให้ข้าพเจ้าไป
 เปิดองไทรผลตมาเบมคฤหัสถ์ ททาเซนนเพราะท่านถือว่า
 การตัดใจของต้นอาดยจริง ๆ จึงจะขาดจากเพ็คสมณะ
 ถ้าใจยังอาดยอยู่ถึงปากจะว่าอะไรก็ไม่ขาด ถ้าไปทำอะไร
 ตะเม็ดพระวินัยก็จะเกิดเป็นบาปกรรมฐานภิกษุที่สุด จึงให้
 ว่าถ้าตัดชಾಯังจนเห็นว่าใจต้นอาดยจริง ๆ แด้วก็อนุญาต
 ให้ตัด ครงนจะเด็ดๆไปพระราชทานพระกฐินถึงเมือง
 ดพบริตวอย เมื่อดัดแถวข้าพเจ้าเตรียมตัวจะไปตามเด็ดๆใน
 ตำแหน่งราชองครักษ์ แต่รุ่งชนเข้าไปถวายพระราชาศุค
 มพระราชดำรัสว่าอย่าไปตามเด็ดๆเลย ให้รีบกลับกรุงเทพฯ
 เตรียมตัวไปทัพ พอเด็ดๆไปแเด้วไม่มีเรือชน ชาวเจ้าจึง
 ขอยมเรือแหวดของหลวงต้นทรภักคทบ้านเบ็งให้คนแจว
 ตงมาจากวัดนเวศน์ ฯ ในเย็นวันนั้น จนใกล้รุ่งสว่างจึงมา
 ถึงบ้าน แต่การที่จะไปทัพนั้นตอมออกตัด ๓๕ วันกับบอก
 เด็ก ด้วยได้ข่าวว่าพวกช้อตอยหันไปหมดแเด้ว เพราะรู้ว่า
 ทางหัวเมืองเตรียมกองทัพไว้ไม่ประมาณเหมือนหนหลง

ตั้งแต่ตั้งแถวข้าพเจ้าก็ห่างกับเจ้าคุณอมรฯ มา
 หดวยับ เพราะนาน ๆ ท่านจึงลงมากรุงเทพฯ ครึ่งหนึ่ง แต่
 เวลาข้าพเจ้าขึ้นไปบางปิ่นคราวใดก็ไปหาท่านเสมอ นอก
 จากตัวข้าพเจ้า ในเจ้านายกรมพระดมมตฯ อีกพระองค์
 หนึ่งซึ่งสนิทชิดชอบกับท่าน เพราะทรงผนวชอยู่วัดราช-
 ประดษฐ์ฯ เมื่อท่านยังอยู่ดั้นน มักไปหาท่านเหมือนกับ
 ข้าพเจ้า เรื่องเนื่องกับประวัติของท่านในระยะนี้ ดูเหมือน
 ขุนปฏิบัตินบุตร บิดาของท่านถึงแก่กรรม (หรือจะถึง
 แก่กรรมก่อนข้าพเจ้าบวชก็จำไม่ได้แน่) และทรงพระ
 กรุณาโปรดฯ พระราชทานฐานานุกิตให้ท่านตั้งพระวินัย
 ธรรม กับพระวินัยธรรมได้อีก ๒ รูป เต็มยศเจ้าคณะจังหวัด
 นอกจากนั้นก็มีคนศรัทธามาวบวชเรียนในวัดนี้เวลานั้น มาก
 จนต้องสร้างกุฏิคณะนอกเพิ่มเติมตั้งกล่าวมาแล้ว มา
 มีเหตุสำคัญเกิดขึ้นเองในเรื่องประวัติของเจ้าคุณอมรฯ
 เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ ในบั้นข้าพเจ้าตามแต่ตั้งขึ้นไปบางปิ่น
 เมื่อเข้าพรรษาไปถวายพุ่มตามเคย เห็นท่านฝ่ายฉอมและ
 ผีพรรณหมั่นหมองมีกับแต่ก่อน ตามอาการท่านตอบแต่

ว่าไม่ใคร่สบาย ไม่บอกว่ายเจ็บอย่างไร กรมพระ
 สัมมตฯ ก็ทรงสังเกตเห็นเช่นนั้นเหมือนกัน ครั้นเมื่อออก
 พระราชตามเสด็จขึ้นไปทอดพระกริณี ไปหาเจ้าคุณอมราฯ
 อีก คุณท่านก็ยังหมั่นหมองอยู่เช่นนั้น แต่คราวนั้นถามท่านฯ
 บอกให้ทราบว่าคุณความเบื่อหน่ายฉันทเพศเกิดขึ้นแก่ท่าน
 มาหลายเดือนแล้ว เพียรระงับสักเท่าใดก็ไม่ระงับได้ เห็น
 จะต้องลาสิกขาเป็นอันขาดน่าเพียงนั้น กรมพระสัมมตฯ
 ก็กับข้าพเจ้าไม่อยากจะให้ท่านสึก ต่างอุยงอนห้ามปรามท่าน
 ก็ไม่ยอม พุดจาซแจงแก่ท่านอย่างไร ท่านก็โต้แย้ง
 ประหटाใจในคำโต้แย้งของท่านนั้น มักยกเอาภคชนใน
 เรื่องพระอภัยมณเฑาะพาทองฮาง ตั้งแต่ข้าพเจ้ารู้จักกับท่าน
 มาไม่เคยได้ยินท่านพุดถึงเรื่องประโดมโตก หรือได้ยิน
 ว่าท่านอ่านหนังสือเรื่องใด ซึ่งในทางคำค้นหาปรับว่าเป็น
 “ติวจนานกถา” มาแต่ก่อน เห็นจะจับอ่านหนังสือพระ
 อภัยมณเฑาะพาทองฮาง ๒๒/๐๘/๒๕๖๕ เป็นอันรู้ว่าท่านเป็นโรคซึ่ง
 ชาววัดเรียกว่า “โรคกระเด็น” อันเป็นเหตุที่พระราชาคณะ
 แดงเปรียญตั้งมาแต่ก่อนโดยมาก ที่จริงพระภิกษุเป็นโรค

อย่างนมมาแต่ในพุทธกาล ปรากฏอยู่ในหนังสือเก่าเช่น
 นิบาตชาติกเป็นต้นหลายเรื่อง แต่พระคัมภีร์จนอาจารย์เห็น
 จระยกมาแต่ตั้งณะเพราะเรื่องทพระพุทธของคทรวงดำมารถแต่ตั้ง
 พระธรรมเทศนาให้ถดับใจได้ ในเรื่องเจ้าคุณอมรา ๑
 กรมพระธัมมต ๑ กับข้าพเจ้าปรึกษากันเห็นว่าอาการโรค
 หนักเสียแล้ว ยังมีแต่ธัมมเด็จพระพุทธเจ้าหุดวงพระองค์
 เดียวที่จะทรงห้ามปรามได้ ด้วยเจ้าคุณอมรา ๑ มีความ
 กตัญญูมาก แต่เมื่อไปกราบทูลให้ทรงทราบ มีพระราช
 คำว่าโรคอาการถึงเช่นพระอมรา ๑ ขอมให้ตั้งกตั้งตั้ง
 ถานใจให้บวชอยู่ต่อไปอาจจะให้โทษแก่ตัว เมื่อท่าน
 ได้ทราบว่ามีธัมมเด็จพระพุทธเจ้าหุดวงจะไม่ทรงขัดขวาง ก็
 ถวายพระพรลาตั้งก เมื่อคณ พ.ศ. ๒๔๓๒ เมื่อตั้งกนอายุได้
 ๓๗ ปี บวชเป็นพระภิกษุอยู่ ๑๖ พรรษา

เมื่อพระยาพฤตมาฆบต ๑ ตั้งกแดงเขาถวายตวงทวาราชการ

กทรวงพระกรุณาโปรดเกล้า ๑ พระราชทานตั้งกัญญาบัตร
 ตั้งให้เมณฑทตวงวจิตธรรมโปรด ตั้งตำแหน่งปลัดจางวาง
 กรมราชบัณฑิตยใหม่ตั้งก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ นน ค้อมมา

ท่านได้นำส่งร่างพ้อง ในสังกัดคุณหมอบตี อนันท์เบณภรรยา มี
บุตรชิตาด้วยกัน คือ

๑. บุตรชิต ทพย

๒. ชิตาชิต เอิบ แต่งงานเบณภรรยา นายพันโท

หลวงเสวีเรงฤทธิ (จรรยา รัตนกุล)

๓. บุตรชิต อวบ

๔. บุตรชิต ชิต

๕. บุตรชิต ศีร

๖. ชิตาชิต อัมพน

คุณหญิงพงถึงแก่กรรมไปเสียก่อน แต่บุตรชิตายังมี
ตัวอยู่ทุกคน ได้ทำการปลงศพส่งของคุณท่านด้วยกันกับ
นายพันโท หลวงเสวีเรงฤทธิ ผู้เป็นบุตรชายในครั้งนั้น อน
ึ่งสมควรจะได้รับอนุโมทนาของสาธุชนทั่วไป

เหตุที่พระยาพฤตมาธิบดี ฯ จะได้มาช่วยร่วมราชการกับ
ข้าพเจ้าเมื่อเบณคดีตัดสินด้วยกันนั้น เมื่อท่านตั้งแถวไม่ช้า
ประการใดตามตงกระทรวงชกรรมการ ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้า ฯ ให้ข้าพเจ้าเป็นผู้บัญชาการคนแรก เมื่อหากคน

เข้าบรรจุตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ ข้าพเจ้าคิดว่า หอจด
 วจิตรกรรมประวัติอยู่ในกรมราชบัณฑิตยไม่มีอะไรทำเป็น
 แก่นสารส้มแก่คุณวุฒิ เงินเดือนก็ไม่ได้ จึงชวนท่านมา
 รับราชการในกระทรวงธรรมการ เป็นตำแหน่งนายเวร
 กรมสังฆการี ด้วยเห็นว่าท่านชำนาญระเบียบการพงศพงษ
 และรู้จักพระสงฆ์มาก ท่านก็สามารถทำการตามหน้าที่ได้
 แต่ได้อยู่ด้วยกันในกระทรวงธรรมการเพียง ๓ ปี พอถึง
 พ.ศ. ๒๔๓๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าย้าย
 จากกระทรวงธรรมการไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
 ข้าพเจ้ายังไม่คุ้นกับข้าราชการในกระทรวงนั้น เห็นว่าถ้า
 เขาคนที่เคยใช้สอยไปด้วยหลายคน ก็จะไปเกิดเบงก
 ริงเกียจ จึงเอาไปด้วยแต่เจ้าพระยาพระเสด็จฯ (ม.ร.ว.
 เปี้ย มาดาภุต) ซึ่งในเวลานั้นเบงกหอดวงไฟกำลังปลุกปล้ำ
 ตำแหน่งเสนาบดีการประจำตัวของข้าพเจ้าคนเดียว เมื่อ
 เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ไปได้เดือนหกชนเป็นพระมนตรพจน-
 กิจในกระทรวงมหาดไทย ทางกระทรวงธรรมการ เจ้าพระยา
 ภาสกรวงศ์ ผู้บัญชาการต่อข้าพเจ้า ก็กราบบังคมทูลขอ

เปิดยันทหตวงวิจิตรธรรมปรีชาเป็นหตวงไพศาลคิดป-
 ศาสตร์ใน พ.ศ. ๒๔๓๕ และย้ายหน้าที่จากกรมตั้งชกาว
 มาเป็นนายเวรตำบรณ พนักงานเก็บหนังสือของกระทรวง
 ธรรมการ และต่อมาให้เป็นพนักงานสอบความรู้นักเรียน
 ด้วยคนหนึ่ง พระยาพฤตมาธิบดีฯ พรากกันกับข้าพเจ้าใน
 ตอนนั้น ๕ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๔๓ ท่านมาบอกข้าพเจ้าว่าไม่
 อยากอยู่ในกระทรวงธรรมการต่อไป ข้าพเจ้าจึงทูลขอมา
 รับราชการเป็นปลัดกรมตำรวจในกระทรวงมหาดไทย รับ
 ราชการอยู่ในตำแหน่งนั้นถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ ความ
 ปรากฏเกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้า ด้วยได้มีคนภายนอกนิทา
 พนักงานห้องเดิมยตรา ซึ่งมีหน้าที่ออกทองตราและ
 หนังสือเดินทาง ว่าทำการมพดของเป็นนายหนา ข้าพเจ้า
 จึงให้ท่านไปเป็นตำแหน่งเดิมยตรา ด้วยเชื่อความซอตรง
 ของท่าน ก็ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเดอนชนเบณฑ
 พระพจนวิดาศ รับราชการในตำแหน่งนั้นโดยเรียบร้อยมา
 ถึง ๓๓ ปี

ในระหว่างเวลาที่พระยาพฤตมาฆบัต ๑ เป็นที่ พระพจน-
 อดิศ์ ชยัณห์ มกรณซึ่งควรนับว่าเป็นบุญของท่านเกิดขึ้น
 เรืองหง จะเบนเมือบิดชาวพเจ้าจำไม่ได้ เจ้าพระยา
 ด้รวรงค์มณศักกตถวายของชยของด้มเด็จพระยาบรม-
 มหาศัรวริยวงศ์ ด้มเด็จพระพุทธเจ้าทรงโปรดว่าเลี้ยง
 ไพเราะไม่มีของอันด้มอ ทรงปรารภว่า จะเป็นแต่
 เกบไว้ด้ด่นกบ้วยการ ทรงพระราศดำริว่า ในงานชระเดย
 ศักกตถามด้ดมนตเดยงพระเมนกการมกต เขายอมถน
 ของชยเวดาเมื่อพระด้งด้ดจขบด้ดหรือบทบาทเมนระยะ
 ไปจนตอดด ควรจะเอาอย่างมาไซให้ตของชยไบพนเมอ
 พระด้งด้ดจนวนหายด้มชรม ในงานพระราศพิช้เจดิมพระ
 ชนษา แต่มคความด่าบากอยู่ด้ดวยพระปิตรนวนหายด้มชรม
 นน ด้มเด็จพระด้งจราชทรงเรยบเรยงชนใหม่แต่ะยดยาด
 มาก ไม่เหมือนพระปิตรเจดด้ดำนานที่ด้ดวดแต่ะจำกนด้
 แพร่ทลายในพนเมอง ^{๒/๑/2565} จะตองเป็นผูรวนวนหายด้มชรมจ้งจะ
 ด้ดของชยให้ถูกระยะไต้ ทรงว่าดกชยด้ดกคภูหนงแต่ดด้วด้
 ว่า "มัตวแต่ว เอาตาอ่อน (ค้อพระยาพฤตมาฆบัต ๑)

ของกรมตำรวจเอง เมื่อบวชอยู่วัดราชประดิษฐ์ ฯ เคย
 สวดมนต์สวดมนต์มรรคมงคลของลูก” โปรด ฯ ให้ข้าพเจ้า
 ไปถาม ท่านกษัตริย์บดินทร์ของพระเจ้าแผ่นดิน ถึงงาน
 ต้องนุ่งขาวได้แต่เช้าสวดมนต์กราบขาว เข้าไปยังท้าวพระ
 ราชปรึกษากับพวกโทหัดด้วยกัน เมื่อเสร็จงานเฉลิมพระชันษา
 เคยพระราชทานบำเหน็จแก่พวกโท พระพจนวิดาตส์เข้าไป
 ต้มของชยกได้รบพระราชทานบำเหน็จด้วยบัตระ ๕๐ บาท
 แต่เมื่อเข้าไปรับพระราชทานบำเหน็จนั้น พวกโทเข้ามา
 แบบคำมวงคตชนด้วยคาถา ทิวา ตปติ อาทิจโจ ฯ แล้วมีคำ
 ถวายพรเป็นภาษาไทยต่อไป เมื่อมีแรกพระพจนวิดาตส์เข้า
 ไปรับพระราชทานบำเหน็จ ท่านเตรียมจะถวายพรตามอย่าง
 โท พอเอ่ยคำคน กัมพระราชดำรัสห้ามว่า “แก่เป็น
 ราชาคณะไม่ใช่โทควรจะอธิแรก” ท่านก็เปลี่ยนทนมพระ
 กระจ่าง ชน “ขอเดชะผาดะของชุดพระบาทปกเกล้าปกกระ
 หม่อม อติเรกวสุสัสติ ชิวตุ ๑๑๑” เมื่อตั้งปลายคอบท
 “ภวตุ สัพพทา” ท่านเติม “ขอเดชะ” เข้าข้างท้ายแล้ว
 ถวายบังคม บรรดาผู้รับได้ฟัง รวมทงพระองค์สมเด็จพระ

พุทธเจ้าหลวงด้วย ไม่มีใครกดข่มได้ ด้วยพึ่งเห็น
 ศฤห์สถิตถวายขอตเวทอย่างพระเบนครงแรก แต่ดวงท่านเอง
 ตั้งใจถวายพรอย่างเคร่งครัด ไม่กระดากเฉย การทตของ
 เด็กหาพระราชาคณะดาศึกษาเป็นผู้ตของชยในงานพระ
 ราชพิธีดวดนถวายสมธรรม กบตของถวายขอตเวทเมอรับ
 พระราชทานบำเหน็จ กเฉยเป็นธรรมนิยมดืบมาแต่นั้น

พระยาพฤตมาธิบดีฯ ได้รับราชการอยู่ด้วยกนกับข้าพเจ้า
 ทั้งในกระทรวงธรรมการและกระทรวงมหาดไทย ถ้านับ
 เวลาารจนกัน ๑๖ ปี ตั้งเกิดความประพฤติของท่านมีความ
 หมั่นเพียรและความมั่นคงเป็นข้อสำคัญในจรรยาวัตร มา
 ทำงานตรงเวตาและไมทงงานจนเสร็จจรประจําวัน การ
 อดทนให้ท่านทำเป็นหน้าท ท่านทำกรวางนนั้นโดยพินิจถัด
 และข้อตรงมิให้ตได้ อกประการหนึ่ง ท่านไว้ดวงชยาศัย
 ต่อเพื่อนชาราชการเหมาะแก่ฐานะ คอพงคางตั้งผู้มตาแห่ง
 เหนือดวงท่าน ^{12/08/2365} แม่เบนเด็กกว่ากัไม่แสดงควมรังเกียจ
 วางคนเบนด์หายกบผู้มตาแห่งชนเดยวอน และเมตตา
 กรณาต่อผู้นชยทอยู่ใบบังคับบัญชา แต่ไม่หย่อนควให้

ผู้ใดดูหมิ่น ไม่มีใครทงผู้ใหญ่และผู้น้อยที่จะรังเกียจเกลียดชัง
 ซงท่าน ถ้าถึงความจำเป็น ท่านได้รับความอบรมและ
 ทรงคุณวิเศษมาในสมณเพศ ดาดีกขามาเริ่มรับราชการ
 อย่างคลุ่หัดกเมอชยเกอบจะถึง ๕๐ ปีแล้ว พนเวดาทจะ
 เกณฑให้ท่านศึกษาวิชาการบ้านเมืองเหมือนอย่างคนตยง
 หนุม ชาวเจ้าจึงเดอทดำแหน่งให้ท่านทำกรซงเห็นเหมาะ
 แก่คุณวุฒิซงท่าน เพราะเหตุซนท่านจึงมได้มีโอกาศออก
 ไปรับราชการหิวเมือง ฝ่ายตัวท่านเองก็เห็นจะปลงใจ
 เช่นน ชาวเจ้าไม่เคยเห็นท่านแต่คงความปรารถนาจะ
 เป็นเจ้าบ้านผานเมือง คดอดเวดาทอยดวยกนชานาน ถ้า
 หากเป็นผดแกอกคตทน่าจะถอเหตุที่เคยเป็นครูบาอาจารย์มา
 ใช้เป็นบัจจยทวงให้ชาวเจายกยอชงสนองคุณ แต่ไม่มีเดย
 ทท่านจะแต่คงอาการเช่นนแม่แต่ดีกหนอยหนง ความจริง
 ตรงกนซาม ดูท่านระวังอย่งเสมอมให้ใครคิได้ ในซอนน
 ชาวราชการคนอื่นในกระทรวงเคารพนบขอบต่อชาวเจ้า
 อย่งไร ท่านก็เคารพนบขอบอย่งนพเบนนจ ตัวชาวเจ้า
 เองเดยอกมกจะพดาดพดงดวยแต่คงอาการเคารพต่อท่าน

ผลกับผอนเอนง ๆ ดังเช่นพดกบท่านเมื่อยังเป็นทพระพจน-
 อดาศ มักเรียกท่านว่า "เจ้าคุณ" โดยคิดปากมาแต่ท่าน
 ยังบวชอยู่ แต่ข้าพเจ้าสังเกตเห็นประจักษ์ใจ ว่าความที่
 ท่านรักข้าพเจ้าอย่างอาจารย์รักศิษย์มออยู่ในใจของท่าน
 เสมอไม่บกพร่องจนตลอดอายุของท่าน ถ้ามีโอกาสจะทำ
 คุณแก่ข้าพเจ้าเมื่อใดเป็นทำเสมอ แต่ทำตามถนัดของท่าน
 เป็นคนฉลาดข้าพเจ้าทำบุญการพธังฆเมื่อใด ท่านเป็น
 มาทำกิจตั้งฆการให้เป็นนิจ ถึงวันเกิดของข้าพเจ้าหรือ
 เมื่อข้าพเจ้าได้เลื่อนกรม ก็มาอำนวยการเสมอไม่ขาด แต่
 ทัชใจข้าพเจ้ามากนั้นในเวลาทุกข์โศก เช่นเกิดการ
 ทัพในครัวเรือนของข้าพเจ้า ถ้าท่านสังเกตเห็นว่า
 ข้าพเจ้ามีความวิโยคโศกศัลย์เมื่อใด ก็แต่งพระธรรม
 เทศนาเขียนเป็นอย่างจดหมายใต้ซอง เอามายื่นให้อ่าน
 ปลูกใจให้ระงับทุกข์ด้วยพระบรมพุทโธวาทแทบทุกคราว
 12/08/2365
 ที่ท่านไม่ตั้งต้นคิดด้วยวาจา ก็เห็นจะเป็นเพราะเกรงคนอื่น
 คิดเดียนว่าท่านคงคิดเป็นอาจารย์เสนาบดี และยังมอทุกอย่าง
 หนึ่งในความประพฤติกของท่านที่ควรจะกล่าวไว้ด้วย คือ

ตลอดเวลาที่ได้สมาคมกับข้าพเจ้ามา ท่านไม่เคยขอฝาก
 ฝากอะไรอย่างใดต่อข้าพเจ้าเลย จะให้ก็ให้เอง และท่าน
 ไม่เคยรบกวนข้าพเจ้าในกิจธุระของท่าน เว้นแต่เมื่อได้มี
 ความเดือดร้อนจึงมาปรึกษาหารือ จะยกมาถาดเป็น
 ตัวอย่างเรื่องหนึ่งเมื่อท่านยังเป็นทพระพจนวิดาต์ เคยมา
 ปรึกษาทุกขกับข้าพเจ้าว่าบุตรชิตามมากจน บ้านเรือนทอยู่
 คับแคบไม่พออีก ข้าพเจ้าแนะนำให้ท่านทอดเกล้าฯ ถวาย
 ฎีกา ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเพราะท ด้วยตระหนัก
 ใจว่าท่านอยู่ในยุคคต ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระ
 เมตตากรุณามาแต่เดิม ถวายฎีกาก็ได้พระราชทานบ้าน
 หลวงทรงมถนพระสุเมรุ มีเรือนชานพร้อมเสร็จเป็นทอยู่
 กับครอบครัวมาจนตลอดอายุของท่าน

พระยาพฤตมาธิบดี ๑ เมณฑพระพจนวิดาต์ รัชการ
 อยู่ในกระทรวงมหาดไทย และรับหน้าที่คช้องชัยในการ
 พระราชพงศวดมพระชนยามาจนตลอดรัชกาลที่ ๕ และ
 12/08/2565
 ได้รับราชการเช่นนั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๖ อีก ๓ ปี ถึง
 พ.ศ. ๒๔๕๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เดือนทงคนเป็น “พระยาพฤตมา-
 ธิบดี ศรีสัตยานุการ” ตำแหน่งผู้กำกับการตอหน้า ออหม
 ในทำเนียบกระทรวงมหาดไทย ๒ คน คือ พระยาพฤตมา-
 ธิบดี ๑ พระยาอภัยสัตยาภิรักษ์ ๑ ในกระทรวงกลาโหม
 ๒ คน คือ พระยาอภัยเศษด็จชราดา ๑ พระยาจักรายมนตรี ๑
 มกทรงตงขาราชการตงอายุ พออายุครบ ๖๐ ปี พระยา
 พฤตมาธิบดี ๑ ก็ไต่รับตำแหน่งน แต่มาถึงตอนเมื่อ
 พระยาพฤตมาธิบดี ๑ ถึงเขตศิขรานเกิดทุพผลภาพจนอย่าง
 หนึ่ง ด้วยห่อเข้าฟกทานน้ำหนักของตัวท่านตงใหญ่มีใคร
 ไหว จะตงนงหมอบคตงนงมกปจตงห่อเข้า แรกเป็นขงน้อย
 ท่านกทนทำงาน แต่อาการหนักจนทุกท ในรัชชกาลที่ ๒
 เข้าไปตงขงชยไต่ตง ๒ ปี ก็มาร้องทุกขบอกอาการแก่
 ชาติพเจ้า ว่าเห็นจะทนตงไปไม่ไหวแล้ว ชาติพเจ้าจงนำ
 ความขงกราบบงคมทต ๑ ขอให้เปตงนตง โปรด ๑ ให้
 หดขงพิบตงยบวรณกิจ (หุ่ม อมรรักษ์ ป. ๘) ซึ่งเคย
 เป็นพระราชาคณตงพระราชเวท อย ณ วัดเบญจมบพิตร ๑
 มาคักษาคตงพระยาพฤตมาธิบดี ๑ แดวรบหนาทแทนคตงมา

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ข้าพเจ้ามีอาการป่วยทรุดโทรม ถึง
 ต้องกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวง
 มหาดไทย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าเป็น
 ตำแหน่งเสนาบดีศึกษา และให้รับหน้าที่จัดการหอพระ
 สัมมุตถ์สำหรับพระนครต่อมา ในปีนั้นเอง พระยาพฤตมา-
 ชนบดีฯ มีความทุกข์ทรมานมากจน ก็กราบถวายบังคมลา
 ออกจากตำแหน่งราชการประจำ รับพระราชทานเบญ-
 บำนาญ เมื่อท่านออกจากกระทรวงมหาดไทยแล้ว ยังตาม
 มาช่วยทำงานในหอพระสัมมุตฯ ด้วย เพราะอยู่ประจำ
 ท่านว่าสบายใจ และงานหอพระสัมมุตฯ ไม่หนักนัก พอจะ
 ทำได้ เวลาคิดว่าข้าพเจ้ามีการทำบุญท่านก็ไปช่วยเหมือนแต่
 ก่อน ต่อมาออกหลายปี จนอาการท้อหวเซาฟกหนักจนถึง
 จะนอนบนเตียงนอนของท่านเองก็ลำบาก ท่านจึงขอย้าย
 กลับบ้าน แต่ขึ้นมาได้พบกับข้าพเจ้าแต่เมื่อชนบใหม่ ข้าพ-
 เจ้าไปแสดงข้อความเคารพพรตนาสงฆรานต์ ท่านยังอุทิศให้
 แต่งตัวรับเหมือนอย่างจะเข้าไปยังด้านกังงานทุกคราว ห้าม
 ทัพไม่ฟัง ฟังมาขาดหน้าไม่ได้พบกันเพราะข้าพเจ้าไม่ได้ขู

ในกรุงเทพฯ สองปีมานี้ รูดึกเดี๋ยตายงนกทมได้ไปเขียน
 เมอทานบวดยครงหลัง พระยาพฤตมาธิบดี ศรัทธยานุการ
 บวดยเป็นโรคชรา ถึงอนิจกรรมในวันที่ ๑๖ พฤษภาคม
 พ.ศ. ๒๔๗๗ เมอถึงอนิจกรรมอายุได้ ๘๒ ปี

ต้นเรื่องประวัติของ พระยาพฤตมาธิบดี ศรัทธยานุการ
 (ชื่อน โทมถาวรชนะ) เป็รียน เพ็รงเท่านั้น.

พระประวัติ

กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส

กรมสมเด็จพระปรมาธิบดี มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าวราธิบดี เป็นพระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ประสูติเมื่อ ณ วัน ๗ ๑ ๓ ค่ำ บัซอจุลศักราช ๓๓๕๒ ตรงกับวันที่ ๓๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๓๓ ทรงผนวชเป็นสามเณรแต่ในรัชชกาลที่ ๓ ทรงศึกษาในด้านกกรมเด็จพระนเรศวร วัดพระเชตุพน ของกตเจ้าประวัตได้ ในค่านาหนงต่อพระราชปณิธาตพมพนน เด็จทรงผนวชอยู่วัดพระเชตุพนจนได้รับอุปถัมบทเป็นพระภิกษุในรัชชกาลที่ ๒ เมื่อบมะแม จุลศักราช ๓๓๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ และเด็จประทับอยู่วัดพระเชตุพนค้อมาจนตอดพระชนมายุ

มเืองราวเดาต์บกนมาว่า เมื่อทรงผนวชเป็นพระภิกษุได้ตั้ง ๓ พรรษา กรมเด็จพระนเรศวรถึงมรณภาพ ยังไม่ทันจะได้โปรดให้ผู้ใดเป็นอธิบดีตั้งข้ในวัดพระเชตุพน ประจบเวลาพระราชทานพระกรุณ พระตั้งข้ในวัดพระเชตุพนจึง

12/08/2565

เกรียมจะอุปโลกน์พระกฐินถวายพระราชาคณะที่ทรงลงมา
 ครนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จไปพระ
 ราชทานพระกฐินถึงวัดพระเชตุพน มีรับสั่งให้กรมสมเด็จพระ
 ประมัญชิตฯ แดงไม้ไทรบกรม เป็นอธิบดีตั้งฆกรอง
 วัดพระเชตุพน เข้าใจว่าเห็นจะทรงตั้งให้เป็นพระราชาคณะ
 ด้วยในเวลานั้น ประเพณีทรงตั้งเจ้านายที่ทรงผนวชเป็น
 พระราชาคณะแต่ก่อน เป็นแต่พระราชาทานพดแดงเท่านั้น
 ข้าพเจ้าเคยได้สดับมาจากสมเด็จพระสังฆราชวัดราชประ
 คิษฐีฯ ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 ผนวชยังประทับอยู่วัดราชาธิวาส วันที่ ๓ เสด็จเข้ามาถวาย
 เทศน์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน
 พดแดงรับสั่งว่า "ตั้งคนบวชมานานแดง เป็นพระราชาคณะ
 เสียเถิด" เท่านั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 ทรงตั้งกรมสมเด็จพระประมัญชิตฯ เป็นพระราชาคณะ
 ก็เห็นจะท่านเองเดยวกัน คงทรงตั้งเมื่อวันเสด็จไปพระราช
 ทานพระกฐิน พร้อมกบเมือรับสั่งให้ครองวัด และรับสั่งให้
 ครองกฐินในบั้นต้นด้วยทีเดียว กรมสมเด็จพระประมัญชิตฯ

ถวายพระพรว่า ไม่ได้เตรียมห้องอบโถงไว้ มรบนั่งว่า
ไม่เป็นไร เมื่อไม่ได้ห้องใจให้อีกคนแทนก็ได้ จึงเคยเป็น
ธรรมเนียมในวัดพระเชตุพนตงแต่นั้นมา พระราชาคณะ
ผู้จะครองกุฏิไม่ต้องว่าอบโถงจนตราบเท่าทุกวันนี้

กรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ ได้รับกรมครั้งแรก เป็น
กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรัทธศตวรรษที่ แต่จะสถาปนา
เมื่อใดยังไม่ทราบ ปรากฏจดหมายเหตุกรมในรัชกาล
ที่ ๒ ฮ่องครว ครวแรกเมื่อพระกา จุฬศักราช ๑๓๗๕
พ.ศ. ๒๓๕๖ ทรงถวายพระองค์ มีพระบาทสมเด็จพระนั่ง-
เกล้าเจ้าอยู่หัว เบนตน ยี่กรว ๑ เมอบชวด จุฬศักราช
๑๓๗๗ พ.ศ. ๒๓๕๗ ปรากฏพระนามแต่กรมหมื่นรัตน-
รักษพระองค์เดียว ข้าพเจ้าเข้าใจว่ากรมสมเด็จพระปมา
นุชิต ฯ เห็นจะได้เป็นกรมหมื่นในครวหลัง คือ เมอบชวด
จุฬศักราช ๑๓๗๗ พ.ศ. ๒๓๕๗ น

กรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ เมื่อยังเป็นกรมหมื่นนุชิต-
ชิโนรส เห็นจะได้เป็นอาจารย์เจ้านายถวายพระองค์ มี
เนอความปรากฏในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอม-

เกตเจ้าอยู่หัว ทรงไว้ว่า เมื่อพระองค์ยังทรงพระเยาว์อยู่
 ณ ไตทรงศึกษาอักษรวิเศษและพระพุทธรูป และวิชาการ
 คดีโลกอื่น ๆ ในสำนักกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ เจ้า
 นายพระองค์สนิทไตทรงศึกษาคงจะมอก ในรัชชกาลที่ ๓
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงผนวชอยู่ในเวदानน ทรง
 เคารพนบถกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ มากทง ๒ พระองค์
 เห็นจะเมื่อคราวปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนในรัชชกาลที่ ๓
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้รวมวัดใน
 กรุงเทพอัจฉนเป็นคณะกลางอีกคณะ ๑ ให้ชนกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ ทรงบังคับบัญชาแต่มีพระราชคณะ และ
 มเืองซึ่งครั้ง ๑ เป็นความตบรักันแต่ในพระราชวงศ์ว่า
 กรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงผนวชอยู่ ได้เคยทรงปรึกษา
 ปรารภกันว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 สวรรคต ถ้าราชสมบัติได้แก่เจ้านายบางองค์ บางที่จะถูก
 เบียดเบียดใครรับความเดอดรอน ทรงพระดำริเห็นพร้อมกัน

ว่า ควรจะสร้างวัดเล็ก ๆ ไว้ในเวียงในส่วนตักแห่ง ๑ ถ้า
 ถึงเวลาครบแค้นเมื่อใดจะเสด็จออกไปอยู่เดี่ยวที่วัดนั้นให้ห่าง
 ไกล อย่าให้เป็นตกคชวางแก่ราชการบ้านเมือง ทรง
 พระดำริพร้อมกันเป็นความลับอย่างนี้ กรมสมเด็จพระ
 พระปรมาภิไธยฯ จึงไปทรงสร้างวัดขึ้นในคตงมอญ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไปทรงสร้างวัดนอก
 ซึ่งพระราชทานนามว่า วัดบรมนิเวศ เมื่อภายหลัง แต่ชวา
 เมืองไทยไม่ทรุดโทรมอย่างพระเวียง เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต ราชสำนักได้แก่พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงสถาปนาพระเกียรติ
 ยศกรมหมื่นนุชิตฯ โนรัชชนเป็นสมเด็จพระมเหศวรตาม
 พระบรมราชโองการประกาศเจอนกรม เมื่อ ณ วัน ๖/๑๕
 ค่ำ ปีกุน จุติศักราช ๓๒๓๓ พ.ศ. ๒๓๙๕ ว่า "พระบาท
 สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎฯ ๑๑ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เสด็จจุดวัดราชสมบัติ ในกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร
 มหานครายทชยามหาตถกภพพรตนาธานบุรีรมย์ อุดม
 ราชนิเวศน์มหาสถาน ได้ประดิษฐานดำรงมาเขมมหานคร

อันใหญ่ เป็นที่ลุ่มเกษมสมบูรณ์ด้วยสรรพโภคทรัพย์ใหญ่บริบูรณ์
 สมบัติ เพียบพร้อมด้วยชนคนานุกรบรพสัตว์ คือบุรุษ
 รัตนราชวงศ์อันวงศ์ เลื่อนมาด้วยราชมนตร์กระวีชาติราช
 ปโรหิต เป็นที่ไปมาค้าขายแห่งนานาประเทศพานิช วิจิตร
 ด้วยวิภวณที่สรรพสัตว์อันพิเศษเป็นทรนแรงบนเท่งจืด
 แห่งชาวนานาประเทศคามนิคมชนบท ปรางูด้วยมหาชน
 อันเจริญขึ้นด้วยความฉลาดในหัตถกรรมต่าง ๆ และ
 ชำนาญในการช่างสรรพกิจทุกประการ เจริญขึ้นด้วยหมู่
 นิกโรชาทวยหาญ เป็นประเทศที่ประดิษฐานพระบวรพุทธ
 ศาสนา ประดับด้วยเรือนพระปฏิมาอุโบสถถาวรเสนาสน์
 วิจิตรด้วยสุวรรณหิรัญมาศ เป็นที่เจริญความเดื่อมใส
 แห่งมหาชน ซึ่งเสนามาได้ตั้งน ถ้าเรจัดด้วยอำนาจบุญบารมี
 พระเดชานภาพวิริยปรีชาวิจารณ์กิจ แห่งสมเด็จพระบรมนารถ
 บพิตรซึ่งทรงสถิตย์เป็นประภม คือ องค์สมเด็จพระบรม
 ไอยกาธิราช ^{12/03/2565} ที่ได้ทรงนามตามประกาศด้วยพระนามแห่ง
 พระมโหทธิศปฏิมาว่า พระพุทธชยอศพัฑาโลก เป็นเดิมมา
 ส่วนกรมหมื่นนุชิตชิโนรส เดาก็เป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ใน

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น และได้ทรงผนวช
 รับพระฉายพระบวรพุทธศาสนามาช้านาน ทรงพระปรีชา
 ญาณฉลาดรอบรู้ในพุทธศาสตร์ราชศาสตร์แบบอย่าง
 โบราณราชประเพณีต่างๆ และในทางปฏิถันการปราศรัย
 แถลงมีพระหฤทัยโอบอ้อมอารี เป็นที่ศรัทธาเห็นหาแห่งพระบรม
 วงศ์านุวงศ์ทั่วไป และได้เป็นครูอาจารย์ครูฐานิยบุคคล
 แห่งราชสกุลวงศ์และมหาชนเป็นอันมาก ครั้นที่จะเป็น
 ประชานาธิบดี มีอัสสัมชัญซึ่งถวามบรรดาศักดิ์อันกรังหมักม
 วรดี อภิญาบดี บกษเดิฉายเห็นอทองปวง เมื่อบุษรัตนอน
 ชาติเกิดประเสริฐดุจหมอยุ่ ก็มีได้ครั้นที่จะยกย่องพระราชา
 คณะองค์ใดองค์หนึ่ง แมถงจะมีสติปัญญาวิทยาคุณ ที่
 มัคระกุดเป็นอย่างอื่น ให้มีอัสสัมชัญฐานานุกัตติย
 กวา จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรผู้รัดหน้าท
 ดารัดตั้งให้สถาปนาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนุชิต
 ชีโนรดี เป็น ^{12/08/2565}กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชีโนรดี ศรีสุคต
 ชาติยวงษ์ บรมพงศาธิบดี จักรบรมนารถ ปฐมพันธุมห
 ราชวรางกูร ปรมเณทรนเรนทร์ผู้รัดหน้ามานาภิศักดิ์กาโรดม

ทองสั่งนามหลวงแก้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว โปรดให้เชิญพระอัฐิประดิษฐานไว้ที่พระ
 คำนั่ง ณ วัดพระเชตุพน ฯ และให้มีตำแหน่งฐานานุกรม
 สำหรับประจำรักษาพระอัฐิแต่นั้นมา ถึงเวลาเช้าพระ
 วัดศาลาดี้จึงไปถวายพุ่มวัดพระเชตุพน ฯ ย่อมแต่ตั้งไปถวาย
 พุ่มพระอัฐิกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ ด้วย และเมื่อวัน
 เด็ดจึงพระราชทานพระกฐินวัดพระเชตุพน ฯ ก็โปรดให้เชิญ
 พระอัฐิกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ มาในพระอุโบสถ
 ทรงทอดผ้าไตรบิณฑบาตสำหรับฐานานุกรมสดับปกรณ์พระอัฐิทูก
 บิณฑบาต ประเพณีที่ทรงเคารพบูชาต่อพระอัฐิกรมสมเด็จพระ
 ปรมานุชิต ฯ ดังกล่าวมานี้ มคอตตวรรษชกาดที่ ๔ มา
 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ
 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงปฏิบัติ
 ตามแบบอย่างสืบมา จนตราบเท่าทุกวันนี้

๔2/08/2565
 กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นกษัตริย์ไทย
 อย่างพิเศษที่สุดพระองค์หนึ่ง หนังสือเรื่องต่าง ๆ ที่ทรง
 พระนิพนธ์ไว้ สอบได้บุญชดงน คอ

๑. ดักรพศัพท์คำฉันท์
๒. ดักรุทราโฆษคำฉันท์ตอนปลาย แต่งค้อพระราชนิพนธ์สมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ทรงค้างใจจนจบ
๓. กฤษณาต้นของคำฉันท์
๔. ฉันทศุขตั้งเวยกด่อมข้างฟัง
๕. ภาพขบไม้กด่อมข้างฟัง
๖. ฉันทมาตราพฤก
๗. ฉันทวรรณพฤก
๘. ตติศเคตงพ่าย
๙. ตติศกระบวนพยุหยาตราพระกฐินต์ถนมารคและ
ชดมารค

๓๐. โคลง ยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ดินบาทกุญชร
แต่งฉวิษณมาตี 12/08/2565

๓๑. ร่ายทำขวัญนาค
๓๒. มหาชาติ ๓๓ กัณฑ์

นอกจากยังมีโคลงฉันทเบ็ดเตล็ด เช่น โคลงถวายสด
 คน โคลงกตบท เป็นต้น ซึ่งทรงรวบรวมพร้อมกับคนอื่น ๆ
 มีข้อความดังต่อไปนี้ ว่า กรมสมเด็จพระปรมา
 นริศ ๑ ไม่ได้ทรงนิพนธ์หนังสือเบ็ดเตล็ดเรื่อง
 เดียว ไม่ใช่ทรงไม่ได้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ที่ไม่ทรงกต
 แปลนั้น เพราะกตแปลมักแต่งในทางตั้งวางและบท
 ฉะคร จึงทรงวางเกยประการ ๑ อีกประการ ๑ จะเป็น
 เพราะเมื่อในรัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ ในสมัยเมื่อดมเด็จพระ
 ปรมานริศ ๑ ทรงนิพนธ์หนังสือเรื่องต่าง ๆ นั้น กอ
 ทเชียวชาญพระบวณแต่งกตแปลดีมาก คือ พระบาท
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระ
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และสุนทรภู่ เป็นต้น กรมสมเด็จพระ
 ปรมานริศ ๑ จะทรงพระดำริเห็นว่า พระบวณแต่งกตแปล
 จะดีกตมอยู่ในเวลานั้นยาก จึงไม่ทรงแต่ง
 เหมือนอย่างหนังสือมหชาติ กตมทหาพนซึ่งไม่ทรงแต่ง
 พระเทพโมฬี (กตม) ฉะฉน

ประวัติหลวงธรรมมาภิรมณ์ (ถึก จิตรถึก)

หลวงธรรมมาภิรมณ์ (ถึก) ผู้คนตั้งจิตจรดถึก เป็น
ชาวจังหวัดจันทบุรี บ้านเดิมอยู่ณตำบลบ้านตะปอนน้อย
ในท้องที่อำเภอขลุง เกิดในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๕
กรกฎาคม บรมะเมย พ.ศ. ๒๔๐๑ บิดาเป็นทนายหมอบรรณา
ชื่อนจิด เมื่อหลวงธรรมมาภิรมณ์ของเขามาอยู่ในกรุง-
เทพฯ กับพระยาธรรมปรีชา (บุญ) ผู้เป็นลุง พระยาธรรม
ปรีชา (บุญ) นั้น เป็นทนายบอกกล่าวเป็นอาจารย์พระปริย
ธรรมอย่างยอดเยี่ยมผู้หนึ่ง มีศิษย์มาก ที่ได้ถึงคุณธรรม
ชั้นสูงก็หลายองค์ ว่าแต่เพียงที่นึกได้ในเวลาแต่งหนังสือ
เช่นพระคำสอนไต่ถึก (ช่อน) วัดราชประดิษฐ์ และดัมเด็
พระพุทธโฆษาจารย์ วัดเทพศิรินทราวาส เป็นต้น ถึงเจ้า
พระยายมราชก็เป็นศิษย์พระยาธรรมปรีชาจนได้เป็นเปรียญ
หลวงธรรมมาภิรมณ์ก็ได้ศึกษาอักษรสมัยของตนคือพระยา
ธรรมปรีชา (บุญ) แล้วบรรพชาเป็นสามเณรไปอยู่วัด
บุปผาราม จังหวัดจันทบุรี จนอายุครบอุปถัมภ์บวชเป็น

พระภิกษุอยู่จนค้อมา เมื่อคึดดูโดยดำนททไคคักษาแะ
 โอภาสทไคบวชเรียน ถ้าหากหอดวงธรรมมาภิมณฑลใจรัก
 ในทางทจะคักษาพระปริยตธรรม กคงจะไคเบนมหาบาเรียน
 แตะปณิธลยของหอดวงธรรมมาภิมณฑลชอบมาทางบทกถอน
 ภาษาไทย จึงคักษาพระปริยตธรรมแตะพอเบนนิธลยบัจย
 พยายามคักษาแตะทางวิชาหนังสือไทยจนดำมารถแแต่ง ไคถง
 ณฑท กาศย กถอน นบวาเบนอยางดีในธมยของคณคณท
 อยนเบนเหตุไคไครบราชการมยคคักคค แตะเบนคณท
 ชงพระบาทลมเตจพระเจ้าอยทงทงในรัชชกาลท ๕ แตะ
 รัชชกาลท ๖ ทงพระเมตตากกรณามาด้วยเบนกว

แรกหอดวงธรรมมาภิมณฑลจะไควัจกกับชาพเจ้าน ใน
 ธมยเมอชาพเจาเบนชบคกรมคักษาชกรมทหนาทจคการ
 บารุงค้ำดวทเตาเรียนพระปริยตธรรมของพระภิกษุดำมเนร
 ทในวัดพระคัมวคณค้ำดวารามด้วย ครวงนคทาหน่งอาจารย์
 ว่างคณท 12/08/2565 ชาพเจาไคยนค้ำดวเรวัญคความดำมารถ
 ของพระยาธรรมปรีชา เมอยังไมไครบพระราชทานธัญญา
 บัตว เรยกคณวา "อาจารย์บุญ" จึงชวงเขามาเบนอาจารย์

บอกพระปริยตธรรมที่ศาลาหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
แล้ว กราบบังคมทูลขอพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็น
หลวงญาณภิรมย์ ในกรมราชบัณฑิตย เติมนอกบทธาจารย์
คนอื่นซึ่งบอกหนังสืออยู่ในที่แห่งเดียวกัน ในไม่ช้าก็มี
พระภิกษุสามเณรพากันนิยมมาศึกษาในสำนักหลวงญาณ
ภิรมย์ (บุญ) มากจนทุกที จนท้าวเจ้าดาข้างหน้าวัดไม่พอ
ต้องย้ายเข้าไปอาศัยพระพุทธรูปรางค์ปราสาท (ซึ่งเป็น
ปราสาทพระเทพมิตรเดยวณ) เป็นที่บอกพระปริยตธรรม
มีพระภิกษุสามเณรมาเล่าเรียนมากกว่าที่แห่งใด ๆ หมด
เกียรติคุณของหลวงญาณภิรมย์ (บุญ) ก็ปรากฏแพร่หลาย
จนโดยตัววัดมาเป็นเหตุให้ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เลื่อน
บรรดาศักดิ์จนจนถึงได้เป็นพระยาธรรมปรีชาเป็นที่สุด

เมื่อหลวงธรรมภิรมย์ บวชเป็นพระภิกษุได้ ๑ พรรษา
แล้วลาสิกขาบท พระยาธรรมปรีชา (บุญ) พามาฝาก
ข้าพเจ้าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ แรกเข้ารับราชการเป็นตำแหน่ง
เสมียนในกรมศึกษาธิการ อยู่ที่ กบ ๓ ได้เดือนตำแหน่ง
ย้ายไปเป็นครูของที่โรงเรียนวัดประยูรวงศาวัด ต่อมาอีก

๓ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้เดือนเป็นครูใหญ่โรงเรียนวัดจักรวรรดิราชาวาส คุณลักษณะของหัตถวงธรรมมาภิณฑลในทางกวดการเริ่มปรากฏในคณน ด้วยเหตุดังอย่าง คือ เมื่อมีโรงเรียนหัตถวงตั้งขนตามวัด เวลาลัดัดจพระราชาดำเนินพระราชทานพระกรฐิน หรือว่าเจ้านายเล็ดจไปทอดพระกรฐินต่างพระองค์ นักเรียนในโรงเรียนย่อมมาขียนแถวคอกขยเฝ้า ๆ และครูใหญ่แต่งโคตงถววยพระพรทุดเกล้า ๆ ถววยทกแห่งปรากฏด้านวนโคตงของหัตถวงธรรมมาภิณฑลแต่ขงเรียกกันว่า "ครูกัก" แต่งคิ อักขยงหนึ่งนหอดพระด่มควชริฎยานออกหนังสือพิมพ์ชริฎยานวิเศษ รับหนังสือขงแต่งใหม่หัตถวงธรรมมาภิณฑลแต่งโคตงฉนทตั้งมาตงพิมพ์ ได้รับชมว่าด้านวนคิ ขาพเจาจิงได้นะเนาให้หัตถวงธรรมมาภิณฑลพากเพียรในการแต่งบทกถอนหนังสือไทยให้เบนเรองเบนราว หัตถวงธรรมมาภิณฑลได้แต่งฉนทชาตกรเรื่องหนึ่ง (จะเบนเรองอะไรจาชอไมได้ ^{๖2๕8/2565} และหาฉนบบัไมได้เล้ยแฉวในเวลาน) มาให้ขาพเจาเรองหนึ่งเห่นว่าด้านวนคิ แต่เรองยงจคณก แต่ขงมททจจะได้ออให้เบดิยณแปดงประการได

ชาวเจ้าย้ายจากกระทรวงธรรมการไปเป็นเสนาบดีกระทรวง
 มหาดไทย ฝ่ายหอดวงธรรมาก็มีฉกฉวยเกิดมีอาการ
 เจ็บป่วยเรอรง จึงดาออกจากตำแหน่งไปรักษาตัวอยู่ที่
 บ้านเดิมในแขวงจังหวัดจันทบุรี ครั้นหายป่วยเข้ารับ
 ตำแหน่งเป็นครูโรงเรียนของกรมทหารเรืออยู่ที่อำเภอขลุ้ง
 จันทน์เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์ฯ (ยังเป็นที่พระอัคร
 อนุชาภรณ์) เป็นตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัดจันทบุรีไป
 พบเขา ชวนไปเป็นครูใหญ่ที่โรงเรียนวัดจันทบุรีในเมือ
 จันทบุรี ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ทางกรุงเทพฯ ชาวเจ้า
 กอดบเขามีสถานเป็นกรมตำรวจ พระอัครอนุชา
 อนุชาภรณ์ทรงตั้งชื่อโรงเรียนนี้ว่า "ครูถก" ตั้งได้ความ
 ว่าออกไปเป็นครูอยู่เมืองจันทบุรี จึงได้ชวนให้กระทรวง
 ธรรมการเรียกกอดบเขามาไว้ในกองแต่งตำราเรียน แต่นั้น
 หอดวงธรรมาก็มีตำแหน่งราชการอยู่ในกระทรวง
 ธรรมการ และได้มาช่วยแต่งหนังสือในหอพระอัครอนุ
 อนุชาภรณ์สืบมา เพราะความชอบในการแต่งหนังสือเรื่อง
 ต่าง ๆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

พระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้เป็น
 หอดวงขรรฆมาภิณหัตมตำแหน่งในกรมราชบัณฑิตย เมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๔๖ ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๖ ได้พระราชทานเครื่อง
 ราชอิสริยาภรณ์ เบญจมาภรณ์ช้างเผือก กับเหรียญ
 รัตนาภรณ์ชั้นที่ ๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ ย้ายตำแหน่งมาเป็น
 พนักงานฝ่ายหนังสือไทยในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระ
 นคร ได้เลื่อนยศเป็นรองอำมาตย์เอก และได้รับพระราช
 ทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ จตุรดาภรณ์ มงกุฎดุษยามกับ
 เหรียญจักรพรรดิมาลา รัชการมาจน พ.ศ. ๒๔๗๐ มี
 อาการเจ็บป่วยด้วยความชราทพผดสภาพ จึงต้องออกจาก
 ราชการ ได้รับพระราชทานเบี้ยบำนาญต่อมา แต่อาการ
 บ่อยไม่หายเป็นปกติได้ ครั้นถึงวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์
 พ.ศ. ๒๔๗๓ หอดวงขรรฆมาภิณหัต (ถก จิตรถก) ถึง
 แก่กรรมด้วยโรคชรา อายุได้ ๗๓ ปี

หนังสือเรื่องต่าง ๆ ซึ่งหอดวงขรรฆมาภิณหัต (ถก
 จิตรถก) ได้แต่งไว้ ค้นฉบับพบเมื่อเรียบเรียงเรื่องประวัติ

๑. โศตงนิราศวัดรอก แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ พิมพ์แล้ว

๒. วนิด์วานิชคำฉันท เรืองนแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓

เวดาร์บราชการอยู่ด้วยกับข้าพเจ้าในกรมศึกษาธิการ
เดิมหลวงธรรมมาภิรมณ์แต่งฉันทเรื่องชาติกมาให้ข้าพเจ้า
ตั้งกล่าวแล้ว ข้าพเจ้าควรวางใจฉันท ให้หาเรื่องให้
กวนน หดองธรรมมาภิรมณ์บอกว่าไม่รู้ว่าจะไปหาเรื่องให้
ไหน เมื่อกลับมาทำงานด้วยกับข้าพเจ้าจึงเขียนโครง
นิทานเรื่อง เมอซันต์, ออฟ-เวนิค บทละครของเชกส์เปียร์
ให้หลวงธรรมมาภิรมณ์ไปแต่งจนเป็นฉันทให้ชื่อว่า วนิด์-
วานิช ฉันทเรื่องนี้ได้มาจนทอดเถิด ๆ ถวายพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดและได้พิมพ์แล้วหลายครั้ง

๓. เบร็คคิตส์คำฉันท ข้าพเจ้าเขียนโครงนิทานบท
ละครเรื่องเบร็คคิตส์ของเชกส์เปียร์ ให้แต่งออกเรื่องหนึ่ง
แต่แต่งไม่ตลอด (จะเป็นเพราะข้าพเจ้าเขียนโครงเรื่องให้
ไม่หมด หรือหลวงธรรมมาภิรมณ์แต่งไม่ตลอดเองเต็มแต่
แล้ว) ^{12/08/2565} มื่อยแต่ระบบเขียนยังไม่ได้พิมพ์

๔. สัทคีตปคำฉันท ของหลวงธรรมมาภิรมณ์คิด
เรื่องตนเอง แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕

๕. เพชรมงกุฎคำฉันท เขาเรื่องจากถดถตมาแต่งเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๔๕

๖. รัชมังกดาภิเศกคำฉันท เรื่องนชาพเจ้าคตรูปเรื่อง
ให้หดวงขรรมาภิมนต์แต่ง เณรมพระเกษรคัยศพระบาท
ธัมเตจพระจุตจอมเกดดาเจ้าอยหกว เมอเดัดจลั้วรคตเดัด
แต่แต่งคไมไดถดตงใจชาพเจ้า จงยงไมไดพิมพ์

๗. ฉันทคุษฎีตั้งเวย สำหรับงานพระราชพิธีตรมวงคต
รัชชกาลที่ ๖ หดวงขรรมาภิมนต์แต่งดา ๓ (กรมหมน
กวดพจนดปรัชา แต่งดา ๒ พระยาพจนปรัชา ม.ร.ว. ต้าเวิง
อิศร์ศักดิ์ แต่งดา ๓ กรมหมนพทยาถงกรณ แต่งดา ๔)

๘. ฉันทคุษฎีตั้งเวยกลดอมข้างเผอกพระเศวตวชิรพา-
หะ แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้พระราชทานรางวัล

๙. กุฎาหกคำฉันท เขาเรื่องนบาทชาดกมาแต่งเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๕๖

๑๐. ชาตมณิศร์ตั้งพิณ กถอนดฎุภาพ ๒ เณรมดมุคไทย
จะแต่งเมื่อใดหาทราบไม
12/08/2565

๑๑. เรื่องต้ามกถ คอนนางเคยวเคยนกมตงโคระแต่ง
เนนกถอนดฎุภาพ แต่งเมื่อใดหาทราบไม

๓๒. ประชุมดำเนินา เรืองนแดงเมือหตวงชรรมาภิมณฑ
 ษราแะเรมบอยเดี่ยแถว

นอกจากนยงมคานนท แะคากตอนเบตเตตตชงหตวง
 ชรรมาภิมณฑไต้แถงอออกมา แคมไต้เบนเรองตางหาก
 จงไมไต้องใบบัญชน

THAMMASAT UNIVERSITY
 สำนักหอสมุด

ประวัติคุณพุ่ม

(จินตกรวีหญิง ผู้ปกเกล้าในกระบวนบอกลักกรวาท ครั้น ร. ๓ ถึง ร. ๕)

คุณพุ่มผู้แต่งเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ เป็นข้าของ
พระยาราชมนตรี (ภู่) ข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเรื่องประวัติปรากฏว่า เดิม
ถวายตัวทำราชการฝ่ายใน ได้เป็นตำแหน่งพนักงานพระ
แสง แต่ต่อมาไม่สบายหลุดจากตบชอกไปอยู่บ้านบิดาแต่
ยังสาว คุณพุ่มเห็นจะชอบแต่งกลอนมาก่อนแล้ว แต่
มาเมื่อได้ช้อยในการแต่งกลอนต่อเมื่อ ถอดชอกมาอยู่นอก
วัง ด้วยเมื่อในรัชกาลที่ ๓ ชอบเล่นเพลงยาวแต่ดอก
สร้อยสังกรวากันแพร่หลาย คุณพุ่มอยู่แพทหน้าบ้านบิดา
ข้างเหนือท้าวพระ นกมเจ้านาย คือ พระบาทสมเด็จพระบรม
เกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าพวกรม
ขุนศรีเรศรังสรรค์เป็นคน และข้าราชการที่ตั้งศักดิ์ เช่น
สมเด็จพระยามบรมมหาราชวังศรีสังข์วงศ์ เมื่อยังเป็น หลวง
นายสังข์ แดงเดือนเป็นพระนายโวย ไปคิดฟันเงินสังกรว
กับคุณพุ่มที่แพทนมไคร้ชาติ จนเรียกกันว่า “บุษบาทำเรือ

จาง^(๑)” เพราะจุดเพื่อยู่เกิดท่าเรือจางที่ท่าพระ และมี
 เรืองเกิดเดวกันมากหลายอย่าง เช่นว่าครึ่งหนึ่งคุณพุ่ม
 เขาแย่งเอาพระแสง ครบของ พระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวใจเดียวตนเบตน แดงดงว่าคุณพุ่มในสมัยนั้นเป็น
 คนกล้าทงปากทงมือ ในขอปากกล้านขงมคาศิษฐาน
 คุณพุ่มแต่งปรากฏอยู่^(๒) คือ

คำอธิบายฐานของคุณพุ่ม

๑. “ขออย่าให้เป็นคนชิตของเจ้าคุณผู้ใหญ่” คือ
 คนชิตของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์หน้) อธิบายว่า
 เพราะมักถูกเขียนหลังดาบไม่เว้นตัว

๒. “ขออย่าให้เป็นคนใช้ของเจ้าพระยานคร” คือ
 คนใช้ของเจ้าพระยานครน้อย อธิบายว่า เพราะถูกทำโทษ
 นอกวัดต่าง ๆ ดังเช่นเรือข้าไป ให้ผพายฉองเรือเบตน

๓. “ขออย่าให้เป็นคนตมวารอนของพระยาศรี” คือ
 คนตมวารอนของพระยาศรีสุทโธ (เพ็ง) อธิบายว่าเพราะ

๑. มีอยู่ในเพลงยาวสามชาย หอพระสมุด ฯ พิมพ์แล้ว

๒. คำอธิบายนี้ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมทรงจำไว้ได้ จุดประทานมา

พระยาศรีฯ นนแหกไปหาไม้ฆาต จนคนคนนาร้อนแดง
แหกจะหาเวลาพักมิได้

๔. “ขออย่าให้เป็นมะโหรีของพระยาโคราช” อธิบาย
ว่า พระยานครราชสีมาครั้งนั้น อยากเดินมะโหรีให้เหมือน
ขุนนางผู้ใหญ่ที่ในกรุงฯ มีแต่พวกข้า และดาจระเขยก็เอา
มาหัดเป็นมะโหรีไปตามแกน

๕. “ขออย่าให้เป็นฝีดาษของพระองค์ชุมสาย” คือ
มหาดเล็กตัวโปรดของกรมขุนราชสีหวิกรม อธิบายว่า
ถ้าชอบทรงใช้มหาดเล็กคนไหน คนนั้นมักถูกจำไซ้ครจน
ในเวลาใช้ไม่ได้ดังพระฤทัย

๖. “ขออย่าให้เป็นฝีพายของเจ้าฟ้าอาภรณ์” อธิบาย
ว่า ฝีพายเรือทรงของเจ้าฟ้าอาภรณ์นั้น คือขานยาวถักผ้า
เรือดำไหน ๆ หมด

๗. “ขออย่าให้เป็นละครของแม่ช้อยบัว” คือละคร
ของน้อย วิชาเจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอิน) อธิบายว่า
ละครโรงอื่น ๆ เขาเดินเอาเงินโรง แต่ละครของน้อยคนนั้น
ถึงใครจะให้เพียงข้าวปลา หรือที่ตุ๋นจนกะบีหอมกระเทียม

กรบเงิน ไต่อะไรก็เอาตั้งขึ้นมาแจกเป็นบำเหน็จแก่ตัว
 ละคร

๘. “ขออย่าให้ชระตาเหมือนนอจารย์เซ่ง” อธิบาย
 ว่า นายเซ่งคนนั้นเบนหมอด ใครไปให้ดูก็มักทายว่าดวง
 ชระตา จะถึงไต่เบนกษัตริย์บาง ไต่เบนขุนนางผู้ใหญ่บ้าง
 ไต่เบนเศรษฐีบ้าง คนก็พากันหดใจไปจ้างให้นายเซ่งดูชระตา
 ดงที่สุดนายเซ่งต้องถูกตงพระราชอาญา

๙. “ขออย่าให้เป็นนกแดงอย่างท่านผู้หญิงพัก” อธิ-
 บายว่า ท่านผู้หญิงพักคนนั้นชอบเดินเบย มอบายนอกวัด
 อย่างหนึ่ง เวลาเข้าไปอยู่ในบ่อนเบย มักทำกรยาให้นาย
 บอนมวดหงตืดตัวท่านผู้หญิงพัก จนเป็นช่องให้พรรคพวก
 ดักเบ็ดไปดักได้ ก็ว่ากันว่าเบนนกแดงรอยดวยอุปายอนน

๑๐. “ขออย่าให้เบนส้มบั๊กของพระนายไวย” คือ
 ส้มเต๋จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เวลาหนยงเบน
 หั่วหมนมหาดเล็ก ^{12/08/2565} อธิบายว่า เวลาเขาเผานุ่งผ้าส้มบั๊ก
 พนเขยวอยผนเดยวไมเรจกเปดยน

๑๑. “ขออย่าให้เบนดอกไม้ของเจ้าคุณจวง” คือเจ้า

จอมมารดาตานรชชกาลที่ ๓ ซึ่งเปนชดาเจ้าพระยามหา
 เสดนาบุษนาค และเปนเจ้าจอมมารดากรมหมื่นสรุทรภักษ
 อธิบายว่า เจ้าคุณวงเบนช่างรอยดอกไม้ ฝีมือด้อย่างยัง
 ในสมัยนั้น ใครจะมีการงานก็มักไปขอตัดดอกไม้ที่เจ้าคุณวง
 เจ้าคุณวงต้องรอยดอกไม้ช่วยงานเขาไม่ขาด จนดอกไม้
 ในสวนของเจ้าคุณวงถูกเด็ดไม่มีโอกาสที่จะบานได้กับต้น

๓๒. “ขออย่าให้เป็นระฆังวัดบวรนิเวศ” อธิบาย
 ว่าระฆังวัดอื่น ๆ โดยปกติแต่เวลาจวนรุ่งกับจวนค่ำ จวน
 ตะ ๒ เวลา แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงผนวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศ โปรดให้ใช้ระฆังเป็น
 สัญญาอาณัติระฆังในการอย่างอื่นอีก เช่นตเรียกตั้งฆ้อง
 โปดตเสาค่าเป็นต้น ระฆังวัดบวรนิเวศในสมัยนั้นจึงต้อง
 ตีมากกว่าระฆังวัดอื่น ๆ

คำอธิบายฐานของคุณพุ่ม ๓๒ ขอนี้ ถวนคิดแต่งขนเยาะ
 เด่นโดยอำเภอคนองใจคนองปาก เห็นจะดำหรับว่าให้
 ผู้ที่ขอบพอกนพวงเงินจรงูคนแพรหตาย

คุณพุ่มกล่าวไว้ในเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติว่า เมื่อ

รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด
 จะให้เข้าไปทำราชการในพระบรมมหาราชวังอีก แต่พอใจ
 จะอยู่นอกวัง จึงทูลขอต่อเสด็จ ๒๕ แต่มาชนนคุณผู้มาอายุ
 ดองเขาถึงกลางคน และไม่บริบูรณ์พูนสุขเหมือนเมื่อบดา
 ยงมชวดอยู่ในรัชกาลที่ ๓ คงมีแต่ผลปากกตอนเป็นต้นมบด
 ตั้งสำคัญสำหรับตัว แต่ยังมีผูนบหนาถอลดา เวลาคำนาย
 และข้าราชการผู้ใหญ่เด่นตั้งกรวามักเชิญให้ไปบอกตั้งกรว
 เหนง ๆ มีเรื่องเล่ากันมาว่า ในการตั้งตั้งกรวาครงหนง
 กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ (ซึ่งในกระบวนแต่งกถอน
 หนว่าเป็นอย่างเอกพระองค์ ๑) ทรงทราบว่าคุณผู้ไปบอก
 ตั้งกรวอายุด้วย จึงทรงแต่งบดตั้งกรวาให้ร้องเข้าคุณผู้
 บด ๑ ว่า:—

๐ ตั้งกรวอนนพตั้งเกิด เหมือนผู้มพวงดวงเนตร
 ของเสษฐา มีได้เด่นตบดหลายบมา

คุณผู้มโดยน รู้ว่าเป็นตั้งานจนพระนิพนธ์กรมหลวง
 ภูวเนตร ๑ ก็แต่งคอบทันทว่า:—

๑) สักกระวาน้ำจะโทให้เรือด้อม นั้หรือกรมภูงเนตร-
 เคษสัตว์รงค์ เอนายทิมเข้ามาทวนพอดวงกัน เหมือน
 อย่างหันใบขเห็ดกให้เต็กยา

สักกระวาน้ำ ๒ บทหาละบบได้แต่เท่านั้น (๑) แต่พอเห็น
 ได้ว่าคุณพุ่มเป็นคนปากกดำเพียงไร จึงเคยเป็นเรื่องเจ้า
 กันต่อมา

เมื่อรัชชกาลที่ ๕ คุณพุ่มได้อาศัยพึ่งพำนักในกรม
 หมนมเหศวรคีรีจิดาศและกรมหมนมวิศณุวรณิภาช ทรง
 อุปการะมาทง ๒ พระองค์ ปรากฏว่าได้ไปชุดสัตว์ให้เป็น
 ตำชาารณประโยชน์ไวทบางโชมตในหนทางชน พระพุทธบาท
 แห่ง ๓ เมื่อฉดองสัตว์คุณพุ่มได้แต่งเพลงยาวเขียนบัตไว้
 ที่ศาลาริมสระนหมมุดอกคดไวคอง

เพลงยาวคุณพุ่ม

บวงสรวงฉดองสระบางโชมต

๑) ยอกรประณมกัมเกษ อภิวันท์เทเวศร์ทุกสถาน
 เด็ยสุขในรุกขพิมาน ห้วยตระหนานชดช้ทโกดโกด ทง

(๑) บทสักกระวาน้ำเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ จำไว้ได้บ้าง จะหา
 ละบบให้จบยังไม่ได้

เทพารักษ์ศักดิ์ดาฤทธิ ถึงสถิตย์โหดเขินเนนไศต คงแค
 พนมมานาโดย อักพระไพโรเจ้าภาพนาดี ทกพระองค์จง
 รับผิดชอบสุด ซึ่งมาฆดองมงคงธวัชรี ขออาไศรยในทิวา
 แดกราตรี อย่าใหม่โรคนอนทราย เชิญตั้งคัมภีรียงคัทซบ
 กถอม ประพนหม่อมจตุรุษเทียบถวาย แม่นผู้ใดบังอาจ
 ประมาทกาย ทำหยาบคายเบ้าจิตต์ไม่คิดทั้น ให้ชุนเคื่อง
 เบองบาทเทเวเรศ อย่าก่อโทษไปรดเกษกระหม่อมฉัน
 ช่วยปราบมารอย่าให้พาดมากัดกัน ดำรพันไพโรอย่าบ้ทา
 เชิญเสด็จมาตั้งคัมภีรบบวงธวัชวอง เออนามพุ่มแทนพวงทิพ
 บุปผา ด้วยจากแดนแดนกันดารดวงมาตา ไม่ทันหาบาย
 ศรัพตธงเวย ส่วนกุศตต่างธคณชครัน อินทอมชั้นไม้ธ
 กถนระเหย ไม่ตรีจิตต์อุทิศแทนนมเนย บูชาเซยธารักษ์
 ด้วยภักดี แดวจะดาไปประนคพระบทเรศ ขอพระเดช
 คุมภีในวัก กับคีตทานเมตตบาารมี จงเป็นทพทวทุก
 ด้วไป ขอฝากนาฝากนามตามอกขระ ให้เรียกธวัชระกระธวัช
 วารไธ 12/08/2565 ถุดแดงกอยาแห่งเซนแห่งใด ถ้าใครไธวัก
 เหมอนคกเคม ฌนธนชนมชธธันธุ อย่าธันคด้วย เทพช่วย
 บรวิรักษบารุงเจดิม ให้ธอาดเอี่ยมตามาตามเคม จงพุนเพิ่ม

ภิญโญโมทนา ขดขารน^๕เป็นทานทอพิภพ ให้อยู่ครบห้า
 พันพระวราษา เมิน^๕ชองยงไม^๕บรรโดยดา จะถด^๕บมาชม
 ชัก^๕ให้อมเฮย ๓

- ๐ สระ ตำ^๕เร้า^๕เด้า^๕จร้า^๕ร่าง ตำ^๕มบี
- นา ตำ^๕ขาดคจ^๕มณ^๕ ผ่องแผ้ว
- ท่า ไว^๕หวาง^๕วิก^๕ ทาง^๕โตก อุด^๕รแฮ
- ทวน น^๕จง^๕ขจ^๕ด^๕แร้ว รอด^๕ห้วง^๕บ่วง^๕มาร ๓
- ๐ ศำ ดา^๕ท่ำ^๕หุย^๕ด^๕รอัน รม^๕ดม^๕ เรอ^๕ย^๕แฮ
- ดา เด^๕ศ^๕ด^๕ท^๕ร^๕ง^๕ล^๕ม เทริ^๕ด^๕ฟ้า
- นา นาน^๕กร^๕ชม เซญ^๕ชน^๕ พก^๕พอ
- ร ร^๕ก^๕พอ^๕ผ^๕อน^๕ดา เดอ^๕ย^๕แเด^๕จ^๕จ^๕ร ๓
- ๐ ผู้^๕โค^๕จ^๕ร^๕จ^๕บ^๕ค^๕อง ด^๕ร^๕ย^๕ง
- เซญ^๕หุย^๕ด^๕ศำ^๕จา^๕ป^๕ด^๕ง บ^๕ด^๕ก^๕ไ^๕ว
- ผ^๕อน^๕พ^๕ก^๕ด^๕ก^๕เด^๕พ^๕ด^๕ร^๕ นาส^๕ระ
- แเด^๕ว^๕ช^๕อ^๕ย^๕อ^๕อ^๕ย^๕ส^๕ด^๕ไ^๕ให้ แก^๕ม^๕ร^๕ง^๕ด^๕ร^๕ร^๕ค^๕ (๑) ๓
- เม^๕อ^๕ก^๕ร^๕ม^๕ห^๕ม^๕น^๕ม^๕เห^๕ศ^๕ว^๕ ๓ ก^๕บ^๕ก^๕ร^๕ม^๕ห^๕ม^๕น^๕ว^๕ศ^๕ณ^๕น^๕าร^๕ด^๕ ๓ ด^๕น

(๑) โคลง ๓ บทนี้ สงสัยว่าเป็นของผู้อื่นแต่ง จะหาใช้สำนวนของ
 กุณพุ่มไม้

พระชนมแดง ถึงตอนปลายรัชชกาลที่ ๔ คุณพุ่มอดคิด
 ขัดแย้งมาก อากัษยเดียงซัพแต่ด้วยแต่งกลอนขาย ครั้น
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต เจ้าจอม
 มารดารัชชกาลที่ ๔ คนหนึ่งชวนให้คุณพุ่มแต่งกลอนชม
 พระเกียรติยศ คุณพุ่มจึงได้แต่งเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ
 เพื่จะแสดงหามาเห็นจากมัทนะระของอดคิดไปอ่าน ความ
 ๒๕
 ทงคุณพุ่มได้บอกไว้ในเพลงยาว ตูราภกับอำนาจกศ
 ที่แต่งเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติคน ต่อมาไม่ช้าก็เริ่ม
 ทรงตั้งกรมในรัชชกาลที่ ๕ คุณพุ่มจึงได้โอกาสเข้าไปรับ
 ๒๖
 ราชการอยู่ในตำแหน่งกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผู้
 บอกตั้งกรม ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงให้กลบมมีความดีชดช
 มาจนตลอดอายุ

ครั้นถึงตั้งกรมในระบางปีนั้นเมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๘
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระชบตั้ง
 ๑๒/๐๗/๒๕๖๕
 กรมหลวงประดิษฐไพเราะ (ศุภชลาศัย) ให้ทรงแต่งตั้งกรมว่าเข้า
 คุณพุ่ม หมายถึงทรงฟังด้านวงกลอนเวดดาโกธรจะว่า
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

ครั่งคุณพุ่มซึ่งพระแต่งดาบ พระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัว เยาวอยู่หลายบทตั้งกรวด แต่จะเบนเพราะคุณพุ่มแก้
 ขว้างเสียแต่ หรือเพราะเกรงพระบารมด้วยเบนหน้าพระ
 ทนง อย่างใดอย่างหนึ่ง หาได้ตอบรุนแรงเต็มด้านจน
 ตังแต่ก่อนไม่ มบทตั้งกรวดเหล่านี้ปรากฏอยู่ในหนังสือประ
 ชุมบทตั้งกรวดเด่นถวายในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งหอพระสมุดฯ
 พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓

คุณพุ่ม ไม่ปรากฏว่าได้แต่งหนังสือเป็นเรื่องหนึ่ง
 เรื่องใดไว้ ว่าโดยด้นเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ ซึ่ง
 หอพระสมุดฯ พิมพ์แล้ว กระทบความแต่งเป็น ๓ ตอน
 คือแต่งเฉลิมพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ตอน ๑ เฉลิมพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระ
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอน ๑ แต่งแต่เรื่องประวัติของคุณพุ่ม
 เองคะไปไหนหนด้วยตอน ๓ ในทางกลอนนับว่าดี แต่ใน
 ทางภาษากลอนความกชชอบใช้เป็นกลอนตลก หรือทพระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกว่า "อย่างชม
 ชาม" แต่เมื่อพิจารณาถึงเรื่องแต่ง ต้องนับว่าเป็น
 หนังสือแต่งตอนสมควรจะพิมพ์รักษาไว้มิให้สูญเสีย.

ประวัติหลวงจักรปาณี (ฤกษ์) เปรียญ

(ผู้แต่งนิราสพระปฐม นิราสทวารวดี และนิราสพระปตวิ)

มหาฤกษ์คนนี้เป็นผู้ขอเลี้ยงว่าแต่งกตอนต์ เมื่อใน
รัชกาลที่ ๕ อยู่มาจนในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นทหมนพากย-
โวหาร แล้วเป็นทดวงจักรปาณีในกรมตลกขุนแดงจึงถึง
แก่กรรม

เรื่องประวัติของมหาฤกษ์ มีปรากฏในนิราสบ้าง ทราบ
เรื่องแต่ทอนบาง มีเรื่องประวัติดังนี้

มหาฤกษ์เป็นชาวกรุงเก่า อยู่แพหน้าวัดเชิงท่าใน
คตของเมือง เห็นจะเบนกภาพรามาแต่ยังเยาว์ จึงกล่าวได้
ในนิราสปลกั่วว่า พระฉนิษธร อยู่ วัดพนัญเชิง ขอเข้ามา
เลี้ยงได้แต่ยังเด็ก แต่อยู่ไม่นานไม่ทันจะได้เข้าเรียนอะไร
บ้างมาตาเขากลับไปฝากพระฉนิษธรรมวัดเชิงท่า ตรงหน้า
บ้านของตน มหาฤกษ์เข้าเรียนอักษรสมัยอยู่ในสำนัก
จนจบชเช่นตำมณเฑร์ เห็นจะได้เรียนภาษาบาลีบ้างแต่
เพราะปรากฏในนิราสว่า พระฉนิษธรรมเป็นผู้ปรีชาสอน
หนังสือคณิก ท่านของอาจารย์จะเห็นความเขาวนืด จึงพาดง

มาฝากไว้ที่วัดสุทัศน์ฯ ได้เล่าเรียนอยู่ในสำนักสมเด็จพระ
 อริยวงศ์าคตญาณ (อู๋) ตั้งเกิดตามคำที่กล่าวในหนังสือ
 นิราศคหิม่อนจะได้เข้าเฝ้าพระปรีชธรรมได้เป็นเปรียญ
 แต่เป็นสามเณรและอุปสมบทอยู่ที่วัดสุทัศน์ฯ กล่าวกันว่า
 เป็นเปรียญ ๔ ประโยค อุปสมบทอยู่ที่วัดอรุณราชกาศที่ ๓ ถึง
 รัชกาลที่ ๕ จึงลาสิกขา ตั้งกตอยู่ในกรมพระฮาดกษณ
 เตยงมไทรบหน้าทราสารเบ็นชนเบนอน อยู่ข้างจะร่อนเว
 จะได้ภรรยาหรืออาศัยผู้ใดอยู่ที่บ้านแถวคูใหม่เดยจนไม่
 ปรากฏ เห็นจะเบ็นในตอนที่ตั้งแถวไม่นานนเอง มหาฤกษ์
 ไปไหว้พระปฐม จึงแต่งนิราศพระปฐมเรื่อง ๓ เป็นเรื่อง
 แรก ตั้งเกิดครุชอกความที่พรรณนาในนิราศนั้นรูได้ว่า ตั้ง
 แถวไม่นานนัก เพราะยังใช้เด็กวัด (เห็นจะที่เคยเบ็นศิษย์)
 ให้แจวเรือและยังมีตาดวงวัด ๆ อะไรไปด้วยชกคน ๓ ทง
 ชอกความที่พรรณนาในเชิงตั้งวาล ก็มีออกนามผู้หญิงที่
 12/08/2565
 เกยวชของกนอยหยายคน คหิม่อนยงจะเทยวจมจคชย ทง
 ด้านอนโหวหารทแต่งนิราศพระปฐมนยงมคระนองมาก เห็น
 จะยงไม่มภรรยาเบ็นหลักฐาน ในตอนนั้นได้บอกหนังสือชย

ที่โรงทานด้วย ค้อมาออกเห็นจะหลายปี มหาฤกษ์ได้รับ
 ราชการประจำตำแหน่งแล้ว แต่ยังไม่มียศศักดิ์ เห็นจะ
 คงหลดฐานได้แล้ว ชนไปรบบ้านคูเคยอุปการะทกรุงเก่า
 จึงแต่งนรชาติทวาราดตเป็นเรือนที่ ๒ ครนค้อมามหาฤกษ์
 มออายุมากชน ไปนมัสการพระฉายเมือบชวด จ.ศ. ๓๒๓๗
 พ.ศ. ๒๔๓๘ จึงแต่งนรชาติพระปลัดออกเรือนหนึ่ง เป็นเรือน
 ที่ ๓ แต่เมือแต่งนรชาติเรือนนี้จะไต่เป็นหมนพากย์โหวหาร
 แล้วหรือยังไม่แน่ เข้าใจว่าได้เป็นแล้ว เพราะนรชาติแต่ง
 มาก่อนแล้วบอกชอศอคงทอง ๒ เรือง มาในเรือนทองนชอหลาย
 ไป แต่ดูวางภริยาทำทางพากญมึ เมือออกดำงคนใช้พูด
 ว่า "บ่าว" หลายคำ และไต่ถกกับเวลาที่ทรงพระกรุณา
 ไปรดเกล้าฯ ให้ช่อมอวัดพระแก้วในรัชชกาลที่ ๕ ซึ่งปรากฏ
 ว่าหมนพากย์โหวหารฤกษ์ได้แต่งโคงห้องรวมเกษรตด้วย
 นอกจากนรชาติที่มีมหาฤกษ์แต่ง ๓ เรืองนี้ ยังมีหนังสือ
 ที่มีมหาฤกษ์แต่งทูลเกล้าฯ ถวายในพระบาทสมเด็จพระ
 จุฬจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีก ๒ เรือง คือเสภาเรืองฮาบุหะชน

เรื่อง ๓ โศดงรามเกียรติ์ของ ๕๕ ตอนเบญจกายแปด กับ
 หองที่ ๓๓๘ ตอนหนุมานหกด้านท้าวจักรวรรตเมืองมะลิวัน
 และโศดงประจำภาพนิพนธ์ เบญจกาย ผู้แต่งสมุทร ภาย
 หองมหาฤกษ์ใต้เดือนทเบเนหดวงจักรปาณ โนกรมตฤชุน
 แต่เห็นจะไม่นานเท่าใดกถงแก่กรรม ประวดชของมหาฤกษ์
 มรเอดงดงถดวมา.

ประวัติคุณสุวรรณ

(ผู้แต่งบทละครเรื่องพระมะเหล็กเถิด กับ อุนทรหรือเรื่อง)

คุณสุวรรณผู้แต่งบทละคร ๒ เรื่องนี้ เป็นขิดตาพระยา
อุไทยธรรม (กตาง) ราชนิกุล บางข้าง มีอุปนิสัยใจรัก
การแต่งกตงนมาแต่ยังเด็ก ได้ถวายตัวทำราชการฝ่ายใน
ตามเหล่าตักกุดเมอในรัชกาลที่ ๓ อยุ่ที่ตาดหนักพระเจ้า
ลูกเธอ กรมหมื่นอภัยพิศดารเทพ ในชนนคุณสุวรรณ
ได้แต่งกตงนเพลงยาวเป็นนราตเรื่องกรมหมื่นอภัย
ประชวร^(๑) ยังปรากฏอยู่เรื่อง ๑ นอกจากเพลงยาวนราต
และบทละคร (ตองเรื่อง) กตงนของคุณสุวรรณคงมีเรื่อง
อื่นอีก แต่ยังไม่พบไม่ เมอกรมหมื่นอภัยฯ สิ้นพระชนม์
แล้ว คุณสุวรรณก็อยู่ในพระราชวังต่อมา แต่ไม่ปรากฏ
ว่าทำราชการในตำแหน่งพนักงานใด

คุณสุวรรณนามชอเดิม โตงตงเมอรัชกาลที่ ๕ เหตุ
ด้วยเดี่ยจรต แต่ไม่คงใจตงนใด เป็นแต่ฟุงไปในกระบวร

(๑) เพลงขาวนราตของคุณสุวรรณ หอพระสมุดฯ ได้พิมพ์ใน
ประชุมเพลงยาว กาคที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓

แต่งกถอน จึงแต่งบทละคร ๒ เรื่อง เรียกกันว่าเรื่องพระ
 มะเหศวรเถาเรื่อง ๑ กับอุณรุทธหรือเรื่องอกเรื่อง ๑ เดากัน
 มาว่าคุณสุวรรณอยู่เรือนที่แถวนอก ใครไปหาถ้าบอกว่า
 อยากจะฟังบทละครที่แต่งใหม่ คุณสุวรรณกลัวบทละคร
 ๒ เรื่องนี้โหด โดยจำไว้ได้แม่นยำ ผูกไตฟังเห็นขบขัน
 ก็พากันชอบ ท้ายไปบางก็มาว่าให้ผู้อื่นฟังต่อ ๆ มา เพราะ
 ฉะนั้นบทละครของคุณสุวรรณจึงแพร่หลาย พวกผู้ดีชาววง
 จักันได้มากบ้างน้อยบ้างแทบจะไม่เว้นคิด แต่ที่ใดจดไว้
 เป็นดอกชมนนน้อยแห่ง ครนนานมาจึงหาฉบับยาก

คุณสุวรรณถึงแก่กรรม^(๑) เมื่อต้นรัชกาลที่ ๕ แต่
 บทละครของคุณสุวรรณยังมีผู้จำได้เป็นตอน ๆ และทำให้
 กันฟังสืบต่อมา ฟังพบฉบับที่ใดเขียนใจและหอพระสมุด
 ได้ดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖

บทละครของคุณสุวรรณที่เก็บของแปลกกัน คอ บท
 ละครเรื่องพระมะเหศวรเถา คุณสุวรรณแต่งเป็นภาษาบ้าง
 ไม่เป็นภาษาบ้างปะปนกันไปแต่ต้นจนปลาย แต่ใครอ่าน

(๑) ข้าพเจ้าได้กล่าวในคำนำเพลงยาวคุณสุวรรณ ว่าถึงแก่กรรม
 เมื่อรัชกาลที่ ๔ นั้นผิดไป

ก็เข้าใจความได้ตลอดเรื่อง ความชอบนอยุ่ที่ตรงชอบ ส่วน
 บทละครอนรรฆุทรย่อเรื่องนั้น คุณผู้วรรณเกณฑท์ให้ดวบท
 ในละครเรื่องต่าง ๆ มารวมกันอยู่ในเรื่องเดียว ถ้าดูโดย
 ภาวะบรรดาความย่อข้างจะละเอียด แต่ไปดีทางด้านฉนวนกับแสดง
 ความรู้เรื่องละครต่าง ๆ กว้างขวาง เพราะในสมัยนั้นบท
 ละครยังมีได้พิมพ์ คุณผู้วรรณคงต้องพยายามมากทีเดียว
 จึงได้รู้เรื่องละครต่าง ๆ มากถึงเพียงนั้น แต่มีอยู่บท ๓
 ในอนรรฆุทรย่อเรื่องของคุณผู้วรรณ ซึ่งควรสรรเสริญใน
 ภาวะบรรดาความว่าเบนความคิดแปลกดี คือบทจำแดงตัว

12/08/2565

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ทำพระจันทร์ พระนคร
 นายสนั่น บุลยศิริพันธ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๔๘๓